

ВІСНИК

**Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України**

Засновано у 1998 р.

Науковий збірник

**2(70)
2014**

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України

Засновано у 1998 році

Науковий збірник

Засновник і видавець Академія праці, соціальних відносин і туризму

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17837-6687ПР від 18 березня 2011 р.

Збірник зареєстровано в базі даних РИНЦ
(Російський індекс научного цитування)-
з квітня 2013 р.
(Ліцензійний договір № 206-04/2013)

Збірник затверджений ВАК України як фаховий із спеціальностей:

- історичні науки – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 3-05/6,
- економічні науки – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 1-05/6,
- соціологічні науки – Постанова Президії ВАК України від 10.11.2010 р. № 1-05/7.

Виходить періодичністю чотири рази на рік

Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється лише за згодою авторів та видавця. У випадку передрукування цих матеріалів посилання на науковий збірник «Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України» обов'язкові.

Рекомендовано до друку Вченою радою АПСВТ.
Протокол № 7 від 11 червня 2014 р.

Підписано до друку 18.06.2014 р.
Формат – 60x84/8, Друк офсетний.
Папір офсетний №1. Ум.-друк. арк.– 15.17
Тираж – 100 прим.
Ціна договірна.

Видавництво «Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України»
Свідоцтво ДК № 3169 від 16.04.2008 р.
Велика Окружна дорога, 3 Київ-187,
МСП, 03680, Україна,
тел./факс (044) 526-15-45;
e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано: ТОВ «Видавництво «Сталь»,
Свідоцтво ДК № 1212 від 28.01.2003 р.
вул. Віталія Шимановського 2/1
м. Київ, 02660, Україна,
тел./факс 516-45-02
Замовлення № 0361

Редакційна колегія:

Гавриленко І.М., доктор філософських наук, професор,
голова редколегії

Буяшенко В.В., доктор філософських наук, професор,
відповідальний секретар

Аркадіус Дурасевич, PhD (економіка) *(Польща)*

Андрусишин Б.І., доктор історичних наук, професор

Барматова С.П., доктор соціологічних наук, професор

Васильченко З.М., доктор економічних наук, професор

Головко В.І., кандидат економічних наук, доцент

Добровольська Г.О., доктор історичних наук, доцент,

Злобіна О.Г., доктор соціологічних наук, професор

Капелюшний В.П., доктор історичних наук, професор

Карагодіна О.Г., доктор медичних наук, професор

Коденська М.Ю., доктор економічних наук, професор

Куценко В.І., доктор економічних наук, професор

Лисенко О.Є., доктор історичних наук, професор

Макеев С.О., доктор соціологічних наук, професор

Марцін Баківич, PhD (економіка) *(Польща)*

Мірослав Грєвінскі, Dr hab. (політологія) *(Польща)*

Пилипенко В.Є., доктор соціологічних наук, професор

Рєєнт О.П., доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України

Романова Л.В., доктор економічних наук, професор

Ручка А.О., доктор філософських наук, професор

Семигіна Т.В., доктор політологічних наук, доцент

Соболева Н.І., доктор соціологічних наук

Ставнюк В.В., доктор історичних наук, професор

Співак В.М., доктор політичних наук, професор

Судаков В.І., доктор соціологічних наук, професор

Тарасенко В.І., доктор соціологічних наук, професор

Якуба К.І., доктор економічних наук, професор

Яременко А.О., доктор філософських наук, професор

Редакція може не поділяти позиції й точки зору авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Завідувач редакційно-видавничого сектора Іюніна О.В.
Друкується за редакцією авторів
Переклад на англійську мову Бондар С.І., Тетерук С.П.
Макетування та верстка Іюніна О.В.

© Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2014

У номері

Соціологія та профспілковий рух

Жесткова М.С.

Соціальні технології формування професійних якостей співробітника дрібної фірми 6

Кузьмін В.В.

Працевлаштування молоді як соціальна проблема 10

Маслов Д.О.

Розвиток партійної системи України за роки незалежності 14

Петрушина Т.О., Вайнштейн М.

Динаміка інноваційності української економіки 21

Піронкова О.Ф.

Соціально-середовищні детермінанти формування відношення до психічно хворих 27

Садовська А.О.

Ринок праці і ринок праці молодих спеціалістів як об'єкт наукових досліджень (історична ретроспектива) 33

Економіка.

Проблеми економічного становлення

Величко О.В.

Механізм формування економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств 39

Гуляєва Л.П.

Державне регулювання банківських бонусів в рамках підвищення соціальної відповідальності фінансового сектора економіки 45

Карпенко Н.В.

Розвиток ІТ-галузі як складова зростання економіки України 52

Красільник О.В.

Особливості фінансування вищої освіти в Україні 58

Логінов М.М., Лаврінченко В.М.

Вплив Першої світової війни на господарську систему провідних країн Західної Європи 65

Точиліна І.В.

Розробка методики оцінки ефективності податкових пільг: теорія та практика 70

Ткаченко Я.С.

Фінансування в рамках державно-приватного партнерства: методологічні підходи визначення сутності та основних елементів інфраструктури 77

Туголуков С.І.

Щодо впровадження другого рівня пенсійної системи України та ризику його функціонування 83

Чалюк Ю.О.

Країнові моделі соціалізації економіки 89

Яцунь О.М.

Людський капітал як чинник економічного зростання 95

Політика, історія, культура

Берест І.Р.

Сучасні погляди на розвиток історіографії щодо питання дослідження історії профспілкового руху Східної Галичини (1772–1919 рр.) 101

Коваленко Н.П.

Наукові досягнення вчених в удосконаленні сівозмін у системах світового землеробства першої половини ХХ століття 106

Кузовова Н.М.

Єврейська община Херсонщини в 1944-1960 рр. (за документами фондів партійного архіву Херсонського обкому КП(б)У – КПУ) 111

Лебедєва Ю.О.

Українська геополітична думка перш. трет. ХХ ст.: історіографічний огляд 116

Ступак Ф.Я.

Академік О.В. Корчак-Чепурківський 122

Автори номера 127

Вимоги до статей 129

В номере

Социология и профсоюзное движение

- Жесткова М.С.*
Социальные технологии формирования профессиональных качеств сотрудника мелкой фирмы.....6
- Кузьмин В.В.*
Трудоустройство молодежи как социальная проблема.....10
- Маслов Д.О.*
Развитие партийной системы Украины за годы независимости.....14
- Петрушина Т.О., Вайнштейн М.*
Динамика инновационности украинской экономики.....21
- Пиронкова О.Ф.*
Социально-средовые детерминанты формирования отношения к психически больным.....27
- Садовская А.О.*
Рынок труда и рынок труда молодых специалистов в научных исследованиях (историческая ретроспектива).....33

Экономика. Проблемы экономического становления

- Величко О.В.*
Механизм формирования экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий.....39
- Гуляева Л.П.*
Государственное регулирование банковских бонусов в рамках повышения социальной ответственности финансового сектора экономики.....45
- Карпенко Н.В.*
Развитие ИТ-отрасли как составляющая роста экономики Украины.....52
- Красильник О.В.*
Особенности финансирования высшего образования в Украине.....58
- Логинов М.М., Лавриненко В.М.*
Влияние Первой мировой войны на хозяйственную систему руководящих стран Западной Европы.....65
- Точилина И.В.*
Разработка методики оценки эффективности налоговых льгот: теория и практика.....70

Ткаченко Я.С.

Финансирование в рамках государственно-частного партнерства: методологические подходы определения сущности и основных элементов инфраструктуры.....77

Туголуков С.И.

Относительно внедрения второго уровня пенсионной системы Украины и риски его функционирования.....83

Чалюк Ю.А.

Страновые модели социализации экономики.....89

Яцунь А.М.

Человеческий капитал как фактор экономического роста.....95

История, политика, культура

Берест И.Р.

Современные взгляды на развитие историографии по вопросу исследования истории профсоюзного движения Восточной Галиции (1772-1919 гг.).....101

Коваленко Н.П.

Научные достижения ученых в усовершенствовании севооборотов в системах мирового земледелия первой половины XX века.....106

Кузובה Н.Н.

Еврейская община Херсонщины в 1944-1960 гг. (за документами фондов партийного архива Херсонского обкома КП(б)У-КПУ).....111

Лебедева Ю.А.

Украинская геополитическая мысль перв. трет. XX в.: историографический обзор.....116

Ступак Ф.Я.

Академик А.В. Корчак-Чепурковский.....122

Contents

Sociology and the trade union movement

- Zhestkova M.S.*
Social technologies of formation of professional employees' skills at small firms..... 6
- Kuz'min V.V.*
Youth employment as a social problem 10
- Maslov D.O.*
Development of the party system in Ukraine during the period of its independence 14
- Petrushina T.O., Vainsbtain M.*
Dynamics of the Ukrainian economy's innovation. 21
- Pironkova O.F.*
Socio-environmental determinants of formation of attitudes towards the mentally ill people..... 27
- Sadov'ska A.O.*
Labour market and labour market of young specialists in scientific research (historical retrospective)..... 33

Economics. Problems of economic development

- Velichko O.V.*
Mechanism of formation of the economic potential of agricultural enterprises..... 39
- Huliayeva L.P.*
Banking bonuses regulation for increasing of social responsibility in the financial sector..... 45
- Karpenko N.V.*
Development of IT-branch as a constituent of economic growth in Ukraine..... 52
- Krasil'nyk O.V.*
Features of higher education financing in Ukraine..... 58
- Loginov M.M., Lavrynenko V.M.*
Impact of the First World War on the economic system of the leading countries of Western Europe 65
- Tochylina I.V.*
Developing methods to evaluation effectiveness of tax incentives: theory and practice..... 70

- Tkachenko I.S.*
PPP project financing: methodological approaches to defining the essence and basic infrastructure facilities. The article focuses on finding specific features of infrastructure 77
- Tubolokuv S.I.*
To the issue of the second stage implementation of the pension system in Ukraine and the risks of its functioning... 83
- Chalyuk J.A.*
Country model of socialization of the economy..... 89
- Yatsun' A.M.*
Human capital as the factor of economic development 95

Politics, history, culture

- Berest I.P.*
Modern views on the development of historiography on the issue of research into the history of the trade union movement of Eastern Galicia (1772-1919 years)..... 101
- Kovalenko N.P.*
Scientific achievements of scientists in the improvement of crop rotations in the systems of world agriculture in the first half of XXth century..... 106
- Kuzovova N.M.*
Jewish community of Kherson region in 1944-1960 (according to documents of Communist Party Archives of Kherson region)..... 111
- Lebedeva J.A.*
Ukrainian geopolitical thought of the first third of the twentieth century: historyographical approach..... 116
- Stupak F.Y.*
Academician
O.Korchak-Chepurkivskyi..... 122

Соціологія та профспілковий рух

УДК 316.334.22:[331.546:005.336.2](045)

Жесткова М.С.,
соціолог

Соціальні технології формування професійних якостей співробітника дрібної фірми

У статті досліджується характеристика соціальних технологій формування професійних якостей співробітника дрібної фірми. Вона містить аналіз структури професійних якостей персоналу, професійної соціалізації та образу професійної компетентності. Особливе місце в публікації належить опису результатів соціологічного дослідження з теми та класифікації соціальних технологій тотального управління якістю. Головну увагу авторка приділила технологіям делегування повноважень, встановлення цілей, формування персоналу та іншим.

Ключові слова: соціальні технології, професійна соціалізація, персонал, професійні якості, соціальний простір, дрібна фірма, компетентність.

У системі сучасних суспільствознавчих та гуманітарних знань останнім часом зростає значущість досліджень міждисциплінарної сутності. Особливе місце серед них мають роботи мета яких не може бути досягнута без використання доробку таких дисциплін як соціологія управління, праці, особистості, економіки та інших. У зв'язку з цим вивчення проблем ефективності соціальних технологій формування професійних якостей персоналу отримує теоретичної значущості.

Професійна адаптація співробітника як предмет цілеспрямованого впливу є важливою складовою повсякденного організаційного життя. Вона вміщує у собі сприйняття не лише норм, цінностей, принципів організаційної культури, а й визнання обов'язковими таких складових професіоналізму як компетентність, компетенція та досвід. Соціальні технології як сукупність засобів спрямованих на якість професійної соціалізації, в цьому руслі, пов'язані з навчанням працівника, впровадженням внутрішньоорганізаційної конкуренції, розвитком мотивації. Їх реалізація передбачає наявність дієвої системи соціального управління в трудовому колективі. У зв'язку з чим, тема публікації отримує й практичної актуальності.

Мета публікації полягає в дослідженні структури професійних якостей співробітника дрібної фірми та змісту соціальних технологій їх формування.

Тема публікації є досить популярною. У сучасній соціологічній та управлінській літературі окремі аспекти її розкриті фахівцями в галузі теорій соціальних технологій, мотивації, виробничої адаптації, організаційної культури. Разом з цим, на нашу думку, найбільш вагомий внесок у розкриття методологічних та теоретичних засад статті зробили такі фахівці з соціології управління та соціології праці як Б.М. Генкін, А.І. Кравченко, Ю.В. Кудашова, М.В. Ткуленков, І.О. Тюрина та інші. Але соціальні технології формування професійних якостей співробітника саме на рівні дрібної фірми не стали предметом окремого аналізу, що лише підсилює актуальність нашої публікації.

© Жесткова М.С., 2014

Формування професійних якостей співробітника будь-якої організації відбувається в межах професійної соціалізації. В основі останньої знаходиться адаптивна потреба індивіда, опосередкована взаємодією з потребою його в трудовій самореалізації. При цьому, з одного боку, формується орієнтований мотив поведінки, що спонукає особистості до отримання інформації про трудову ситуацію, розширення контактів із соціально-виробничим оточенням. Відтак, професійна соціалізація враховує можливості реалізувати в даній організації життєві цілі співробітника; вона заснована на цілісному розумінні сутності працівника, не обмежується лише професійною сферою й охоплює сукупність соціально-трудова відносин, що зумовлюють її структуру.

Дрібні фірми, як правило, мають традиційний, зорієнтований на ринок, або підприємницький тип організаційної структури. При взаємодії із зовнішнім середовищем вони позиціонують себе як органістичні, що продукує можливість по відношенню до співробітника бути індивідуалістською чи корпоративістською. Сфери життєдіяльності дрібної фірми не відрізняються від інших форм виробничої організації. До них входять виробнича, фінансова, маркетингова, комерційна та кадрова сфери. Кадрова політика як стрижень функціонування останньої завжди набуває соціального забарвлення. Вона є тим інструментом, за допомогою якого відбувається формування професійних якостей співробітника [3, с. 12].

Керівництво та колектив, які створюють соціальний простір дрібної фірми, зацікавлені у швидкому включенні новачка у виробничу діяльність, освоєнні ним у повному обсязі своїх професійних функціональних обов'язків та статусно-рольового набору, а також встановленні нормальних особистісних стосунків із трудовим колективом. Усе це в кінцевому рахунку має допомогти співробітнику взяти на себе належну йому частку в загальному обсязі життєдіяльності колективу. Водночас труднощі в професійній соціалізації новачка, пов'язані з виконанням частини його функцій іншими працівниками, ускладнюють виконання виробництвом своїх основних обов'язків [8, с. 124].

Серед усієї сукупності змін, що відбуваються з співробітником дрібної фірми в ході професійної соціалізації, провідним і визначальним є його соціальний розвиток. Професійна соціалізація, таким чином, являє собою один з кінцевих етапів загальної соціалізації особистості. Починаючи першу нерідко на маргінальному нестійкому рівні другої, співробітник поступово досягає вищого рівня соціальних якостей. При цьому, професійна соціалізація прямо впливає на перехід індивіда в інший соціальний статус й зумовлює формування нових рольових характеристик трудової поведінки [6, с. 31].

Формування структури професійних якостей співробітника дрібної фірми знаходиться під впливом двох чинників. Перший пов'язаний із взаємодією суб'єкта зі знаряддями й предметом праці, а також ступенем його готовності до конкретного виду діяльності. У його складі виділяються такі елементи, як знання, навички й уміння, професійний інтерес, стиль професійного мислення. Другий виступає інтегральною характеристикою соціальної свідомості й самосвідомості об'єкта професійної адаптації, морально-світоглядних і естетичних передумов діяльності.

Слід зазначити, що компетентність виступає визначальною складовою структури професійних якостей співробітника дрібної фірми. Вона являє собою здатність діяти в ситуації невизначеності, працювати в команді, успішно діяти на основі практичного досвіду, умінь та знань при вирішенні поставлених професійних завдань. З огляду на це навички, уміння й знання, яких набуває в ході професійної соціалізації співробітник, повністю узгоджуються з наведеним визначенням. Відтак, соціальна сутність компетентності полягає в її оцінко-світоглядній спрямованості, що характеризує особистість як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільного розвитку праці. Слід також додати, що формування структури професійних якостей співробітника дрібної фірми відбувається під безпосереднім впливом складових внутрішньофірмової культури, яка містить як суб'єктивні, так і об'єктивні елементи [4, с. 87].

Аналіз структури професійних цінностей та суб'єктивних факторів їх формування у співробітників дрібної фірми був визначений метою соціологічного дослідження. Респондентами його стали 58 співробітників, які на момент проведення працювали в п'яти дрібних фірмах м. Запоріжжя. Специфіка відбору респондентів полягала в тому, що вони знаходилися на останній стадії професійної соціалізації й структура їх професійних якостей отримала майже завершеного вигляду. Більшість опитаних 36 (62%) працюють у фірмі менше року, і лише два респонденти (3%) потрапили у категорію тих, що працюють в

конкретній фірмі від 1 – 3 років. На питання: «Скільки часу Вам знадобилося для того, щоб увійти у новий колектив?» 11 (18%) респондентів відповіли, що їм знадобилось 6 місяців, іншим 1 – 2 місяця, а у 23 (40%) цей процес триває досі. Це свідчить про індивідуальність часових меж формування професійних якостей.

Факт важливості морально-психологічного клімату в колективі для процесу професійної соціалізації підтверджує і інше питання: «Від чого залежить успіх професійної адаптації людини?». Більшість респондентів 47 (81%) вказали на морально-психологічний клімат у колективі. На друге місце були поставлені особистісні особливості 35 (60%) та вплив керівника 34 (58%). Останнє місце зайняли рівень мотивації 23 (40%). Тобто, це свідчить про те, що у процесі формування професійних якостей головну роль відіграють, як особистісні аспекти, так і якість цільових внутрішньоорганізаційних соціальних технологій.

Дуже важливим є питання про вплив керівника на формування професійних якостей підлегло. Більшість респондентів відмітили, що цей вплив дуже важливий 37 (64%). Але привертає увагу й наявність помітної – 21 (36%) – групи тих, які вважають, що він повинен втручатись у сам процес професійної соціалізації. Соціалізуюча роль керівника проявляється у тому, що він здатен впливати на підлеглих у необхідному для нього напрямку психологічними засобами, особистим прикладом, схваленням чи доганою. Цікавою є поведінка людини у випадку із невдачею при входженні. Найбільш поширеними варіантами вирішення цієї проблеми є зміна роботи 3 (5%) чи спроба знайти помилку 3 (5%). Продовжувати роботу не дивлячись ні на що буде лише 1 (2%) респондент. Тобто, відсоток тих, мотивація яких щодо формування професійних якостей та підвищення рівня професійної компетентності є незначним. Виявлений факт є безпосередньо пов'язаним із сучасними змінами в українському суспільстві.

Створення професіонального висококваліфікованого трудового колективу дрібної фірми вимагає забезпечення кожного співробітника можливістю виконання ним формальної ролі відповідно до рівня його кваліфікації та компетентності. Якщо кваліфікація роботи характеризує її складність і визначає вимоги до виконавця цієї роботи, то кваліфікація співробітника характеризує сукупність його професійних якостей і визначає роботу якої складності він може виконувати. При цьому слід підкреслити, що внаслідок швидкого «старіння» професійних знань виникає потреба в безперервному підвищенні рівня компетентності та професійних якостей персоналу, орієнтації на генерування, підтримку та прийняття інновацій. У зв'язку з цим в дрібних фірмах керівництво найбільш часто використовує соціальні технології з групи тотального управління якістю [3, с. 44].

Принципи реалізації цього різновиду соціальних технологій корелюються з головними положеннями теорії ефективного споживання, сучасних моделей якості діяльності, систем вимірювання якості діяльності. Внутрішньоорганізаційні соціальні технології формування професійних якостей співробітника не потребують контролю з боку держави. Вони реалізуються в межах однієї організації. У цьому контексті останні прямо залежать від ефективності роботи її персоналу. До складу внутрішньоорганізаційних соціальних технологій, що уможливають тотальне управління якістю належать, таким чином, технологія делегування повноважень, встановлення цілей, формування персоналу, розвитку внутрішньофірмової конкуренції, мотивації, навчання та підвищення кваліфікації співробітників [9, с.57].

Технологія делегування базується на принципах розмежування компетенцій і обов'язків. Вона є особливою технікою керівництва організації, в тому числі й дрібної фірми. За умов її впровадження, компетенція та відповідальність передаються, наскільки це можливо, співробітникам, які самостійно приймають рішення й реалізують їх. Делегування в організації може поширюватись на будь-які завдання. Але, як правило, адміністрація відмовляється від делегування типових функцій керівництва, а також важливих завдань із стратегічними наслідками.

Важливе місце в тотальному управлінні якістю є внутрішньо-організаційна соціальна технологія встановлення цілей. Вона характеризується визначенням керівниками цілей, специфічних завдань, сфери відповідальності для співробітників вищих і нижчих рівнів, а також для рядового персоналу. У межах цієї технології існує декілька підходів щодо засобів визначення цілей. По-перше, цілі окреслює керівник. По-друге, керівник висуває цілі, а підлегли займають відносно них відповідну позицію. По-третє, співробітники окреслюють цілі, які потім обговорюються з керівництвом, уточнюються та затверджуються. По-четверте, керівник і співробітники фірми, незалежно один від одного формулюють цілі і потім узгоджують їх [7, с. 39].

Наступною внутрішньо-організаційною соціальною технологією є уніфікація процедурної діяльності. Її можна охарактеризувати як мікровідображення процесуальної частини технології створення та запровадження продукту фірми. При цьому слід враховувати, що процеси стимулювання співробітників, що призводять до досягнення цілей організації, здійснюються в межах мотиваційного механізму, адже ставлення до праці характеризується прагненням (чи небажанням) людини максимально проявити свої фізичні і духовні сили, використовувати свій досвід і знання, здібності для досягнення певних кількісних і якісних результатів праці [5, с.118].

Зазначимо також, що різноманітність соціальних технологій формування професійних якостей персоналу свідчить про багатогранність, комплексність самого процесу, складність їх структури. Таким самим є й характер професійної соціалізації. Він обов'язково має охоплювати всю сукупність сфер життєдіяльності дрібної фірми – професійну, організаційну, матеріально-побутову, соціально-психологічну та сферу дозвілля. При цьому ефективність однієї чи кількох груп факторів не може розглядатися як стратегічний важіль в формуванні професійних якостей співробітника фірми. Акцентування уваги на них із тактичних міркувань не може підмінювати стратегію комплексного управління всією сукупністю напрямів професійної соціалізації [8, с. 53].

Очевидно, що ефективність управління (як у тактичному, так і в стратегічному плані) дедалі більшою мірою залежатиме від ступеня управлінського впливу на всю сукупність структурних елементів професійної соціалізації. Факторами, що впливають на ефективність технології формування професійних якостей, в цьому контексті, як правило, виступають: функціональні фактори виробництва (зміст та умови праці, її організація); соціально-психологічні фактори (соціально-психологічний клімат у колективі, стосунки з адміністрацією і співробітниками); професійні фактори (рівень професійної підготовки, виробничий досвід і ставлення до роботи, освіта, можливість професійного росту); соціально-економічні фактори (задоволеність зарплатою, чинною системою матеріального і морального стимулювання). Слід також додати, що один із перспективних шляхів удосконалення технології тотального управління якістю є технологізація соціального управління. Сутність останньої логічно розуміти як інноваційну систему методів виявлення та використання потенційних можливостей соціальної системи – об'єкта управління та отримання оптимального соціального результату управління при мінімальних витратах [2, с. 136].

Таким чином формування професійних якостей співробітника дрібної фірми відбувається в ході професійної соціалізації. Агентами останньої виступають керівництво, персонал, клієнти фірми, а визначальним інститутом – організаційна культура. Стрижнем в структурі професійних якостей виступає професійна компетентність, навколо якої позиціоновані здатність приймати раціональні рішення, відповідально виконувати функціональні обов'язки, вміння використовувати професійний досвід знання та навички. Значущість їх підтверджена в ході пілотного соціологічного дослідження, результати якого показали й наявність штампів у використанні соціальних технологій формування професійних якостей персоналу дрібних фірм. Слід зазначити, що останні належать до групи тотального управління якістю та базуються на принципах концепцій ефективного споживання, сучасних моделей якості діяльності, систем вимірювання якості діяльності. До складу внутрішньо-організаційних соціальних технологій, що уможливають тотальне управління якістю належать: технологія делегування повноважень, встановлення цілей, формування персоналу, розвитку внутрішньофірмової конкуренції, мотивації, навчання та підвищення кваліфікації співробітників.

Стаття являє собою відображення результатів та головних положень дипломного проекту спеціаліста. Вона може бути використана при складанні бібліографічних покажчиків та при підготовці лекцій з соціології управління та соціології праці. В майбутньому науковий пошук може бути розширений в межах таких напрямків як діагностика ефективності соціальних технологій менеджменту або маркетингу якості.

Література

1. Бирюкова М.В. Социальные технологии и проектирование: Учеб. пособие. / М.В. Бирюкова – Х., 2001. – 158с.
2. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. / Б.М. Генкин. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 218с.
3. Иванов В. Н., Патрушев В. И. Социальные технологии: Курс лекций / В.Н. Иванов, В.И. Патрушев. – М., 1999. – 526с.

4. Кравченко А. И., Тюрина И. О. Социология управления: фундаментальный курс: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – 2-е изд., испр. и доп. / А.И. Кравченко, И.О. Тюрина. – М.: Академический Проект, 2005. – 1136 с.
5. Круглов М.Г., Шишков Г.М. Менеджмент качества Учебное пособие. / М.Г. Круглов, Г.М. Шишков. М., "МАТИ"-РГТУ им. К.Э.Циолковского, 2001.-198 с.
6. Кудашова Ю.В. Социология управления: Конспект лекций по дисциплине / Ю.В. Кудашова – Оренбург: ГОУ ВПО ОГУ, 2003. – 124 с.
7. Лукашевич Н.П., Шкурко В.В. Адаптация персонала: проблемы управления / Н.П. Лукашевич, В.В. Шкурко – Запорожье: Просвіта, 1999. – 228 с.
8. Ребрин Ю.И. Управление качеством: Учебное пособие. / Ю.И. Ребрин Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. 174с.
9. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Теория социальных технологий: Учеб. пособие / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – 608 с.

Жесткова М.С., соціолог

Социальные технологии формирования профессиональных качеств сотрудника мелкой фирмы. В статье исследуется характеристика социальных технологий формирования профессиональных качеств сотрудника мелкой фирмы. Она содержит анализ структуры профессиональных качеств персонала, профессиональной социализации и образа профессиональной компетентности. Особое место в публикации принадлежит описанию результатов социологического исследования по теме и классификации социальных технологий тотального управления качеством. Главное внимание автор уделила технологиям делегирования полномочий, встановлення целей, формирования персонала и другим.

Ключевые слова: социальные технологии, профессиональная социализация, персонал, профессиональные качества, социальное пространство, мелкая фирма, компетентность.

Zhestkova M.S., sociologist

Social technologies of formation of professional employees' skills at small firms. The article is devoted to the characteristic of social technologies of formation of professional employees' skills at small firms. It contains an analysis of the structure of professional skills of the staff, occupational socialization and the image of professional competence. A special attention in the publication is paid to the description of the results of sociological research on social technologies of total quality management. The author pays attention to the technology of social management, to the problem of setting goals and staff formation, etc.

Key words: social technology, professional socialization, personnel, professional skills, social space, small firms, competence.

УДК 316.477-053.6:331.53](045)

Кузьмін В.В.,

канд. соціол. наук, ст. викладач кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного університету

Працевлаштування молоді як соціальна проблема

Стаття стосується важливої проблеми працевлаштування молоді, як найбільш вразливої соціальної групи на сучасному ринку праці.

В роботі виявлено специфічні проблеми, з якими стикається молодь у процесі працевлаштування, з прогнозовано наповнення сучасного ринку праці молодими спеціалістами, проаналізовано статистичні матеріали щодо надання їм першого робочого місця. Досліджено соціальні проблеми працевлаштування молоді.

Доведена недостатня ефективність організації державного моніторингу ринку праці, відірваність розуміння економічної ситуації в регіонах щодо працевлаштування молоді та встановлена їх розбіжність із державним замовленням на молодих фахівців тощо. Запропоновані засоби поліпшення підтримки молоді, що здатні справити позитивний вплив на вирішення соціальних проблем працевлаштування в контексті процесів євроінтеграції та особистісної соціалізації.

Ключові слова: працевлаштування, молодь, соціальна проблема, кар'єра, сприяння, ринок праці.

Постановка наукової проблеми. Актуальність проблеми обумовлюється, на наш погляд, низкою факторів. По-перше, суспільство відтворюється за рахунок нових членів. Молодь на етапі свого соціального становлення потребує підтримки у напрямку своєї своєчасної професійної орієнтації, по-друге, незважаючи на тенденцію до зменшення

чисельності цієї демографічної групи, молодь не охоплена відповідною підтримкою в необхідному обсязі. Відтак сучасна молодіжна політика має будуватись на принципах включення молоді до процесів інтеграції у професійні спільноти, чи більш значні професійні групи. Саме тому триває пошук ефективних шляхів соціальної підтримки молоді, дослідження цієї проблеми є вельми актуальним і перспективним щодо практичної реалізації соціально-трудова переміщення.

Мета статті – дослідити соціальні проблеми працевлаштування молоді в контексті їх інтеграції та соціалізації, запропонувати засоби поліпшення підтримки цієї групи населення.

Цілі статті та постановка завдань. Дослідження соціальної проблеми працевлаштування молоді порушує перед нами наступне коло завдань: встановити чисельність молоді в Україні, виявити їх специфічні особливості, що зумовлюють відповідну типологізацію; дослідити чи стикається молодь із проблемами у працевлаштуванні; спрогнозувати наповнення сучасного ринку праці молодими випускниками та надання їм першого робочого місця.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. За офіційними даними, із загальної кількості зареєстрованих безробітних чисельність молоді у віці до 35 років становить 205,1 тисяч осіб, що складає 42,1%. Чисельність осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню складає 147,5 тисяч осіб, що складає 30,2% від загальної кількості зареєстрованих безробітних (на кінець грудня 2013р.) [5, с.71].

Здійснюючи типологізацію молоді зробимо наголос на особливостях їх потенціальної інтеграції до соціальної структури суспільства. Молодь, як соціально-демографічну групу, можна уявити великою сукупністю соціальних спільнот молоді віком до 35 років, серед них: особи, які навчаються; випускники середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладів; молоді фахівці; економічно-активна частина населення; особи із маргінальною спрямованістю.

Особи, які навчаються можна уявити як частину соціально-демографічної групи, яка навчається у різних середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладів – вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, екстерни, аспіранти, докторанти [9].

Випускники є учнями та студентами навчальних закладів, які навчаються останній рік (курс навчання). По завершенню навчання у середніх та вищих навчальних закладах молоді отримує статус «молодих фахівців», що нормативно надає їм пільги у подальшому працевлаштуванні та соціальному становленні.

Економічно-активна частина населення розуміється нами як соціальний прошарок, який складається із найбільш успішних представників молоді. Критеріями успішності їх професійної кар'єри є успішна адаптація до сучасного ринку праці, інтегрування у відповідні професійні спільноти, конкурентоспроможність тощо.

Також можна виділити молодь з числа осіб із маргінальною спрямованістю. Здебільшого вона формується за рахунок молодих представників специфічних соціальних груп. Наявність у суспільстві осіб із маргінальною спрямованістю деформує традиційні устої соціальних практик, збільшує ризики падіння якості життя населення, а відповідно створює соціальну відповідальність перед більш старшим поколінням.

Соціальні проблеми молоді під час працевлаштування зумовлюються специфічними характерними рисами індивідів та їх оточення, які зумовлюють певну недостатність при вході у «доросле» життя. Зазначену недостатність зумовлює цілий спектр параметрів – низький освітній рівень молоді; вади професійної орієнтації; неготовність батьківських сімей, в силу різних обставин, здійснювати подальшу підтримку в пост навчальний період; відсутність місця проживання після завершення навчання; низький відсоток «соціально-орієнтованих» роботодавців; низький рівень стартової заробітної плати молодих фахівців; відсутність гарантій держави та роботодавців щодо забезпечення кар'єрного росту у подальшому тощо. Враховуючи сучасний стан ринку праці вагомим параметром також є відсутність місця для подальшого працевлаштування молодих спеціалістів.

Низький освітній рівень молоді є актуальним параметром, який визначає соціальні проблеми молоді під час її працевлаштування. Український соціолог В.Пилипенко зазначає, що аби поліпшити підготовку кадрів необхідно запровадити систему безперервного навчання, яка б органічно поєднала економічне і технічне, охопила всі ланки керівних кадрів. Така система має містити у собі: загальну освіту, базову фахову підготовку (засвоєння особою загально професійних уявлень, поглядів та оцінок у даній галузі, реальних усвідом-

лень притаманних саме цій галузі причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей); спеціалізовану фахову підготовку (опанування методів та інструментарію здійснення обраного виду діяльності); підвищення кваліфікації і перепідготовку (розширення та поглиблення загальноосвітніх і фахових знань, оволодіння широким діапазоном методів, предметів і засобів виконання професійної діяльності); адаптацію (переведені у «звичайні» й опанування нових видів, методів і засобів виконання діяльності та соціальних ролей); підготовку до посадового зростання (освоєння специфічних видів, методів і засобів пропонуваної діяльності або досягнення рівня претензій) [8, с.43].

Створюючи нормативно-правову основу для успішних соціально-трудова переміщень молоді держава забезпечує їй працездатній частині надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах. Проте, аналізуючи практики працевлаштування молоді слід наголосити, що паралельно існують тіньові механізми забезпечення роботою, наприклад «по знайомству». Відповідно, не завжди гарно підготовлений фахівець без необхідних зв'язків може забезпечити себе гідним першим робочим місцем.

Прогнозуючи наповнення сучасного ринку праці молодими випускниками та надання їм першого робочого місця необхідно перш за все звертати увагу на державницькі підходи, які визначаються як моніторинг працевлаштування випускників [7]. У кластерній моделі розвитку промислових регіонів також необхідно вживати також заходи щодо приведення обсягів і напрямів професійної підготовки кадрів ВНЗ у відповідності із потребами економіки областей; створювати механізми взаємодії регіональних підприємств та професійно-технічних закладів; вести роботу з професійної орієнтації молоді міста та області; проходити заходи щодо розвитку альтернативних форм сприяння працевлаштування молоді.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 16 січня 2013 р. № 20 [4] різним навчальним закладам запропоновано запроваджувати програми стажувань. Держава як макроагент соціалізації запропонувала проєктний інструментарій – бланки заяв, договорів про стажування тощо.

Можна також констатувати про оновлення підходів до закріплення студентів, які навчаються за держзамовленням насамперед, за відповідними промисловими та іншими великими підприємствами, починаючи з 3-го курсу, з метою їх цільової підготовки. Приділяється увага забезпеченню взаємодії роботодавців та молодих спеціалістів щодо питання проходження усіх видів практик та стажувань з можливістю подальшого працевлаштування. Впроваджуються механізми залучення студентів останніх курсів навчання до обов'язкового проходження стажувань на підприємствах, установах та організаціях області для отримання практичного досвіду роботи.

Відповідно до вищезазначеного, створюються передумови для функціонування органів управління освітою місцевого та регіонального рівнів. Відповідні пропозиції яких оброблюють профільні міністерства та відомства Кабінету Міністрів України. Чільне місце при цьому займає Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки та регіонального розвитку. У результаті досліджень міжнародних експертів у 2012 році перелік найбільш затребуваних професій у світі очолили кваліфіковані робітники, після них – інженери та представники торгівельних компаній. Федерація роботодавців України, в свою чергу, визначила перелік 10-ти найдефіцитніших професій для підприємств України. Це – інженери-технологи, конструктори, агрономи, агроінженери, апаратники, механіки, токарі, оператори промислового обладнання, слюсарі, електрогазозварники [3, с.110].

Результати різних соціологічних досліджень встановлюють, що роботодавці високо цінують дві групи характеристик випускників ВНЗ: мотивацію на роботу і особистісний потенціал (наявність ідей, вміння виражати свої думки, бажання навчатись новому, комунікабельність, вміння працювати в команді). Серед якостей, які сприяють успішній адаптації молодого спеціаліста/випускника ВНЗ на робочому місці, поруч із традиційними виступає «ідентичність із професією». Одним із найголовніших факторів, який підвищує якість підготовки випускників вищих навчальних закладів, є необхідність вирішувати комплексні проблеми, які пов'язані з різними сферами діяльності [1, с.430].

Аналізуючи становище молоді на сучасному етапі авторський колектив НАНУ відзначає, що молоді люди гостро відчують на собі соціальні негаразди, випуски ВНЗ ознаменувались суттєвим поповненням армії безробітних. Не маючи жодної підтримки з боку держави, широкого спектра вакансій, досвіду роботи, українські молоді дипломовані спеціалісти

змушені продовжувати існувати за рахунок батьків, що вельми принизливо в юнацькому віці, або ж щодо тих, хто родом з невеликих населених пунктів – повертати до своїх домівок, маючи в цьому разі такі спеціальності, що потрібні лише в мегаполісах [6, с.517].

Для підвищення ефективності включення людей, зокрема молоді, у суспільне життя за умов докорінних перетворень необхідне масове поширення успішних соціальних практик, взірців поведінки та життєвих стратегій. Можливості для повноцінного залучення громадян в економічне, соціальне й політичне життя власного суспільства мають розширюватися. Необхідне визначення та усунення на суспільному рівні виразних умов висхідної соціальної мобільності на засадах дійсного внеску особи в розвиток суспільства. Відсутність можливостей кар'єрного зростання актуалізує відчуття соціальної несправедливості та створює загрозу соціального протистоянь. Відповідно необхідно забезпечити не лише трудову зайнятість населення, а й перспективи соціально-професійного зростання для найбільш активних працівників [2, с.12]. Серед основних напрямів модернізації освіти мають бути: удосконалення механізмів управління освітою; використання інноваційних освітніх технологій; посилення профорієнтації та первинної професійної підготовки; зміни у формуванні державного замовлення на професійну підготовку з передачею функцій прогнозування Міністерству економіки України; забезпечення першим робочим місцем випускників, які навчались на замовлення [6, с.187].

Також можна зазначити про недостатню ефективність державного моніторингу у частині організаційної взаємодії з такими його учасниками як інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, відірваність розуміння економічної ситуації в регіонах та його неспівпадіння із державним замовленням на молодих фахівців тощо. Становище економічної ситуації в регіонах обумовлюється кризовими явищами на усіх рівнях, загрозою несприятливих світових тенденцій, адже за умови ринкової економіки ці явища взаємопов'язані.

Висновки. Нами досліджено соціальні проблеми працевлаштування молоді в контексті їх інтеграції та соціалізації, запропоновано засоби поліпшення підтримки цієї групи населення. Враховуючи вищенаведене пропонуємо наступні засоби поліпшення підтримки цієї групи населення, що здатні справити позитивний вплив на вирішення соціальних проблем працевлаштування молоді в контексті їх інтеграції та соціалізації. Такими пропонуємо вважати: проведення якісного моніторингу освітніх послуг; попит на ринку праці фахівців різних напрямків; проведення заходів із поетапної професійної орієнтації, подальше удосконалення роботи центрів зайнятості населення та підрозділів сприяння працевлаштуванню молоді у складі ВНЗ. Разом з тим, підвищення економічної активності населення також сприятиме вирішенню соціальних проблем працевлаштуванню молоді, збільшить статусні можливості індивідів у напрямку планування власної кар'єри.

Література:

1. Бірченко О., Зверко Т. Качество подготовки специалистов в высшей школе : оценки работодателей / О.Бірченко, Т.Зверко // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ : тези доповідей, (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Х: ХНУ імені Каразіна, 2013. – 568 с.
2. Новый курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
3. Освіта України – 2012 : інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2012 році / уклад.: О. А. Удод, К. М. Левківський, В. М. Погребняк, О. В. Дашковська, Д. Б. Панасевич, А. К. Солоденко. – К., 2013. – 416 с.
4. Постанова К.М.У. від 16 січня 2013 р. № 20 «Порядок укладання договору про стажування студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах та організація».
5. Про соціально-економічне становище України за 2013 рік / Ринок праці // Статистичний бюлетень державної служби статистики України за ред. О.Г. Осауленко, Вих. №13.3–27/8–14 від 21.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.ukrstat.gov.ua> станом на 30.01.2014
6. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
7. Типове положення про підрозділ вищого навчального закладу щодо сприяння працевлаштуванню студентів і випускників, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 27.04.2011 N 404
8. Пилипенко В.Є. Українська соціологія сьогодні : дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства : Монографія / В.Є. Пилипенко. – Л.: ЗУКЦ, 2012. – 326 с.

9. Закон України «Про освіту» від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1770.

Кузьмин В.В., канд. соц. наук., старший преподаватель кафедры социальной работы Запорожского национального технического университета.

Трудоустройство молодежи как социальная проблема. Статья затрагивает важную проблему трудоустройства молодежи, как наиболее уязвимой социальной группы на современном рынке труда.

В работе выявлены специфические проблемы, с которыми сталкивается молодежь в процессе трудоустройства, спрогнозировано насыщение современного рынка труда молодыми специалистами, проанализированы статистические материалы относительно предоставления им первого рабочего места. Исследованы социальные проблемы трудоустройства молодежи.

Доказана недостаточная эффективность организации государственного мониторинга рынка труда, оторванность понимания экономической ситуации в регионах по трудоустройству молодежи и определено расхождение с государственным заказом на молодых специалистов и т.д. Предложены средства усовершенствования поддержки молодежи, способные оказать положительное влияние на решение социальных проблем их трудоустройства в контексте евроинтеграции и личностной социализации.

Ключевые слова: трудоустройство, молодежь, социальная проблема, карьера, содействие, рынок труда.

Kuz'min V.V., Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer of Social Work Department, Zaporizhzhya National Technical University.

Youth employment as a social problem. The article deals with the important issue of youth employment as the most vulnerable social group in the labour market. The specific problems faced by young people in the employment process, the anticipated provision of the modern labour market with young specialists are determined, statistical materials concerning the provision them with their first job are analyzed. Social problems of youth employment are revealed.

Insufficient effectiveness of the governmental labor market monitoring, isolation of youth employment from the current economic situation in the regions are proved, and a discrepancy with the state order for young specialists is identified etc. Measures on youth support improvement and their positive impact on the solution of social employment problems within the context of European integration and socialization are revealed.

Key words: employment, youth, social problem, career, promotion, labour market.

УДК 329(477)"1991/2012"(045)

Маслов Д.О.,

аспирант Института социологии НАН Украины

Розвиток партійної системи України за роки незалежності

В статье рассматривается процесс развития партийной системы Украины за годы независимости. Рассмотрены выборы 1994, 1998, 2006, 2007 и 2012 годов, их результаты и вклад в развитие партийной системы Украины. В ходе анализа результатов выборов был определен вид партийной системы, которая сложилась в Украине. Проанализированы партии и блоки, проходившие в парламент на всех выборах. Было доказано, что формирование партийной системы не завершено, а так же выявлено какой вид партийной системы наиболее подходит Украине.

Ключевые слова: политические партии, партийная система, выборы, парламент.

Актуальность темы статьи. Развитая партийная система – одна из характерных черт плюралистической демократии. Партии являются ключевым элементом партийной системы, но ее нельзя сводить к простой сумме партий. Развитие партийной системы Украины представляет собой актуальную и весьма интересную тему для исследования в силу нескольких причин.

© Маслов Д.О., 2014

Во-первых, соперничество между партиями в рамках конкретного политического режима, который придает политическим партиям уникальное значение.

Во-вторых, партийная система опирается на взаимные зависимости партий, каждая партия представляет собой функцию других партий и реагирует на поведение остальных партий.

Разработанность темы статьи. Развитие партийной системы Украины – тема достаточно новая и, по мнению автора, еще недостаточно проработанная в силу того, что партийная система Украины все еще в состоянии формирования, а соответственно собранного материала исследований мало для формирования полноценной картины.

Тему партийной системы Украины поднимали в своих исследованиях: Гарань О.В. (Украинские левые: между ленинизмом и социал-демократией), Антошевский А., Хербут Р. (Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе), Навка И.П. Рагозин Н.П. (Аномия или переоценка ценностей?), Рибачук М., Фурашев В. Нестеренко И (Информационно-аналитическая справка о политических партиях Украины и их местных ячейках), Томенко М. (Итоги парламентских выборов в Украине. Политические ориентации и предпочтения электората), Рагозин Р.П. (Развитие партийной системы Украины(1994-2002)) и Бекешкина И.Э (Тенденции развития партийно-политической структуры украинского общества от выборов 2002 до выборов 2006).

Цели и задачи статьи. В статье автор пытается выявить основные особенности партийной системы Украины и проследить динамику и тенденции ее развития.

Парламентские выборы 1994 года. Формальные препятствия для возникновения в Украине многопартийной системы были устранены вместе с отменой в 1990 году шестой статьи Конституции СССР, в которой закреплялось монопольное положение КПСС на политической арене. Поэтому уже выборы в парламент Украины 1990 года имели состязательный характер. Тогда кандидатам от компартии Украины противостояли, с одной стороны, сторонники реформаторского движения внутри самой компартии («Демократическая платформа»), а с другой – представители широкого и разнородного по своим ориентациям общественно-политического движения Народный Рух [1,20]. Но все же первыми действительно многопартийными были досрочные парламентские выборы 1994 года.

Рагозин Н. П. в своей статье «Развитие партийной системы Украины» пишет: «К досрочным выборам 1994 года украинское общество подошло значительно более политически структурированным, нежели в 1990 году. В том году на Украине была зарегистрирована одна новая партия (УРП), в 1991 году – уже семь, в 1992 году к ним прибавились еще шесть. Но самым «урожайным» на политические партии выдался 1993 год, когда Министерство юстиции зарегистрировало 16 партий.

Выборы 1994 года проходили по мажоритарной системе абсолютного большинства при минимальной явке 50%. Депутаты парламента прежнего созыва не решились пойти на радикальное изменение избирательного закона и введение пропорциональной или смешанной системы, что позволило бы получить более четко структурированный парламент и - при благоприятных условиях – политически ответственное правительство.»[2,89]

Согласно Дюверже, «мажоритарное голосование в два тура и система пропорционального представительства приводят к многопартийности» [3,300]. Но, пожалуй, более значимым фактором возникновения в Украине многопартийной системы оказался впервые публично проявившийся тогда мировоззренческий и идеологический плюрализм, ранее находившийся под спудом. Именно поэтому политическая структуризация украинского общества пошла по пути формирования многопартийной системы.

Далее Рагозин пишет: «Поскольку для признания выборов состоявшимися требовалась явка не менее 50%, в нескольких избирательных округах пришлось назначать повторное голосование. Но даже после этого в парламенте оказались заполнены лишь 405 мест из 450, предусмотренных Конституцией. Это свидетельствовало о том, что складывавшаяся партийная система не смогла эффективно использовать старую избирательную модель, которая была слабо приспособлена к новым политическим реалиям, прежде всего – к идеологическому и партийному плюрализму. Кроме того, на результаты выборов повлияла апатия граждан, уставших от политиканства и подавленных экономическими тяготами, вызванными спадом производства и инфляцией» [2,89-90].

В 1994 году в Украине действовали 30 зарегистрированных партий, 14 получили депутатские мандаты. Партийный состав парламента оказался следующим: Коммунистический

тическая партия Украины (КПУ) – 90 депутатов, Социалистическая партия Украины (СПУ) – 15, Селянская партия Украины (СелПУ) – 19, Партия труда (ПТ) – 5, Гражданский конгресс Украины (ГКУ) – 2, Социал-демократическая партия Украины (СДПУ) – 2, Партия экономического возрождения Крыма – 1, Партия экономического возрождения Украины – 4, Христианско-демократическая партия Украины (ХДПУ) – 1, Демократическая партия Украины (ДемПУ) – 2, Народный Рух Украины (НРУ) – 20, Украинская республиканская партия (УРП) – 11, Конгресс украинских националистов – 5, Украинская консервативная республиканская партия (УКРП) – 1, Беспартийные – 227. Всего – 405.

Из 14 партий, представленных в парламенте, лишь шесть (КПУ, НРУ, СПУ, УРП, КУН, ПТ) официально выдвинули своих кандидатов. Это указывало на то, что многие украинские партии в тот период еще не были готовы к проведению широкомасштабных избирательских кампаний.

В пользу такого заключения говорят и результаты проходивших одновременно с парламентскими выборами депутатов местных Советов. Лишь наиболее крупные и/или организованные партии (КПУ, СелПУ, НРУ, УРП, СПУ, КУН, ДемПУ) смогли на этом уровне выставить своих кандидатов. Среди депутатов местных Советов – членов партий 52% входили в КПУ, 13% – в НРУ, 12% – СелПУ, 6% – УРП, 5% – СПУ, 4% в КУН, 2% – в ДемПУ. При этом следует заметить, что в целом доля партийных депутатов в местных Советах не превышала 4,7% [2,90].

В составе парламента левым партиям принадлежало 30,61% депутатских мандатов, правым – 9,13%, а центристам – 4,19%. Наибольшего успеха левые партии (КПУ, СПУ, СелПУ) добились на востоке (52,6%) и на юге (44%) страны. В центральных районах (25,2%) и в особенности на западе (1,3%) они имели значительно меньший успех, победителями там оказались правые и правоцентристские партии [4,87-89]. Фактически уже выборы 1994 года обнаружили несоответствие между формально общенациональным статусом политических партий (согласно закону, Минюст не регистрировал региональные партии) и их реальными электоратами, ограниченными отдельными регионами.

Рагозин писал: «В парламенте ни одна из политических сил не обладала необходимым потенциалом для формирования устойчивого большинства. Если такое большинство и складывалось, то на сугубо ситуативной основе. Депутаты парламента были объединены в 10 фракций и депутатских групп. Характерно то, что только 2 партии – КПУ и НРУ – располагали достаточным для создания собственной фракции числом депутатов [2,91].

Негативное воздействие на развитие партий и партийной системы оказывала также идея «непартийного правительства», согласно которой кабинет должен выполнять исключительно хозяйственные функции. Сторонники этой идеи явно путали управленческую деятельность правительства (которая затрагивает интересы различных социальных групп и потому не может быть политической) с менеджментом крупной фирмы. Это ложное понимание природы правительственной деятельности мешало ясной и прямой постановке вопроса о формировании политически ответственного (т.е. имеющего собственную политическую программу) правительства, опирающегося на поддержку определенных партий в парламенте.

Искусственное отстранение партий от соперничества (и, разумеется, сотрудничества) на правительственной арене деформировало развитие партийной системы Украины. Отсутствие у партий, представленных в парламенте, эффективных рычагов воздействия на «большую политику» препятствовало превращению их в авторитетных и политически ответственных акторов. В результате многие из них погрязли во внутренних распрях, борьбе амбиций своих лидеров. Одновременно стали возникать так называемые «партии власти», которые создавались государственной бюрократией для политического прикрытия и обслуживания ее интересов.

Слабость политически раздробленного парламента объективно способствовала укреплению позиций президента. Лишь в тех случаях, когда тот пытался провести через парламент решения, которые прямо ущемляли полномочия этого института, последний мог оказать сопротивление президентской власти. Так произошло, например, при заключении Конституционного договора и при принятии Конституции, когда парламенту удалось отстоять полупрезидентскую модель устройства страны» [2,91].

Парламентские выборы 1998 года. Одним из важных результатов деятельности парламента 2 созыва стало принятие в 1997 году нового закона «О выборах народных депутатов

Украины», введившего смешанную избирательную систему. В соответствии с этим законом 225 из 450 депутатов парламента избираются в одномандатных округах по мажоритарной системе относительного большинства, а другая половина депутатских мест разыгрывается в общенациональном многомандатном округе по пропорциональному принципу. Правом выдвижения списков кандидатов наделены политические партии и блоки.

Рагозин писал: «Разведение» мажоритарных и пропорциональных выборов привело к тому, что размеры одномандатных округов увеличилось вдвое. Очевидно, что в подобных образованиях на победу могли рассчитывать главным образом те кандидаты, которые опирались на хорошо организованные партии, либо имели в своем распоряжении значительный административный и финансовый ресурс. Благоприятствовало крупным партиям и решение о проведении списочного голосования по единому избирательному округу, совпадавшему с территорией страны. А установление 4-процентного избирательного порога делало шансы малых партий на вхождение в новый состав парламента почти призрачными [2,92].

Согласно закону 1997 года, чтобы зарегистрировать список кандидатов, партия (блок) должна была внести денежный залог и собрать в свою поддержку подписи как минимум 200 тыс. избирателей, причем не менее 10 тыс. подписей в каждой из 14 областей Украины. Многие партии оказались не готовыми к этому испытанию. У них не было ни крепкой организации, ни своего электората. Поэтому им пришлось обратиться за помощью к таким массовым организациям, как профсоюзы. На выборах 1998 года в первых пятерках зарегистрированных Центризбиркомом списков политических партий и блоков фигурировали имена лидеров восьми отраслевых профсоюзов. Одновременно появилась и особая «профсоюзная» партия. Речь идет о Всеукраинской партии трудящихся, создано специально к выборам главой Федерации профсоюзов Украины А. Стояном.

В 1998 году в избирательный бюллетень оказались включены 21 партия и девять избирательных блоков, объединивших, в свою очередь, 19 партий [8]. Таким образом, общее число партий, принявших участие в выборах, достигло 40. Кроме того, партии энергично выдвигали своих кандидатов в одномандатных округах. Доля партийных кандидатов в таких округах составила 56,22% (2379 человек из 4231)[5,7].

Обращает на себя внимание тот факт, что из 40 партий, включившихся в электоральную гонку, пять были зарегистрированы Минюстом (или реанимированы) в 1996 году и 10 – в 1997 году, т.е. незадолго до выборов или непосредственно перед ними.

Таким образом, выборы по новым правилам явились сильным стимулом к росту партийной системы. Примечательно, что все вновь образованные партии (за исключением Христианско-народного союза) шли на выборы вне блоков. Это, очевидно, было обусловлено трудностями блокирования для только что родившейся партии, чей политический вес еще не определился. Восемь партий и избирательных блоков, преодолевших 4-процентный барьер, в сумме набрали 65, 79% голосов. Соответственно, голоса, поданные за остальные партии (34, 21%), оказались потраченными впустую [8].

Какой вышла из парламентских выборов 1998 года партийная система Украины? Можно определенно утверждать, что эти выборы способствовали формированию в парламенте страны системы малых партий.

Рагозин писал: «Согласно Р. Майру, к категории малых относятся партии, получившие на выборах менее 15% голосов. Из восьми партий, преодолевших в 1998 году 4-процентный барьер, только КПУ набрала свыше 15% голосов избирателей (24,65%)[2,94]».

В соответствии с предложенной Майром классификацией партийную систему, при которой две крупнейшие партии располагают более чем 80% мандатов, следует квалифицировать как систему крупных партий; если они располагают 65% мандатов, речь идет о системе средних партий; если же у них 42% мандатов, то налицо система малых партий. Очевидно, что партийная система Украины, где две самые крупные партии – КПУ и НРУ – вместе получили в 1998 году 37, 55% мандатов, относится к последнему типу.

Что касается регионального распределения поддержки левых, правых и центристских партий, то оно мало изменилось по сравнению с 1994 годом. Стоит отметить лишь, что в одномандатных округах востока и юга страны левые на этот раз получили меньше мандатов, чем в 1994 году. Мы полагаем, что это было обусловлено уже упоминавшимися эффектами укрупнения избирательных округов. В этом отношении весьма показательны, что две «партии власти» (НДП и АПУ) при довольно скромных успехах по пропор-

циональной системе добились неплохих результатов в одномандатных округах (14 и 8 мандатов, соответственно)» [2,95].

О слабости организационной структуры украинских партий свидетельствовали и выборы в местные Советы, проходившие одновременно с парламентскими. Доля партийных депутатов составила в этих органах 7,6% [4,87-89].

Подводя предварительные итоги проведенного выше анализа, можно отметить следующее:

- становление партийной системы в Украине идет замедленными темпами, что связано с затянувшимися поисками модели избирательной систем, которая бы отвечала развитию политического и идеологического плюрализма;
- законодательно признание исключительно общенациональных организаций при регионализме реальных политических партий [6,22] придает партийной системе Украины искусственный характер;
- действующая в стране избирательная система способствует успеху на выборах крупных партий и/или политических структур и кандидатов, обладающих значительным административным и финансовым ресурсом.

Парламентские выборы 2002 года. Накануне и после выборов 2002 года в развитии партийной системы страны обнаружился ряд новых моментов. Прежде всего, нужно отметить появление особого политического деления партий – на «пропрезидентские» и «антипрезидентские». При этом данное деление перекрывает прежние идеологические расколы, в антипрезидентском лагере оказываются идеологические противники – и правые, и левые партии.

Парламент 3 созыва несколько раз пытался изменить избирательный закон, увеличив долю депутатских мандатов, разыгрываемых по пропорциональному принципу, но все эти попытки блокировались президентом. Несмотря на некоторые модификации электорального законодательства (упрощение процедуры регистрации кандидатов и партийных списков, более четкое регламентирование предвыборной кампании и т.п.), мажоритарно-пропорциональный характер электоральной системы и формула распределения мандатов между политическими партиями и их блоками остались прежними.

За годы, прошедшие с прошлых выборов, число политических партий в стране выросло почти вдвое и приблизилось к 120. Расширилась и сеть партийных организаций на местах. В среднем в каждом регионе Украины весной 2002 года насчитывалось порядка 70 областных отделений политических партий [9]. Формально это значит, что партии располагали своими отделениями примерно в половине областей Украины. Но реальная картина была гораздо менее радужной.

Рагозин писал: «Одним из индикаторов реального (организационного, финансового и кадрового) потенциала политических партий может служить их участие в выдвижении кандидатов и проведении избирательных кампаний в одномандатных округах» [2,96]. По данным Центризбиркома, на выборах 2002 года на одномандатных округах своих кандидатов выдвинули 76 партий, из которых 42 претендовали не более чем на 10 мест каждая и только 13 смогли предложить свыше 50 кандидатов.

Из 33 списков, включенных в избирательный бюллетень для голосования по многомандатному округу (11 блоков и 22 партий), 4-процентный барьер преодолели шесть (три блока и три партии). Всего за победителей проголосовали 75,72% избирателей, остальные партии и блоки получили 18,12% голосов. 2,45% избирателей высказались против всех, 3,71% бюллетеней были признаны недействительными [8].

Оценивая динамику партийной системы Украины, нельзя забывать, что в 2002 году политические партии конкурировали между собой и в одномандатных округах по системе относительного большинства при голосовании в один тур. Как известно, отличительной особенностью данной системы является крайняя диспропорция распределения голосов: подавляющая их часть пропадает, а победителя определяет меньшинство избирателей.» [2,97] Известно также, что использование такой электоральной формулы способствует «дуализму партий» [3,300]. Все это подтвердила и украинская практика.

На выборах 2002 года за 225 депутатских мандатов боролись 3084 кандидата. По подсчетам Рагозина, за победителей в среднем проголосовали 35,68% избирателей, тогда как 64,32% отдали свои голоса их конкурентам. Показательно, что два наиболее крупных избирательных блока поделили между собой 48% депутатских мандатов, полученных по

одномандатним округам. Ще 42% мандатів досталися беспартійним депутатам, за котрих по традиції голосували виборці, орієнтовані на персональні якості претендента [8].

Таким образом, крупные избирательные объединения, набравшие на выборах свыше 15% голосов, вместе контролируют 47,3% мандатов. Это означает, что партийная система Украины остается системой малых партий (по классификации Р. Майра). Вместе с тем два крупнейших избирательных блока обладают достаточным потенциалом для формирования большинства, хотя незначительного и неустойчивого. При таком составе парламента возможно создание коалиционного правительства, как большинства, так и меньшинства, причем последнее представляется более вероятным.

Рагозин писал: «Даже при беглом взгляде на результаты выборов 1998 и 2002 годов можно заметить, что они способствовали большей структуризации парламента, преодолению его политической раздробленности, если не сказать распыленности» [2,97-99].

Обращаясь к политической географии выборов 2002 года, необходимо отметить, что представленные в парламенте партии и блоки добились успеха в большинстве регионов страны. Блок «Наша Украина» и КПУ преодолели избирательный барьер в 24 регионах, блок «За единую Украину» - в 23; блок Ю. Тимошенко - в 19; СДПУ (о) - в 16, СПУ - в 15. Тем не менее, действительно общенациональным статусом обладали лишь три партии - КПУ, СДПУ (о) и СПУ.

Если раскрасить административную карту Украины в цвета партий - лидеров электоральной гонки 2002 года, то перед нами предстанет двухцветное полотно (с двумя пятнами): с запада на восток страны, включая центральные области (Винницкую, Киевскую, Сумскую, Черкасскую и Черниговскую), будут преобладать цвета блока «Наша Украина», а во всех остальных областях, за исключением Полтавской и Донецкой (где победили, соответственно, СПУ и блок «За единую Украину»), - цвета КПУ. Но такая картина во многом искажает реальный расклад сил. На деле политические предпочтения электората оказались полярными только на противоположных концах Украины. В Львовской, Тернопольской и Ивано-Франковской областях избиратели отдали свои голоса исключительно за правые и правоцентристские партии и блоки, тогда как в Донецкой и Луганской, а также в Севастополе - за левые и центристские.

Парламентские выборы 2006 года. Бекешкина И. писала в статье «Тенденции развития партийно-политической структуры украинского общества: от выборов 2002 до выборов 2006»: Ситуация между выборами 2002 и 2006 годов существенно изменилась. Из 33 субъектов выборов 2002 года участие в парламентских выборах 2006 года взяли уже 10 партий и блоков, а среди 6 политических сил - победителей выборов 2002 года боролись за победу в 2006 году. «Нерезультативного» голосования на выборах 2006 было больше, нежели на предыдущих (20,5%), но и субъектов выборов было гораздо больше [7, 356-369].

Из пяти победителей выборов 2002 года, которые принимали участие в выборах 2006 года, четыре политические силы стали победителями: Блок Юлии Тимошенко (22,27%), Блок «Наша Украина» (13,94%), Социалистическая партия Украины (5,67%) и Коммунистическая партия Украины (3,66%). Это свидетельствует, что в Украине успешно проходит политическая структуризация общества, формирование стабильных политических предпочтений.» [8].

Коммунистическая партия в сравнении с предыдущими выборами практически потеряла лидерские позиции и переместилась в маргиналы политической жизни. Ее бывший электорат в большинстве перешел к Партии регионов.

Парламентские выборы 2007 года. В парламентских выборах 2007 года брали участие 10 блоков и 10 партий. В блоки объединились 32 партии. Всего 42 партии были участниками выборов. Из 10 партий, которые шли на выборы самостоятельно, всего 2 (Партия регионов (34,37%) и коммунистическая (5,39%)) смогли преодолеть проходной барьер в 3%. Также этот барьер преодолели 3 блока из 10. Это «Блок Юлии Тимошенко» (30,71%), «Блок Наша Украина - Народная самооборона» (14,15%) и «Блок Литвина» (3,96%) [8].

Впервые в парламент не прошла Социалистическая партия. Ее электорат перешел к Коммунистической партии Украины.

Парламентские выборы 2012 года. Выборы проводились по смешанной системе - 225 депутатов избраны в общегосударственном многомандатном округе по избирательным спискам

от политических партий, а остальные 225 — по мажоритарной системе в одномандатных округах. Участие в выборах приняли только политические партии (всего 24), участие блоков, состоящих из партий, не было предусмотрено. Проходной барьер был увеличен до 7%.

Из победителей выборов 2007 года, которые принимали участие в выборах 2006 года, три политических силы стали победителями: партия «Родина» (хребтовая партия Блока Юлии Тимошенко) (25,54 %), Партия регионов (30,00 %) и Коммунистическая партия Украины (13,18 %)[8].

Также в парламент прошли партия «УДАР» (13,96 %) и всеукраинское объединение «Свобода» (10,44 %).

Электорат не прошедшей партии «Наша Украина» перешел к партиям «Родина», «Удар» и «Свобода». Также произошла ситуация, прямо противоположная выборам 2006 года: часть электората Партии регионов вернулся к Коммунистической партии.

Итак, проведенный анализ показывает, что в Украине, согласно Р. Майру, сложилась многопартийная система с малыми партиями. Политическое будущее таких партий связано с созданием парламентских коалиций. На правительственном уровне это означает формирование коалиционных кабинетов меньшинства или, а порядке исключения, большинства.

Формирование партийной системы в стране еще не завершилось. Для этого шести парламентских кампаний явно мало. Необходимо не менее десяти кампаний. В итоге должна получиться многопартийная система без доминирующей партии. В такой системе ни одна из партий не имеет абсолютного большинства в парламенте и, следовательно, вынуждена при формировании правительства заключать союзы и соглашения с другими представленными в парламенте партиями.

Литература

1. Навка И.П., Рагозин Н. П. Аномия или переоценка ценностей? / И. Навка, Н. Рагозин // Д, 1998. - С.20-21
2. Рагозин Н. П. Развитие партийной системы Украины / Н. Рагозин // Донецк: Полис.- №1 2004. – С. 89-100
3. Дюверже М. Политические партии. / М. Дюверже // М. с.300
4. Гарань О.В. и др. Украинские левые: между ленинизмом и социал-демократией. /О. Гарань // Киев. День. 1998. - с. 87-89
5. Гарань О.В. и др. Украинские левые: между ленинизмом и социал-демократией. /О. Гарань // Киев. День 25.02.1998.-с.89
6. Томенко М. Итоги парламентских выборов в Украине (Политические ориентации и предпочтения электората). /М. Томенко // - Полис, №3, 1998
7. Бекешкина И. Э. Тенденции развития партийно-политической структуры украинского общества от выборов 2002 до выборов 2006 // Украинское общество 1992 1996: социологический мониторинг /И. Бекешкина // – К, 2006 – с 356-369.
8. www.cvk.gov.ua
9. Рибачук М. Фурашев В. Нестеренко И. Информационно-аналитическая справка о политических партиях Украины и их местные очаги. (www.cvc.ukrpack.ua) /Рибачук М. Фурашев В. Нестеренко И // **Маслов Д.О., аспирант Інституту соціології НАН України**

Розвиток партійної системи України за роки незалежності. У статті розглядається процес розвитку партійної системи України за роки незалежності. Розглянуті вибори 1994, 1998, 2006, 2007 і 2012 років, їх результати і внесок в розвиток партійної системи України. В ході аналізу результатів виборів був визначений певний вид партійної системи, яка склалася в Україні. Визначені партії й блоки, що проходили в парламент на всіх виборах. Було з'ясовано, що формування партійної системи не завершено і який вид партійної системи найбільше пасує Україні.

Ключові слова: політичні партії, партійна система, вибори, парламент.

Maslov D.O., Post-Graduate Student of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine

Development of the party system in Ukraine during the period of its independence. The article describes the development of the party system in Ukraine during the period of its independence. The elections of 1994, 1998, 2006, 2007 and 2012, their results and contribution to the development of the party system in Ukraine are revealed. Based on the analysis of the election results, the kind of the party system in Ukraine was determined. The parties and blocks in the Parliament of all elections are identified. It was found that the formation of the party system had not been completed. The most appropriate kind of the party system for Ukraine is revealed.

Key words: political parties, the party system, elections, parliament.

УДК 316.422:330.3](477)(045)

Петрушина Т.О.,*докт. социол. наук, ст. научный сотрудник, заведующая отделом экономической социологии Института социологии НАН Украины***Вайнштейн М.,***магистр бизнес-администрирования, преподаватель Бруклинского колледжа университета г. Нью-Йорка*

Динамика инновационности украинской экономики

Рассматривается динамика инновационности украинской экономики на основе данных национальной и международной статистики, а также результатов экспертного опроса, посвященного изучению социального потенциала инновационного развития экономики страны. Показывается негативный тренд инновационности украинской экономики, находящейся все годы независимости на низком уровне. Подчеркивается, что без преодоления жестких социальных барьеров и обеспечения реальной государственной поддержки осуществление инновационного развития Украины невозможно.

Ключевые слова: *инновационность, инновационное развитие, экономика Украины, социальный потенциал, экспертный опрос.*

На сегодняшний день в украинском обществе налицо явное противоречие между декларируемым курсом на развитие инновационной экономики, объективной потребностью в осуществлении такого развития и реальной ситуацией инновационного дефолта. Понимания императивности инновационного развития как единственно возможного в современных условиях способа повышения конкурентоспособности национальной экономики в рамках глобального хозяйства и обеспечения на этой основе достойного уровня жизни людей со стороны научного сообщества и власти, к сожалению, недостаточно для перевода экономического развития на инновационные рельсы. Для этого необходима комплексная программа конкретных действий и политическая воля, реальная заинтересованность власти и бизнеса в ее реализации. Разработка любой стратегии, в том числе инновационного развития экономики (ИРЭ), предполагает реалистичный анализ достигнутого, оценку имеющихся возможностей и существующих барьеров.

Если раньше в изучении инновационной проблематики доминировали инженерно-технологические и экономические подходы, то с начала 80-х годов, особенно с середины 90-х, акценты сместились в сторону социальных факторов и последствий инновационной деятельности, в формат междисциплинарных исследований. Несмотря на то, что социальные исследователи все чаще обращаются к социокультурному измерению инновационного развития (Головлянищина Е.Б., Лисин Б.К., Степин В.С.), социологическому анализу инноваций (Карпова Ю.А., Кучко Е.Е., Лапин Н.И.), в Украине практически отсутствуют экономико-социологические работы по проблемам инновационного развития. Среди украинских исследователей ИРЭ по-прежнему преобладают экономисты (Геец В.М., Семиноженко В.П., Гриценко А.А., Амоша А.И., Антонюк Ф.И., Новикова О.Ф., Киндзерский Ю.В., Э.М.Либанова, Куценко В.И., Будкин В., Бубенко П., Федулова Л., Базилевич В.Д., Богиня Д.П., Чухно А.А. и др.). Однако в своих работах они все активнее стремятся анализировать эти проблемы в социальном контексте, понимая необходимость исследования экономических отношений, институтов, процессов и явлений через призму социального, в связи с деятельностью социальных субъектов, которые имеют свои интересы, предпочтения, ценностные ориентации и т.п.

Поэтому в данной статье авторы хотели раскрыть динамику инновационности украинской экономики с позиций экономической социологии, рассматривающей инно-

важливості не тільки як ступінь ІРЭ, но і як вразливість економіки к інноваційному розвитку. Емпіричною базою стали дані національної і міжнародної статистики, а також результати експертного опитування, присвяченого вивченню соціального потенціалу ІРЭ України¹

Само поняття інноваційності економіки, в відмінні від вихідного поняття інновації, вошло в наукову лексику не так давно, по мірі все прискорюючого розвитку НТП і активного формування нових технологічних укладів, що складають інноваційний сектор економіки. Це актуалізувало пошук фрагментарних і обобщених показателів інноваційної активності на національному і міжнародному рівні, в межах міжнародних порівняльних індексів інновацій, глобальної конкурентоспроможності, економіки знань і пр.

За роки Радянської влади Україна накопила потужні промислові і наукові потенціали. В країні сформувалися визнані наукові школи, активно розроблялися ціла система цільових комплексних науково-технічних програм, масово створювалися науково-технічні товариства, куди входили вчені, інженери, робітники. Почти 40% всіх винаходів СРСР мали українське походження. По кількості винаходів відносно чисельності населення Україна практично не відставала від лідерів в цьому відношенні. Ще до середини 90-х років наша країна зберігала достатньо активний винахідницький потенціал. Сьогодні ж винахідництво і раціоналізаторство втратили свій характер масового руху, стимулювання творчості раціоналізаторів і винахідників сведено на нуль, патентно-ліцензійні відділи ліквідовані на більшості промислових підприємств. По порівнянню з 1991 роком в Україні кількість раціоналізаторів і винахідників зменшилося більш ніж в 20 разів [1, с.161].

Накоплені в минулому науковий і кадровий потенціал дозволили Україні створити перший в Європі цифровий комп'ютер, здійснити першу контрольовану ядерну реакцію, розробити сварочну систему для робіт в космосі, створити систему управління космічного корабля «Буран» і автоматичні системи стикування космічних кораблів, побудувати найбільш в світі літак «Мрія», найбільш потужну міжконтинентальну ракету «СС-18» і багато інше [2, с.44].

Найбільш кваліфіковані наукові і інженерні кадри, здатні генерувати і реалізовувати найбільш передові науково-технічні ідеї, були зосереджені в сфері військово-промислового комплексу. Друга частина радянської економіки, к сожалению, из-за отсутствия свободного рынка, конкуренции, экономической заинтересованности во внедрении инноваций, а также в силу забюрократизированности и невосприимчивости со стороны работников министерств и ведомств каких-либо изменений и т.п., не была мотивирована на широкомасштабное создание инновационной продукции и доведение ее до массового потребителя. Несмотря на это, советская экономика, по мнению экспертов, «в большей мере способствовала внедрению инноваций, чем экономика современной Украины. Принципиальными ее недостатками были не планирование как таковое, а недостаточный уровень обоснования народнохозяйственных планов и всеобщая бюрократизация управления». Сейчас же мы «проедаем» промисловий і науковий потенціал, створений нашими дідами і отцями.

Следует признать, что нараставшие еще с 60-х годов трудности и проблемы в советской экономике (затратная система управления, диспропорции в политике зарплат и цен, излишняя монополизация производства, отсутствие здоровой конкуренции между предприятиями и пр.) не только затормозили НТП, но и привели к снижению темпов экономического роста. Созданная система планирования и организации производства ставила предприятия при внедрении ими энерго- и материалосберегающих технологий по

¹ Опитування було проведено відділом економічної соціології Інституту соціології НАН України (N=26, 2013). В ньому взяли участь не просто експерти, а саме висококваліфіковані спеціалісти академічних інститутів, вузів і державних структур, які безпосередньо займаються теорією і організацією ІРЭ, тобто є носіями найвищого рівня компетенції і знань по цій проблематиці. Для інформації: експертами виступили спеціалісти Інституту економіки і прогнозування НАН України, Центру досліджень науково-технічного потенціалу і історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, КНУ ім. Тараса Шевченка, Державного агентства по питанням науки, інновацій і інформатизації України і ряду інших організацій.

сравнению с другими в невыгодные условия (поскольку удешевление продукции приводило к трудностям с выполнением плана по объему производства и реализации!) [3, с.8]. По расчетам академика В.Глушкова, потери от погони за валом ради липовых темпов и «длинных рублей» еще в 70-е годы значительно превысили материальный урон за годы Великой Отечественной войны [4, с.406]. Вместо перехода на интенсивный тип развития, необходимость которого декларативно провозглашалась, реально действовавший хозяйственный механизм ориентировался все больше на эволюционный путь развития. Если в 1960 году доля интенсивных факторов в общем приросте национального дохода СССР составляла 40%, то в 1989 году она снизилась до 25%. Материалоемкость национального дохода в начале 80-х годов была вдвое выше, чем на Западе [5, с.26].

Вместо поиска разрешения назревших проблем социально-экономического развития «верхи» бывшего Советского Союза под маской перестройки «государственного» социализма в «демократический» осуществили демонтаж социалистической системы хозяйствования, увидев в либерализации экономики возможность быстрого обогащения и легитимации своего господствующего положения. Произошедшее вскоре после провозглашения Украиной своей независимости разрушение большинства производственно-технологических связей и сокращение спроса на промышленную продукцию из-за разрыва отношений с бывшими советскими республиками вызвало остановку многих предприятий. В том же направлении работал и маховик приватизации. Формально ставились задачи поиска инвесторов, модернизации производства, а фактически на фоне все усиливающегося отчуждения общества от государства и власти шел циничный захват эксгосударственной собственности и экономических ресурсов Украины.

Десять лет стали десятилетием разрушительной редукции украинской экономики. Происходила деиндустриализация и деградация экономики. Следует особо подчеркнуть, что сокращение наукоемких отраслей промышленности происходило на фоне общей технологической отсталости украинского производства, 95% продукции которого относится к третьему и четвертому технологическим укладам. Доля продукции высших технологических укладов составляет менее 5% [6, с.40].

Если в развитых странах доля машиностроения в структуре промышленного производства во второй половине XX века повысилась в два раза, то в Украине за годы рыночных трансформаций она, наоборот, сократилась в 2,3 раза [6, с.30]. Стремление новоявленных «эффективных» собственников к получению прибыли максимально легким способом «сегодня и сейчас» породило сырьевой перекоп украинской экономики.

Сокращение количества промышленных предприятий, прежде всего крупных и средних (по разным оценкам, на 20-30%), само по себе сужало «физические» возможности ИРЭ страны. Помимо этого, продолжалось старение основных фондов: степень износа основных средств по видам экономической деятельности достигла в 2010 году 74,9%, в т.ч. в обрабатывающей промышленности – 66,8%, в сфере транспорта и связи – 94,4% [7, с.93]. Доля убыточных предприятий в промышленности выросла с 2,0% в 1990 г. до 38,0% в 2011 г. Рентабельность предприятий за это же время упала с 16,8% до 4,8% [8, с.114; 7, с.106]. При этом производительность труда по ППС в Украине на протяжении 2001–2008 гг. была на уровне 12–16% от производительности труда в США, 30–33% – от производительности труда в Чехии и Венгрии и т.д. [9, с. 99].

Рост ВВП за счет введения новых технологий в Украине оценивается всего в 0,7%, в развитых странах этот показатель достигает 60% и даже 90% [6, с.40]. Крайне низким остается число инновационно активных предприятий. На фоне заметной тенденции к уменьшению их количества в начале нулевых годов, увеличение доли инновационно активных промышленных предприятий за последние три-четыре года является позитивным сдвигом. Однако даже достигнутый в 2012 году уровень (17,4%) намного ниже порогового значения (25%) и гораздо ниже аналогичного показателя развитых стран (70-80%). В большинстве стран Центральной и Восточной Европы уровень инновационной активности колеблется от 20 до 40%, в Германии он составляет 70%, в Канаде – 65%, в Бельгии – 60% и т.д. [10, с.18]. В целом, удельный вес предприятий, внедряющих инновации, в общем количестве промышленных предприятий Украины сократился за годы рыночных реформ практически наполовину: с 26,0% в 1994 г. до 12,8% в 2011 г. Количество освоенных новых видов продукции (несмотря на кратковременное, но заметное увеличение в 2000-2002 гг.) за двадцатилетний период многократно уменьшилось и составило в 2011 г. всего 23,5% от

уровня 1991 г. Количество внедренных новых видов технологических процессов сократилось за это время примерно втрое и составило в 2011 г. 34,4% от уровня 1991г., в т.ч. малоотходных и ресурсосберегающих технологий – 28,3% [10, с.17].

Более того, даже на фоне реального роста промышленного производства на протяжении 1998-2007 гг. происходило сокращение и без того крайне низкого показателя наукоемкости производства с 1,1% до 0,4% [11, с.63]. Сектор высокотехнологического производства в структуре обрабатывающей промышленности на протяжении последних лет не превышает 10%, что в два раза меньше среднего показателя экономически развитых стран. По доле высоких технологий Украина уступает Венгрии и Польше в 1,9-2,2 раза (основным странам ЕС – в 2,5-3,2 раза) [11, с.6, 98]. Неслучайно Л.Федулова, признанный эксперт в области инновационной политики считает, что «сегодня мы наблюдаем последствия реализации самого худшего сценария развития украинской промышленности» и «как свидетельствует анализ, инновационные процессы в промышленности в течение всего двадцатилетнего периода существования Украины как самостоятельного государства находились в состоянии устойчивой стагнации» [10, с.16]. То есть, весь трансформационный цикл оказался неинновационным. Рухнули надежды и на обновление основного капитала на новой технико-технологической основе в рамках «окон возможностей» в условиях глобального кризиса.

Негативный тренд развития инновационности украинской экономики фиксируют и международные эксперты. Согласно данным Всемирного экономического форума (ВЭФ) 2014 г., Украина по индексу глобальной конкурентоспособности заняла 84 место среди 148 государств (4,05 балла по 7-бальной шкале). По данным сайта ВЭФ (<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>), индекс конкурентоспособности Украины в 2007-2014 гг. колебался от 3,98 балла в 2007 г. до 4,14 баллов в 2013 г., уступая не только экономически развитым странам, но и бывшим странам социалистического лагеря. Для сравнения: в 2014 г. индекс конкурентоспособности Швейцарии составил 5,67 балла, Германии – 5,51 балла, США – 5,48 балла, Японии – 5,40 балла, Великобритании – 5,37 балла, Польши – 4,46 балла, Казахстана – 4,41 балла, России – 4,25 балла.

Наименее развитыми в украинской экономике остаются инновационные факторы. В целом они обеспечивают 10% конкурентоспособности страны, стимулы роста определяют 50% ее конкурентоспособности, а базовые условия – 40% [12, р.376-377]. Причем за последние годы наблюдается ухудшение большинства показателей блока «инновации». Так, уровень способности осуществлять инновационную деятельность снизился с 3,8 баллов в 2008 г. до 3,2 баллов в 2014 г., а «наличие последних технологий» в стране – с 4,8 баллов в 2013 г. до 4,3 баллов в 2014 г.

Неслучайно по глобальному индексу инноваций, который рассчитывают аналитики Корнельского университета, международной бизнес-школы INSEAD и Всемирной организации интеллектуальной собственности¹, позиции Украины ухудшились на 8 пунктов (с 63 места в 2012 году она перешла на 71 место в 2013 году, а индекс снизился с 36,1 балла до 35,8 баллов). Для сравнения: по глобальному индексу инноваций в 2013 году Швейцария занимала первое место (66,6 баллов), Великобритания – третья (61,2 балла), США – пятая (60,3 балла), Япония – 22-ое (52,2 балла), Польша – 49-ое (40,1 балла), Россия – 62-ое (37,2 балла), Казахстан – 84 место среди 142 стран (32,7) [13].

По индексу экономики знаний (который рассчитывается на основе четырех показателей: индекса экономического и институционального режима, индекса образования, индекса инноваций и индекса информационно-коммуникационных технологий)² Украина

¹ Это глобальное экспертно-аналитическое исследование проводится с 2007 г. и представляет собой наиболее полный комплекс показателей инновационного развития стран, включенных в исследование (институты, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, развитость рынка, развитость бизнеса, развитие технологий и экономики знаний, развитие творческой деятельности). Глобальный индекс инноваций составлен из 84 переменных и рассчитывается как взвешенная сумма оценок двух групп показателей: имеющихся ресурсов и условий для осуществления инноваций и достигнутых практических результатов их осуществления. Индекс может варьировать от нуля до ста.

² Индекс экономики знаний как комплексный показатель, характеризующий уровень развития экономики, основанной на знаниях, был разработан группой аналитиков Всемирного банка в рамках специальной программы «Знания для развития» для оценки способности стран создавать,

несколько ухудшила свои показатели за последнее десятилетие. Если в 2000 г. индекс экономики знаний в Украине достигал 6,33 баллов (54 место в рейтинге стран), то в 2012 г. он снизился до 5,73 баллов (56 место среди 145 стран). Для сравнения: по индексу экономики знаний в 2012 г. Германия занимала 8 место (8,90 баллов), Швейцария – 10-ое (8,87 баллов), США – 12-ое (8,77 баллов), Великобритания – 14-ое (8,76 баллов), Япония – 22-ое (8,28 баллов), Польша – 38-ое (7,41 балла), Россия – 55-ое (5,78 баллов), Казахстан – 73 место (5,04 балла). Следует подчеркнуть, что индекс знаний, рассчитываемый как средняя величина трех субиндексов – индекса образования, индекса инноваций и индекса ИКТ – в Украине, как и в России, заметно выше индекса экономики знаний (6,33 и 6,96 баллов, соответственно) [14, р.2; 15]. Это говорит, во-первых, о том, что в значительной мере рейтинги Украины в международных сравнениях «вытягиваются» благодаря высоким показателям образования населения и, во-вторых, о явном недоиспользовании имеющегося у нас интеллектуального потенциала. К сожалению, помимо недоиспользования накопленного образовательного потенциала происходит его уменьшение.

Статистические показатели, характеризующие низкий уровень инновационности отечественной экономики, совпадают с имеющимися экспертными оценками. По данным опроса, проведенного специалистами Института экономики промышленности НАН Украины (2006, N=137), абсолютное большинство экспертов (87%) оценили инновационность развития экономики Украины на низком и очень низком уровне [16, с.288]. К сожалению, и по данным экспертного опроса, проведенного в 2013 году, ситуация практически не изменилась и возможности осуществления ИРЭ оцениваются на уровне ниже среднего. Интегральный индекс имеющегося социального потенциала ИРЭ составляет всего 2,3 балла (по 5-балльной шкале). На низком уровне оценены социально-политические, социально-экономические и институциональные составляющие совокупного социального потенциала ИРЭ (соответственно, 1,7 балла, 2,1 балла и 2,0 балла). Несколько лучше (на уровне ближе к среднему) оценивается социокультурный, научный и образовательный потенциал ИРЭ (2,7 балла, 2,9 балла и 2,9 балла). Степень же использования имеющегося социального потенциала еще ниже.

Ряд экспертов полагают, что инновационного развития в Украине вообще нет. Только трое из 26 экспертов наиболее вероятным среди возможных сценариев развития украинской экономики в ближайшие 10-15 лет считают инновационный сценарий, восемь экспертов – инерционный, 10 – смешанный сценарий. По мнению экспертов, в современных условиях ни ИРЭ, ни инновационный прорыв в Украине, несмотря на их жизненно важное значение для украинского общества и экономики, невозможны без принятия и реализации комплекса мер, направленных на устранение «жестких» барьеров на их пути: системы семейно-кланового олигархического капитализма, сложившейся в Украине общественно-политической системы, социально-экономической дифференциации населения, монополизации и тенезации экономики, коррупции и низкого уровня жизни населения. Только системное преодоление этих социально-политических, социально-экономических и институциональных барьеров, наряду с проведением последовательной научно-технической политики и активной государственной поддержкой ИРЭ, обеспечением необходимого финансирования и заинтересованности в инновационном развитии со стороны бизнеса, развитием государственно-частного партнерства и повышением уровня консолидации общества позволят реализовать официально задекларированную стратегию ИРЭ Украины.

Литература:

1. Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст. Монографія. / О.С.Шнипко – К.: Генеза, 2009. – 248 с.
2. Єщенко П.С., Арсеєнко А.Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу / П.С.Єщенко, А.Г.Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2011. – №1. – С. 28-47.
3. Богданова Л.П. Фактори прискорення НТП. / Л.П.Богданова – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1988. – 32 с. – (Сер. 3 «Економіка: наука управління, практика»; №13).
4. Валовой Д.В. Экономика абсурдов и парадоксов: Очерки-размышления. / Д.В.Валовой – М.: Политиздат, 1991. – 431 с.

воспринимать и распространять знания. Индекс рассчитывается по 10-балльной шкале на основе 109 различных показателей.

5. Апокин И.А. Реформы в России. / И.А.Апокин – М.: Юниверс, 2003. – 135 с.
6. Україна – 2015: Національна стратегія розвитку. – К., 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf>
7. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд». – 2012. – 560 с.
8. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2002. – 644 с.
9. Соколик М.П. Продуктивність і оплата праці за паритетом купівельної спроможності в Україні та інших країнах: порівняльний аналіз / М.П.Соколик // Економіка і прогнозування. – 2011. – №1. – С. 85-103.
10. Федулова Л.И. Инновационный вектор развития промышленности Украины / Л.И.Федулова // Экономика Украины. – 2013. – №4. – С. 15-23.
11. Одотюк І. В. Технологічна структура промисловості України: реалії та перспективи розвитку / Ігор Васильович Одотюк; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 304 с.
12. The Global Competitiveness Report 2013-2014 Full Data Edition Klaus Schwab (Editor), World Economic Forum [Electronic Resource] – Mode of access: WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf. – 553 p.
13. The Global Innovation Index 2013. The Local Dynamics of Innovation [Electronic Resource] – Mode of access: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013#pdfopener>
14. Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings [Electronic Resource] – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>. – 9 p.
15. Индекс экономики знаний – информация об исследовании [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info#ukraine>
16. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О.І.Амоша, В.П., Антонюк, А.І.Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром.-ті. – Донецьк, 2007. – 328 с.

Петрушина Т.О., докт. соціол. наук, ст. науковий співробітник, завідувач відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України, **Вайнштейн М.**, магістр бізнес-адміністрування, викладач Бруклінського коледжу університету м. Нью-Йорка

Динаміка інноваційності української економіки. Розглядається динаміка інноваційності української економіки на основі даних національної та міжнародної статистики, а також результатів експертного опитування, присвяченого дослідженню соціального потенціалу інноваційного розвитку економіки країни. Показується негативний тренд інноваційності української економіки, яка всі роки незалежності перебуває на низькому рівні. Підкреслюється, що без подолання жорстких соціальних бар'єрів і забезпечення реальної державної підтримки здійснення інноваційного розвитку України неможливо.

Ключові слова: інноваційність, інноваційний розвиток, економіка України, соціальний потенціал, експертне опитування.

Petrushina T.O., Doctor of Sociological Sciences, Senior Scientist, the Head of the Economic Sociology Department, Institute of Sociology of NAS in Ukraine, **Vainshtain M.**, Magister of Business Administration, Lecturer of the Bruklin college-university in New York

Dynamics of the Ukrainian economy's innovation. On the basis of national and international statistics, innovation dynamics of the Ukrainian economy as well as the results of the expert survey devoted to the study of social potential of the innovation economic development has been analyzed in the article. The negative trend of the Ukrainian economic innovative development, that has been on a low level during all the years of the independence is revealed. The authors emphasize that the implementation of innovative development of Ukraine is impossible without overcoming rigid social barriers and ensuring of real state promotion.

Key words: innovation, innovative development, the Ukrainian economy, social potential, expert surveys.

УДК 316.47.066:615.86](045)

Пиронкова О.Ф.,

канд. социол. наук, докторант Классического частного университета

Социально-средовые детерминанты формирования отношения к психически больным

В статье выделены факторы, влияющие на формирование отношения к психически больным. Сформулированы понятия об основных социально-средовых детерминантах, их влияние на степень стигматизации, позитивное или негативное отношение к психически больным.

Отдельно по каждой детерминанте проанализированы социальные, культурные и исторические аспекты стигматизации на примере отдельных социальных групп. Освещено разнообразие факторов, которые влияют на отношение людей к психиатрии, психически больным и психиатрическим заведениям.

Ключевые слова: социально-средовые детерминанты, стигматизация, психически больные, толерантность, вербально-поведенческие практики

Актуальность работы. Отношение общества к психически больным по-прежнему имеет тенденцию к стигматизации. М. Кабанов связывает это с предрассудками различного характера: историческими, религиозными или же социальными [3]. В большинстве случаев подобные стигмы обусловлены ложными, индуцированными представлениями об опасности, позорности (греховности) и ущербности человека с психическим расстройством. Во многом процесс негативного выделения больного с психической патологией начинается с момента информирования социума о том, что данный индивид имеет клинически доказанный диагноз психического расстройства, или же стигматизация обусловлена внешними проявлениями, как то нарушение интеллектуальных способностей, отклонение от общепринятых форм поведения, наличия интересов, непонятных для окружающих. По сути, стигматизация является проявлением давления на больного в некоторой степени, попыткой ограничить его волю некими общепринятыми рамками. Так или иначе, это провоцирует развитие социальной дезадаптации больного и даже его семьи.

Анализ работ по теме исследования. Несмотря на значимость вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными для социума, этот вопрос крайне скупо представлен в специальной социологической литературе и сегодня преимущественно находит отражение в историко-публицистическом, медико-прикладном либо юридическом ареалах.

Повышенному интересу современной общественности к данной проблеме способствовал ряд публикаций о стигматизации психически больных на рубеже XX – XXI вв. [3–5, 13–15]

Это дало толчок последующей дискуссионной оживленности в рамках вопросов социальных практик по отношению к психически больным, причем обращает на себя внимание определенная их специфика в зависимости от социально-средовых детерминант участников дискурса.

Так, в настоящее время, представители всех мировых религий выступают за толерантное отношение к психически больным и оказание им помощи, в том числе и безвозмездной [17].

Представители не религиозных идеологических течений склонны пропагандировать социальные практики, тождественные декларациям ООН и ВОЗ о психическом здоровье, относимые нами к надгосударственным детерминантам формирования вербально-поведенческих практик отношения к психически больным [18].

В меньшинстве находятся участники дискурса о психическом здоровье, которые выступают за противоправные социальные практики по отношению к психически больным. В западном мире и русскоязычных странах сторонники дискриминационных практик представлены нацистскими формированиями. Главным мотивом в этом случае является

борьба с носителями вредных генов и с «паразитами общества» [16]. Это истоки социальных практик, антагонистичных надгосударственным детерминантам.

Появились исследования в сфере здравоохранения, сводящие стигматизацию психически больных к самостигматизации, – не столько как продукту общественного давления, а в большей мере – как специфическому проявлению заболевания [2].

Подобные подходы и взгляды положили начало поиску основы и первопричин вербально-поведенческих практик взаимодействия с психически больными; результаты нашли отражение в наших предыдущих публикациях [11].

Целью настоящей работы стало рассмотреть социально-средовые детерминанты, под влиянием которых формируется отношение общества к лицам с психическими расстройствами.

Методы исследования: контент-анализ, науковедческий, социологический.

Результаты работы. В результате проведенного исследования нами были выявлены социально-средовые факторы, которые мы разделили на следующие группы (рис.1).

Рис. 1. Группы социально-средовых детерминант формирования отношения к психически больным

1. Степень социального дистанцирования от психически больных

Уровень дистанцирования от психически больного может быть обусловлен тем, как часто человек сталкивался с подобной патологией в рабочих условиях, условиях быта, в семье и т. п. То есть, в зависимости от количества контактов с больным формируется отношение, отличное от общепринятого стигматизированного мнения, обусловленного влиянием извне. Количество личных контактов обуславливает формирования собственного субъективно-объективного мнения, которое формируется в силу личного опыта общения, взаимодействия с больным. Мы можем утверждать, что лица, которые непосредственно контактируют с больными, имеющими психическую патологию (медицинский персонал психоневрологических учреждений, работники специализированных интернатов, школ, близкие родственники), склонны к проявлению большей степени гуманности, понимания, лояльности, снисхождения, сочувствия, возможно, жалости, нежели у zaangażированного общепринятыми общественными нормами социума в общем.

Схема социального дистанцирования от психически больных отражена на рис.2.

2. Уровень просвещенности

На отношение социума к психически больному человеку в значительной степени влияют средства массовой информации, публикуя заведомо ложную или же гиперболизированную информацию о фактах действий асоциального, криминального характера.

В то же время в противовес информационным вспышкам агрессивного, осуждающего характера, провоцирующимися СМИ, имеет место значимое влияние художественной литературы, кинематографа, публицистических работ.

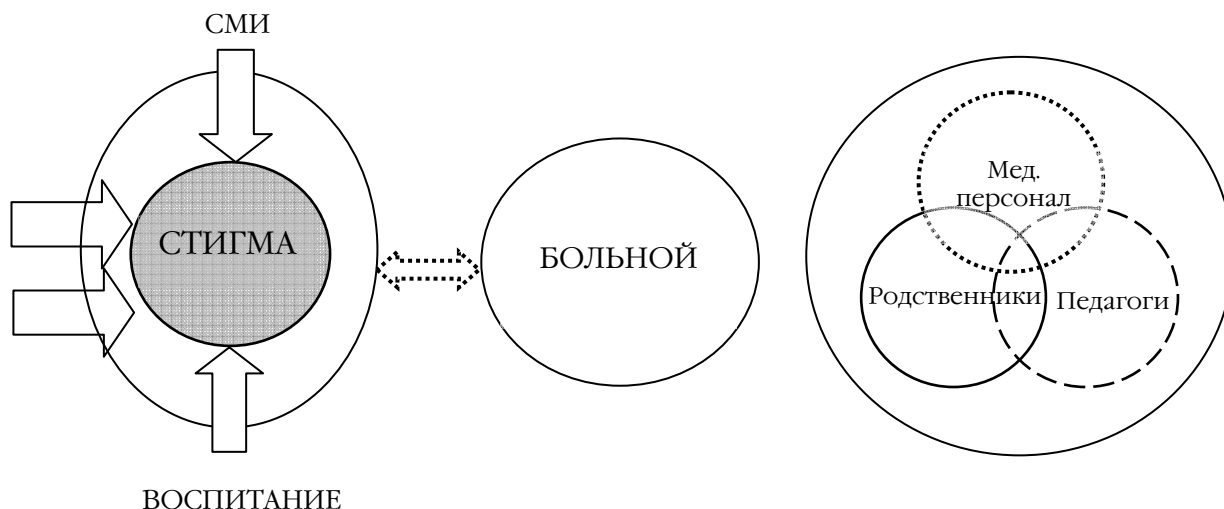

Рис. 2. Схема социального дистанцирования от психически больных

Так, оскароносный фильм «Пролетая над гнездом кукушки» (1975), являющийся экранизацией одноименной книги Кена Кизи, показывает несколько гиперболизированное, характерное, скорее, для 1940-х, нежели для 1970-х годов, положение психически больных, при этом картина раскрывает внутренний мир пациентов, представляя их в образе чувствительных, добрых лиц, способных испытывать эмоции самого разнообразного спектра. Но, если в данном фильме мы можем видеть пациентов с преимущественно тяжелой патологией, то в кинокартине «Я Сэм» Джесси Нельсон позволил увидеть человека с значительной задержкой умственного развития, при этом социально адаптированного вплоть до возможности выполнения определенной несложной работы, самостоятельного проживания, борющегося за права на воспитание дочери. При этом, режиссер, подобно Милошу Форману, нарочито подчеркивает доброту главного героя, его способность чувствовать и любить, совершенно характерную для здорового человека. Больного с олигофренией в подобном же спектре описывает Дэниэл Киз в научно-фантастическом романе «Цветы для Эдджернона». В фильме Джо Райта «Солист» (2009) режиссер показывает историю поразительно талантливого композитора, который вследствие расстройств шизофренического спектра, претерпевает значительные трудности, но, благодаря несколько опекающему отношению главного героя журналиста Стива Лопеса, он возвращается к более или менее общепринятому образу жизни и возвращается вновь к музыке. Что важно, режиссер демонстрирует то, как вследствие лечебно-реабилитационных мер значительно уменьшается социальная дезадаптация больного. Картина имеет этическое-дидактическое значение, подчеркивая важность социализации больного с психическими расстройствами посредством лиц, способных ухаживать за больным. Культовым фильмом конца 80-х годов XX столетия стал фильм «Человек дождя», после которого людей с отклонениями аутистического спектра стали называть по аналогии с названием фильма «людьми дождя». Что важно, данная картина показывает не только личные особенности главного героя и, опять же важность социализации, но и личностное преображение здорового главного героя, опекающего саванта Раймонда.

В формировании личного отношения к психически больным людям для человека, далекого от области медицины или же психолого-педагогической деятельности, вышеуказанные работы могут иметь большое значение. Они противопоставляются преимущественно бездоказательным статьям, «расследованиям», репортажам, предоставляющимися СМИ.

Так, можно утверждать, что уровень просвещенности, коррелирующий с уровнем образования, влияет на формирование отношения к больным, имеющим психическое расстройство.

3. *Уровень толерантности – агрессии по анамнестическим данным и жизненным ситуациям*

Согласно данным проведенных исследований мы можем говорить о том, что имеется некая взаимосвязь между нравственным уровнем лиц вне ситуации, касающейся непосредственно больного с психическим расстройством и их поведением в общем. Мы можем утверждать, что уровень толерантности – агрессии в отношении психически

больных коррелирует с уровнем толерантности – агрессии в отношении здоровых людей, жизненных ситуаций, бытовых происшествий.

Некоторую роль в возникновении данного феномена может играть ксенофобия, которая являет собой личностное восприятие, для которого характерны страх, вплоть до ненависти, к кому-либо, чему-либо чуждому, незнакомому; восприятие незнакомого как опасного или враждебного.

То есть, можно говорить о том, что, чем выше нравственный уровень личности в общем, тем толерантнее будет ее отношение к больным, имеющим психическое расстройство. Как было сказано выше, значительную роль в формировании нравственного фундамента личности играет уровень его образованности (просвещенности). Его повышение приводит к моральному усовершенствованию личности и вероятно исключает возможность эволюционного развития ксенофобии в силу разностороннего интеллектуального и духовного роста.

4. Этнонациональная принадлежность

Результаты социальных опросов, а также контент-анализ СМИ, позволяют говорить о культурном своеобразии и отличительных поведенческих чертах, характерных для определенных наций, что обуславливает некоторую зависимость между их этнонациональной принадлежностью и особенностями отношения к психически больным.

Культура западных стран предоставляет возможность для общественного принятия тенденции к склонности личности к индивидуализму. Это утверждение позволяет говорить о том, что некое противопоставление себя обществу в странах США не имеет такой осуждающей, непонимающей маркировки, как в странах Европы и СНГ. Вероятно, что влияние советской карательной психиатрии, принудительной психиатрии, а также веяния нацистского периода Первой и Второй мировой войн, не позволяют сегодня избавиться от культурально детерминированных стигм, обуславливающих отторжение и в значительной степени дискриминацию больных с психическими расстройствами.

5. Конфессиональная принадлежность

Отношение представителей христианской веры в наше время является достаточно гуманным. Но, несмотря на значительный прогресс общественных взглядов, в христианстве все еще остается значимой некая мистификация в отношении психических заболеваний. Психические расстройства священнослужители объясняют до сих пор одержимостью бесами, а на большинство больных все еще навешивают ярлыки «бесноватых».

Приверженцы ислама относятся гораздо лояльнее к психически больным людям. Это может быть обусловлено тем, что оказание помощи душевнобольным практиковалось в восточных странах еще с раннеисламского периода (VII-XIII века). На то время развивались методы, которые на данный момент можно было бы причислить к числу мер по типу групповой терапии, гештальт-терапии, что обратно пропорционально мерам в отношении больных в странах, исповедующих христианскую веру.

Толерантное отношение к психически больным в буддизме обусловлено его философской направленностью, которая утверждает возможность некоего пути осознания, который не устраняет Я, а убирает раскол между осознанной и бессознательной частью. То есть, человек с психической патологией, подобно явлениям, характерным для эпохи валоризации, когда больной с психическим расстройством олицетворял собой пророка, до сих пор является как бы лицом, которое находится на пути «просветления как полного уничтожения ощущения своего действия».

6. Наличие (средово-субкультуральной) идентифицированной «стилистики» жизни, подразумевающей «легализацию безумия», его «валоризацию» либо «девальвацию»

Период фундаментального формирования психиатрии как клинической дисциплины и опосредованных ею представлений о психически больных можно разделить на эпохи, дифференциация которых реализовалась на основании восприятия безумия (рис.3). Несмотря на значительный прогресс и устойчивость узаконенных лечебно-реабилитационных мер в сфере медицины и науки в целом, подобные различия в восприятии психической патологии в различных средово-субкультуральных единицах все еще имеют место.

«Валоризация» безумия подразумевает усиление смыслового содержания бреда, предание ему неких пророческих, вещей свойств. Об этом можно говорить, анализируя поведение шаманов Сибири или Северной Америки. До сих пор в христианской культуре мы можем наблюдать не только исторические упоминания, но и современные данные о прозорливых юродивых.

Исторически сложилось, что в эпоху «девальвации» бред юродивых прозорливцев постепенно стал восприниматься не в мистическом контексте, а, скорее, в моральном и пенитенциарном. Так, мы можем наблюдать некое снисхождение современного общества к подобным социальным явлениям. Фуко утверждает, что безумие потеряло свою функцию определителя границ общественного порядка и указателя истины, будучи заглушенным Разумом.

Но социальным феноменом можно считать «легализацию безумия». Согласно мнению некоторых ученых на рубеже XX–XXI столетий безумие можно рассматривать как особый способ мышления. Ганс Селье говорит о том, что гениальность невозможна без доли безумия. Все более распространенным в некоторых кругах становится мнение о том, что творчество – это не «побочный продукт» патологии, а ее альтернатива. Мишель Фуко утверждает, что посредством воздействия психотропным средств и психоанализа возможным является пересмотр статуса «безумца».

Рис. 3. Периоды формирования представлений о психически больных

Выводы. Таким образом, мы можем утверждать, что отношение к психически больным формируется в прямой зависимости от социокультурного уровня личности; обусловлено личностными особенностями, особенностями воспитательных установок и интеллектуальным уровнем, а также мы можем говорить о том, что на формирование отношения влияет также степень соответствия представлений о происхождении, тяжести, последствиях, лечебно-реабилитационных мерах в случаях психической патологии. Рассматривая отношение религий к больным с психическим расстройством, мы можем говорить о том, что современное отношение обусловлено особенностями преобразований отношений в течение исторического развития наций.

В целом, можно выделить такие социально-средовые детерминанты формирования вербально-поведенческих практик отношения к психически больным как Степень социального дистанцирования от психически больных; уровень просвещенности; уровень толерантности – агрессии по анамнестическим данным и жизненным ситуациям; этнонациональная принадлежность; конфессиональная принадлежность; наличие (средово-субкультуральной) идентифицированной «стилистики» жизни, подразумевающей «легализацию безумия», его «валоризацию» либо «девальвацию».

Литература:

1. Авдеев Д. Духовная сущность психических расстройств / Д. Авдеев. – М., К.: 1998. – 64 с.
2. Гонжал О. А. Клиническая типология самостигматизации при шизофрении: Дис. ... к.мед.н.: 14.00.18. – М., 2006. – 158 с.
3. Добрянская М. От страха и неприязни к сочувствию / М. Добрянская // Нейроnews. Психоневрология и нейропсихиатрия. – № 3 (8). – 2008.
4. Кабанов М. Уменьшение стигматизации и дискриминации в отношении психически больных [Электронный ресурс] / М. Кабанов, А. Ломаченков, А. Коцюбинский, Г. Бурковский, А. Юрьев – Режим доступа: <http://www20.brinkster.com/autism/read.asp?id=6&vol=0>.
5. Новиков Е. Отверженные. Об отношении общества к психически больным / Е. Новиков // Здравый смысл. – 2004. – № 4 (33).

6. Самохвалов В. П. Эволюционная психиатрия (история души и эволюция безумия) / В.П.Самохвалов. – С. : ИМИС-НПФ Движение, 1993. – 286 с.
7. Селье Г. От мечты к открытию: как стать учёным / Г. Селье. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
8. Социальная психиатрия как возможность изменения системы предоставления психиатрических услуг // Нейроnews. Психоневрология и нейропсихиатрия. – 2009. – № 1 (12).
9. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Пер. с фр. И. К. Стаф. // М. Фуко. – М.: АСТ МОСКВА, 2010. – 698 с.
10. Чугунов В. В. Клиника и дисциплинарная история психотерапии / В. В. Чугунов. – Х. : Око-Наука; К.: Здоров'я, 2008. – 768 с.
11. Пиронкова О.Ф. Социальное измерение психоического дискурса / О.Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – № 54. – С. 16 – 26.
12. Ястребов В. С. Психическое здоровье населения накануне третьего тысячелетия / В. С. Ястребов // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2001. – Т. 2. – № 1.
13. Byrne P. Stigma of mental illness and ways of diminishing it / P. Byrne // Advances in Psychiatry Treatment. – 2000. – V. 6. – P. 65 – 72.
14. Lawrie S. M. Stigmatisation of psychiatric disorder / S. M. Lawrie // Psychiatric Bulletin. – 1999. – № 23. – P. 129 – 131.
15. Stuart H. Fighting the stigma caused by mental disorders: past perspectives, present activities, and future directions» / H. Stuart // World Psychiatry. – № 7 (3). – 2008. – P. 185 – 188.
16. Strous R. D. Психиатры Гитлера: целители и научные исследователи, превратившиеся в палачей, и их роль в наши дни (расширенный реферат). Врачи и их преступления против человечества в нацистской Германии / R. D. Strous // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2006. – № 5. – С. 44 – 49.
17. Uzunpostalci M. İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler / M. Uzunpostalci // İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. – 2007. – № 9. – S. 67 – 100.
18. Mental Health and Development: Integrating Mental Health into All Development Efforts including MDGs. – World Health Organization, 2010. – P. 13.

Пиронкова О.Ф., канд. соціол. наук, докторант Класичного приватного університету

Соціально-середовищні детермінанти формування відношення до психічно хворих.

У статті виділені фактори, які впливають на формування відношення до психічно хворих. Сформульовані поняття про основні соціально-середовищні детермінанти, їх вплив на ступінь стигматизації, позитивне або негативне відношення до психічно хворих.

Окремо по кожній детермінанті проаналізовані соціальні, культурні та історичні аспекти стигматизації на прикладі окремих соціальних груп. Освітлено різноманіття факторів, які впливають на відношення людей до психіатрії, психічно хворим та психіатричним закладам.

Ключові слова: соціально-середовищні детермінанти, стигматизація, психічно хворі, толерантність, вербально-поведінкові практики

Pironkova O.F., Candidate of Sociological Sciences, Doctorate of the Classic Private University

Socio-environmental determinants of formation of attitudes towards the mentally ill people.

The article distinguishes factors effecting the formation of attitudes toward the mentally ill people. Concepts on the basic socio-environmental determinants, their influence on the degree of stigma, positive or negative attitude toward the mentally ill people are formulated.

Separately for each determinant the social, cultural and historical aspects of stigma on the example of certain social groups are analyzed. Different factors that influence people's attitudes toward psychiatry and mentally ill psychiatric institutions are revealed.

Key words: socio-environmental determinants, stigma, mentally ill, tolerance, verbal and behavioral practices

УДК 316:331.5-053.81](477)(09)(045)

Садовська А.О.,

аспірант кафедри соціології та політології
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Ринок праці і ринок праці молодих спеціалістів як об'єкт наукових досліджень (історична ретроспектива)

У статті розглядаються теоретично-методологічні основи дослідження ринку праці. Проаналізовані роботи провідних вітчизняних та закордонних соціологів і економістів, які вивчали поняття «ринок праці». Зроблено висновок, що на сьогодні склалася певна наукова традиція як економічного, так і соціологічного вивчення ринку праці, зокрема, в аспекті взаємодії ринку праці та ВНЗ. Проте недостатньо висвітленими є питання комплексного підходу до працевлаштування випускників вищих навчальних закладів технічного профілю.

На нашу думку, у межах загального ринку праці існує окремий сегмент – ринок праці молодих спеціалістів. Він поділяється на ринки молодих інженерів, медиків, економістів, юристів тощо. Агенти цього сегменту мають спільні риси: освіченість згідно сучасних стандартів, але відсутність практичного досвіду. Молоді спеціалісти мають окремий юридичний статус, вони є доволі мобільними, легко змінюють спеціальність та місце проживання в залежності від пропозицій на ринку праці. Це зумовлює специфічний погляд на молодих спеціалістів роботодавців. Ці ринки потребують розробки певних соціальних технологій, орієнтованих на гармонізацію попиту та пропозиції.

Ключові слова: ринок праці, ринок праці молодих спеціалістів, молоді спеціалісти.

Метою статті є дослідження наукової літератури, а саме поняття: ринок праці, ринок праці молодих спеціалістів, виявлення комплексного підходу до регулювання молодіжної зайнятості на ринку праці України після закінчення ВНЗ.

Аналіз наукової літератури дозволив розподілити джерела, присвячені ринку праці, на декілька ключових історичних етапів:

- протосоціологічний етап;
- етап раннього модерну XVII – XIX ст.;
- перша половина XX ст.;
- етап другого модерну;
- сучасний етап.

Перше осмислення різних аспектів проблем праці, як вважають сучасні дослідники, пов'язано з іменами філософів античності (Аристотель, Ксенофонт, Платон) та середньовіччя (Ф.Аквінський) [6].

Свої економічні переконання мислителів Древньої Греції – Ксенофонт виклав у трактаті «Економікс». Він бачив зв'язок між поділом праці та розмірами ринку, протиставляючи слаборозвиненому поділу праці у малих поселеннях відносно високому його рівню у великих містах. Ксенофонт усвідомлював необхідність протиставлення розумової та фізичної праці. Він вважав, що фізичною роботою повинні займатися раби, а людям вільним (керівникам) належать функції нагляду та керування [16].

Ідея розподілу праці стає головною для платонівського вчення. На думку Платона, розподіл праці призводить до обміну між людьми, а обмін, у свою чергу, – явище корисне [25, с. 112]. Платон у діалозі «Держава» зазначає: «Усередині самої держави як будуть вони передавати один одному все те, що кожний робить? Адже заради того ми й заснували державу, щоб люди вступили у спілкування. Усередині вони будуть продавати та купувати. Із цього у нас виникне і ринок, і монета – знак обміну [25 с. 147]. Він застосовує поняття «ринок» у значенні місця, де здійснюється акт куплі-продажу або обміну.

Аристотель розумів значення соціальної функції розподілу праці. В цьому контексті він розглядав феномен рабства, який пов'язував із розподілом праці на розумову і фізичну: «...раби

це ті люди, які за природою своєю можуть виконувати лише фізичну роботу, а вільні – ті, котрим призначено долею займатися розумовою працею. Навіть ремісник, що вибирає заняття нижчим ремеслом, перебуває в стані певного обмеженого рабства» [4 с.341].

В епоху Середньовіччя з появою феодальної системи відбулося перетворення вільних общинників та рабів на залежних від феодала селян. Нерівність становища та поділ праці на фізичну та розумову пояснювали релігійним шляхом як покарання за первородний гріх людини [2 с. 221]. Філософ і теолог Ф.Аквінський (1225–1274 рр.) вважав, що праця є невід’ємним обов’язком віруючого, а виключно фізична, важка праця є «рабським заняттям». Розподіл людей на професії і групи, на думку Ф.Аквінського, зумовлено божественним провидінням та здібностями людей [1]. Аналізуючи праці мислителів протосоціологічного періоду, можна зробити висновок про соціально-класові витоки і релігійні мотиви легітимації нерівного становища людей у трудовій сфері. Категорію «ринку» філософи як таку не розглядали, лише йшлося про елементи ринку, саме ж поняття у його сучасному розумінні тоді ще не було сформульоване. Власне це було завданням іншої епохи – капіталізму і ринкових відносин.

У період раннього модерну проблемою ринку, передусім, займалися політекономі. Саме вони започаткували традицію вивчення ринку праці, визначили його сутність, функції, сенс товарно-грошових відносин. На світанку політичної економії панувала фізіократична парадигма, згідно якої земля та сільськогосподарська праця є витоком усіх багатств. Англійський економіст В.Петті (1623–1687 рр.) розробив основи трудової теорії вартості, висунув ідею, що багатство народу створюється у всіх сферах матеріального виробництва, бо «праця – це батько та активний принцип багатства, а земля – його мати» [26 с.15]. В.Петті вважав, що в основі ціни товарів знаходиться кількість праці, витраченої на виробництво, та вартість конкретної кількості землі. Йому ж належить поділ праці на виробничу та невиробничу [26].

Початок теоретичного вивчення ринку праці поклали праці А.Сміта (1723–1790рр.), він зробив перші кроки до створення наукового розуміння ринку праці, обґрунтував принцип «невидимої руки». Сутність «невидимої руки» полягає у пропаганді таких суспільних прав і умов, за яких завдяки вільній конкуренції підприємців і через їх власні інтереси ринкова економіка буде якнайкраще вирішувати суспільні завдання, і приведе до гармонії індивідуальної та колективної волі з максимальною можливою користю для всіх і кожного. «Кожен індивід намагається використати свій капітал так, щоб він приніс найбільший прибуток. Він, як правило, не має наміру забезпечувати суспільні інтереси і не знає, наскільки він їх забезпечує. Він опікується лише своїм власним добром, дбає лише про власну користь. І в цьому ним керує невидима рука аби досягти мети, яка не є частиною його намірів. Дбаючи про свої власні інтереси він часто забезпечує інтереси суспільства ефективніше, ніж коли він має намір відстоювати їх насправді», – зазначає А. Сміт [30, с.235].

Економіст Д.Рікардо (1772–1823рр.) вважав, що проблемою ринку праці було визначення «природної ціни праці». Саме вона лежить в основі заробітної плати, рівень якої визначають два фактори:

- пропозиція та попит на робочі руки;
- ціна товару, на який витрачається заробітна плата.

У динаміці першого фактора відбивається рух капіталу та його структура [29 с. 143].

У XIX сторіччі ринок праці досліджується вченими у всіх його проявах. У витоків соціологічної концепції ринку праці стоїть класик соціологічної думки К.Маркс (1818–1883 рр.) Він визначав працю як процес, що здійснюється між людиною та природою, у якому людина власною діяльністю опосередковує, контролює і регулює обмін між собою та природою [19 с. 126]. У «Капіталі» він здійснив аналіз капіталістичного способу виробництва, додаткової вартості, форм капіталу, прибутку та заробітної плати. К.Маркс вважав, що праця – це діяльність, усвідомлена людиною, та перед початком дій, людина вже має у підсвідомості ідеальний образ майбутнього творіння.

Французький соціолог Е.Дюркгейм (1858–1917 рр.) зазначав, що розвинене суспільство, де кожен індивід виконує спеціальну функцію відповідно до поділу суспільної праці, нагадує організм із його різними органами. Розподіл праці він пов’язував з розвитком органічної солідарності. Усі гравці ринку залежать один від одного, поєднані загальною системою суспільних відносин, створених поділом праці. Це викликає почуття залежності, солідарності, зв’язку із суспільством: «розподіл праці стає важливим джерелом соціальної солідарності, також він стає підставою морального порядку» [11, с. 118]. Кожна людина є індивідуальністю. Різно-

барвність індивідів зумовлює розподіл праці, який розвивається у відповідності до талантів та особистих здібностей індивіда. Е. Дюргейм також вважав ріст народонаселення, який зумовлює інтенсивність соціального життя, причиною розподілу праці.

Німецький класик соціології М.Вебер (1864–1920 рр.) у своїй роботі «Протестантська етика та дух капіталізму» вказує на те, що розподіл людей за певними прошарками та професіями був «прямою еманациєю божественної волі, а перебування кожної людини на своєму місці та її діяльність у рамках, встановлених для нього Богом, перетворювалися на релігійний борг» [10, с.71]. Він розглядав розподіл праці з раціоналістичних позицій, спеціалізація – це прагнення до кількісного підвищення продуктивності праці, в ній виявляється індивідуальне «служіння загальному добру», що тотожно благу найбільшого числа людей [10, с.72]. За М.Вебером, кожен має робити саме те, що йому визначено, до чого він має хист.

Тепер поглянемо на праці у проміжку від Першої до Другої світовими війнами. Англійський економіст А.Пігу (1877–1959 рр.) у книзі «Теорія безробіття» першим зазначив, що в умовах гнучкості заробітної плати повна зайнятість буде підтримуватися автоматично тому, що зниження зарплати призведе до підвищення попиту роботодавців на працю. Підвищення заробітної плати є чинником, який сприяє безробіттю [27, с.139]. Велике значення мають праці Дж. Кейнса, зокрема, його основна робота «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», опублікована в 1936 р. (після) Великої депресії»). Дж. М. Кейнс висунув тезу про причинно-наслідкового зв'язку «прибуток-зайнятість»: певним обсягам прибутків відповідають визначені рівні зайнятості. При цьому він відштовхувався від двох припущень: кількість вузьких місць в ринковій економіці обмежена, оскільки праця і капітал взаємозамінні, сукупний попит на працю відповідає рівню валових інвестицій внаслідок того, що останні і рівень зайнятості тісно пов'язані технологічними коефіцієнтами. Дж.Кейнс прийшов до висновку, що ринкове господарство не має механізму автоматичного відновлення рівноваги, тому необхідне державне регулювання економіки [17, с.111].

На етапі другого модерну популярною економічною теорією стає монетаризм. Американський економіст М.Фрідмен (1912–2006 рр.) заперечує можливість повної зайнятості працездатного населення та змушеного характеру безробіття, зумовленого, за кейнсіанською моделлю, недостатнім платоспроможним попитом [32]. Монетаристи впроваджують поняття «природного рівня безробіття», яке використовують для суспільства. На думку М. Фрідмена, вирішувати проблеми бідності треба максимально обмеживши втручання держави та створивши можливість для малозабезпечених громадян шляхом зниження податків самостійно розв'язувати свої проблеми. Монетаристи пропонують знизити гарантований мінімум оплати праці, скоротити допомоги за безробіттям, вони виступають проти профспілок, вважаючи їх монополістами на ринку праці [32, с. 22]. Ще один теоретичний підхід ХХ ст. до механізму функціонування ринку праці представлений школою інституціоналістів (Дж. Данлоп, Л. Ульман та інші). Основна увага цього підходу приділяється професійним та галузевим відмінностям у структурі робочої сили та відповідних рівнях заробітної плати. Тобто виникає спроба відійти від макроекономічного аналізу та пояснити характер ринку особливостями динаміки окремих галузей, професійних демографічних груп, яка стає більш актуальною у сучасному житті, особливо зважаючи на країни із домінуванням певних галузей [13, с.286].

У радянській період економічна система суспільства мала плановий характер, ринку праці як соціального феномену фактично не було, або можна сказати, що були окремі його елементи. Рухом робочої сили, професійною орієнтацією молоді, розподілом трудових ресурсів між підприємствами керували планові органи та відділи відповідних міністерств. Проблемами ринку праці у радянській соціально-гуманітарній науці займалися фахівці з економічної соціології: І.Васильєвим [8], В.Осовським [24] та інші. Останній, зокрема, визначив ринок праці, як систему «суспільних відносин, пов'язаних із купівлею і продажем товару «робоча сила» [24, с.335]. Ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу. Його можна трактувати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці поміж роботодавцями і найманими працівниками [24, с. 336]. Ринку праці присвячена також низка праць Т.Заславської [13], М.Лукашевича [18], С.Матвеева [20] та інших дослідників.

В рамках досліджень вітчизняних соціологів було поставлене питання щодо працевлаштування так званих «молодих спеціалістів». За часів існування Радянського Союзу термін «молоді спеціалісти» був доволі поширеним та вживаним. Так, «Положення про роз-

поділ та використання в народному господарстві випускників вищих та середніх спеціальних навчальних закладів» від 01.08.1988 р. дає наступне визначення: «молодий спеціаліст – це випускник вищого та середнього спеціального навчального закладу, який закінчив повний курс навчання і який захистив дипломний проект, склав державні іспити і направлений на роботу комісією з персонального розподілу; вважається молодим спеціалістом протягом трьох років з моменту укладення трудового договору з адміністрацією підприємства, установи чи організації» [14].

У сучасний період проблемами ринку праці, розбалансованості трудових ресурсів, людського капіталу які взаємодіють із функціонуванням трудового потенціалу, проблемами зайнятості молоді займається низка російських та українських науковців. На сьогодні одна з найбільш проблемних складових вітчизняного ринку праці – це ринок праці молодих фахівців з вищою освітою. Цілком слушно висловилося І.Вінник з приводу цього питання: «невирішені проблеми працевлаштування молодих фахівців з вищою освітою призводять до зростання в країні безробіття і зниження рівня та якості життя населення» [Цитовано по: 14, с.361]. Молоді спеціалісти це – випускники вищих навчальних закладів, яким присвоєно кваліфікацію фахівця з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і які працевлаштовані на підставі посвідчення про направлення на роботу. Такі особи вважаються молодими фахівцями протягом трьох років з моменту укладення з ними трудового договору із замовником. На сьогодні відповідно до статті 197 ч.2 Кодексу Законів про працю в Україні молоді спеціалісти – це випускники державних навчальних закладів, потреба в яких була раніше заявлена підприємством, установою або організацією та яким надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [15]. Осмисленням проблем взаємодії ВНЗ та ринку праці присвячені роботи вітчизняних науковців: А. Заболотного, В. Близнюк, Є. Головаха, соціальні аспекти праці та зовнішня трудова міграція досліджується Д. Богинею, О. Грішановою, Т. Коробчук [6].

На наш погляд, в межах загального ринку праці існує окремий сегмент – ринок праці молодих спеціалістів. Він подрібнюється на ринки молодих інженерів, медиків, економістів, юристів тощо. Агенти цього сегменту мають спільні риси: освіченість згідно сучасних стандартів, але відсутність практичного досвіду. Молоді спеціалісти мають окремий юридичний статус, вони є доволі мобільними, легко змінюють спеціальність та місце проживання в залежності від пропозицій на ринку праці. Це зумовлює специфічний погляд на молодих спеціалістів роботодавців. Ці ринки потребують розробки певних соціальних технологій, орієнтованих на гармонізацію попиту та пропозиції. Саме тут може лежати предмет наступних наукових праць.

Висновок. Ринок праці – це важливий і складний інститут ринкової економіки. Формування розвинутого ринку праці є складовою становлення ринкової економіки. На ринку праці перетинаються інтереси працівників і роботодавців, віддзеркалюються всі соціально-економічні, політичні, демографічні процеси які відбуваються в суспільстві. Існує доволі давня традиція проблем вивчення ринку. Проте дослідження закономірностей становлення, розвитку, функціонування цього інституту є актуальним на сьогодні, зокрема, в аспекті певного сегменту – ринку праці молодих спеціалістів.

Література:

1. Аквинский Ф. Сумма теологи / Ф. Аквинский. – К.: Эльга, 2003.-335 с.
2. Антология русской классической социологии / Д. С. Климентьева, Л.Н. Панкова [под ред. Д.С. Климентьевой]. – М.: 1995. – 200 с.
3. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М., 1993. – 606 с.
4. Аристотель. Политика / Аристотель. Соч. В 4-х томах. Т. 4.- М.: Мысль, 1983. – 830 с.
5. Бабосов Е. М. Общая социология / Е. М. Бабосов. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 640 с.
6. Борюшкіна О. В. Визначення поняття «ринок праці» в економічній та соціологічній науках / О. В. Борюшкіна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2005. – С. 206-210.
7. Богиня Д.П. Основи економіки праці: навчальний посібник / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. – К.: Знання-Прес, 2001. – 313 с.
8. Васильев И.Н. Ориентация молодёжи на рабочие профессии как социально-психологическая проблема / И.Н. Васильев – Л.: Знание, 1988. – 16 с.

9. Васильченко В. С. Ринок праці: теоретичні основи і державна практика посібник [для працівників державної служби зайнятості] / В. С. Васильченко, П.М. Васильченко. – Т. 1.- К., 2000. – 560 с.
10. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма /М.Вебер // Избранные произведения: пер с нем./ сост., общ. Ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова; предисл. П.П.Гайденко. – М.: Прогресс, 1990.-808 с. –С. 61-344.
11. Дюргейм Э. О разделении общественного труда [Электронный ресурс] Э.Дюргейм. –Режим доступа: http://www.ckp.ru/biblio/d/dyr_labour.htm
12. Заславская Т.И. Социология экономической жизни / Т.И. Заславская, Р.В.Рывкина.- Новосибирск, 1991. – 486 с.
13. Інформаційна записка. Аналіз попиту та пропозиції на професії на рику праці у 2010-2011 рр. за освітньо-кваліфікаційними рівнями магістр та спеціаліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/ler.lg.ua/>
14. Історія економічних учень: Підручник [Електронний ресурс] / Л.Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О.Татаренко. – К: КНЕУ, 1999. – 564 с. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/133/50/1/104/>
15. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Ксенофонт «Економікс» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.gumer.info/biblioteka_buks/culter/article/ksen/_dom.php
17. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.Кейнс. – М., 1936. – 241 с.
18. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. Навч.посібник. – К: МАУП, 1999. – 289 с.
19. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Кн. 1. Процесс производства капитала // К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения [в 30-ти томах] – 2-е изд.М., Госполитиздат, 1960. – Т. 23. – 907 с.
20. Матвеев С.О. Економічна соціологія / С.О. Мавеев, Л.І.Лясота [підручник].Суми: Університетська книга, 2006. – 184 с.
21. Мкртчян Г. Социальные аспекты рынка труда / Г.Мкртчян, И.Чистяков // Общество и экономика. – 1999. — № 9. – С. 93-103.
22. Онищук В.М. Специфіка соціальної політики в контексті сучасного українського суспільства / В.М. Онищук // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Випуск 22. Серія: «Соціологія».- Одеса: видавець Букаев Вадим Вікторович, 2010. – С. 13–21.
23. Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В.В.Онікієнко, А.Г.Ткаченко, А.М. Ємельяненко [за ред. В.В. Онікієнко]. – К: Рада по вивченню прод. сил НАН України, 2007. – 286 с.
24. Осовський О.А. Менеджмент організації: навчальний посібник / О.А.Осовський – К: Кондор, 2005. – С.860.
25. Платон. Держава / пер. з давнього. Д.Коваль. – К: Основи, 2005. –355 с.
26. Пети У. «Трактат о налогах и сборах» / У.Петти [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eklit.narod.ru\pettsod.htm>
27. Пигу А. Теория безработицы. Антология экономической классики / А.Пигу. – М.: Наука, 1993. – 353 с.
28. Положення про державну інспекцію України з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlsp/kmu.gov.ua>.
29. Рикардо Д. Начало политической экономии и пр. / [пер. с англ. Н. Рязанова]. – Москва 1910. – 269 с.
30. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А.Смит [Электронный ресурс]. М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с. – Режим доступа: <http://institutiones.com/download/books/699-smit-issledovanie.html>
31. Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць. Випуск 5. – К:Ін-т соціології НАН України, 2002. – 516с.
32. Фридман М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридман // THESIS. – 1994 – Вып. 4. – С. 20-52.
33. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек.- М.: Новое издательство, 2005. – 264 с.

Садовская А.О., аспирант кафедры социологии и политологии Национального технического университета «Харьковский политехнический институт»

Рынок труда и рынок труда молодых специалистов в научных исследованиях (историческая ретроспектива). В статье рассматриваются теоретически-методологические основы исследования рынка труда. Проанализированы работы выдающихся отечественных и зарубежных социологов и экономистов, которые изучали понятие «рынок труда». Сделан вывод, что на сегодня уже накоплен определенный опыт социологического, экономического и эмпирического анализа рынка труда, проблем взаимодействия рынка труда и ВУЗОВ, но вместе с тем

недостаточно раскрытыми остаются вопросы разработки комплексного подхода к регулированию молодежной занятости после окончания ВУЗА.

На наш взгляд, в пределах общего рынка труда существует отдельный сегмент — рынок труда молодых специалистов. Он дробится на рынки молодых инженеров, медиков, экономистов, юристов и т.д. Агенты этого сегмента имеют общие черты: образованность согласно современным стандартам, но отсутствие практического опыта. Молодые специалисты имеют отдельный юридический статус, они являются достаточно мобильными, легко меняют специальность и место проживания в зависимости от предложений на рынке труда. Это обуславливает специфический взгляд на молодых специалистов работодателей. Эти рынки нуждаются в разработке определенных социальных технологий, ориентированных на гармонизации спроса и предложения.

Ключевые слова: рынок труда, рынок труда молодых специалистов, молодые специалисты.

Sadovs'ka A.O., Post-graduate student of the Department of Political Science and Sociology, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Labour market and labour market of young specialists in scientific research (historical retrospective). The article considers the theoretical-methodological foundations of the study of the labor market. The works of the leading domestic and foreign sociologists and economists who have studied the concept of «labour market» are analyzed. It is concluded that there is a definite scientific tradition nowadays which includes both economic and sociological study of the labour market, interaction between the labour market and higher education. However, there is no any comprehensive approaches to the problem of graduates' employment after higher educational institutions of a technical profile.

In our opinion, within a common labour market there is a separate segment of the labor market of young specialists. It includes the markets of young engineers, doctors, economists, lawyers etc. Agents of this segment have common features: ability to learn according to modern standards, but the lack of practical experience. Young specialists have a separate legal status, they are very mobile, easy to change the profession and place of residence depending on the proposals in the labour market. It creates a specific employers' opinion on young specialists. These markets are in need to develop a certain social technologies which will be focused on harmonization of supply and demand.

Key words: labor market, the labor market of young professionals, young specialists.

Економіка. Проблеми економічного становлення

УДК 338.43:[631.11:005.93](045)

Величко О.В.

канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства ім. проф. І.П. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Механізм формування економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Забезпечення рентабельного сільськогосподарського виробництва залежить від наявності, ефективності використання і формування економічного потенціалу аграрних підприємств. В статті здійснено аналіз динаміки зміни економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Київської області. Розроблено механізм формування економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що є циклічною системою, яка після проходження кожного циклу виходить на новий рівень господарювання, за рахунок аналізу та усунення недоліків попереднього функціонування.

Ключові слова: економічний потенціал, ресурси, механізм, формування, ефективність, використання, сільськогосподарські підприємства

Ринкові умови діяльності вимагають прийняття оптимальних управлінських рішень щодо визначення обсягів виробництва, обрання цільових ринків реалізації продукції, що передбачає ефективне використання усіх видів ресурсів підприємства, їх оптимальну структуру, від яких залежить фінансовий стан підприємства. У цих умовах зростає роль аналізу використання та формування економічного потенціалу аграрних підприємств.

Діючий в аграрній сфері господарський механізм не створив такі економічні умови, які б орієнтували працівників на підвищення продуктивності праці, зростання якості продукції та її конкурентоспроможності. У зв'язку з цим все більшої актуальності набувають питання формування та ефективного використання економічного потенціалу підприємств з метою підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та національної економіки в цілому. Саме науково-теоретична та практична значимість указаних проблем обумовила актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування, розвитку та ефективного використання економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджувалась такими відомими вченими-економістами: В.Г. Андрійчуком, О.А. Бугуцьким, П.І. Гайдучким, О.В. Крисальним, І.І. Лукиновим, В.Я. Месель-Веселяком, В.Н. Нелепом, Б.Й. Пасхавером, П.Т. Саблуком, А.М. Стельмашуком, В.М. Трегобчуком та багатьма іншими. Наявність дискусійних проблем, а також об'єктивна необхідність визначення головних чинників ефективного формування та використання економічного потенціалу аграрних підприємств обумовили вибір теми дослідження.

© Величко О.В., 2014

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних і методичних аспектів механізму формування економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, який сприятиме як підвищенню ефективності використання всіх видів ресурсів, так і прибутковості підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкової економіки, нестабільність зовнішнього середовища, реформування відносин власності, нераціональний розподіл, неефективне використання наявних економічних ресурсів, загострення суперечностей розвитку продуктивних сил та виробничих відносин висувають на перший план необхідність підвищення ефективності використання потенціалу підприємств.

Однією з передумов ефективного господарювання аграрних підприємств є їх економічний потенціал. У сільському господарстві останніми роками спостерігається зниження обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва, посилюється деградація земель через високу освоєність земельного фонду та екстенсивне використання продуктивних угідь. Майже повністю зупинилося відтворення та оновлення матеріально-технічної бази АПК. Трудовий аграрний потенціал також використовується досить неефективно. Кризові процеси мають негативний вплив на розвиток соціальної сфери села, на забезпечення нормального життєвого рівня населення. Ринки ресурсів залишаються непрозорими, не функціонують легальні посередницькі механізми, недостатнім є діяльність управлінських структур у визначенні пріоритетних напрямків розвитку АПК.

У більшості аграрних підприємств формування економічного потенціалу відбувається досить неорганізовано, без урахування напрямку та умов діяльності. Для них характерно кількісні, якісні та структурні диспропорції в забезпеченості ресурсами, і як наслідок, спостерігаємо низьку платоспроможність даних суб'єктів господарювання. Підприємству важливо мати необхідну, а інколи й максимальну, величину економічного потенціалу, яка б забезпечувала безперерйну його діяльність. З цієї метою необхідно постійно здійснювати контроль величини і способів ефективного використання наявних ресурсів, обґрунтовано підходити до раціонального їх формування.

Економічний потенціал підприємства – це здатність підприємства забезпечити отримання стабільного прибутку на основі задоволення потреб споживачів, за внутрішніх та зовнішніх обмежень з урахуванням можливості розвитку підприємства [2]. Підприємства використовують власний економічний потенціал як інструмент адаптаційного процесу, завдяки якому можливо вчасно відреагувати на негативний вплив середовища. Причому, особливий акцент варто зробити на понятті «активне пристосування», з тієї причини, що ефективно працювати у мінливому середовищі можна лише обравши тактику інтенсивного розвитку, а не тактику виживання.

Економічний потенціал відображає інституціональний рівень підприємства. На цьому рівні відбувається формування і розподіл прибутку, здійснюється інвестиційна та фінансова діяльність, а також управління постачанням ресурсів, виробництвом та збутом продукції.

Економічний потенціал аграрного підприємства представляє собою сукупність земельних, матеріально-технічних, трудових, фінансових, нематеріальних ресурсів, включаючи здатність працівників підприємства використовувати ефективно дані ресурси для досягнення стратегічних та поточних цілей сільськогосподарських підприємств. З самого трактування даного поняття випливає його багатокomпонентність. Крім зазначених, до його складу входять ще й такі складові, як: мінеральні, водні, лісові та інші ресурси.

Ресурси аграрної сфери залежно від їх походження поділяють на дві групи: первинні ресурси – ті, що створені природою незалежно від волі та бажання людини, але використовуються в суспільному виробництві; вторинні – це продукти процесу виробництва, які прямо чи опосередковано використовуються у виробництві матеріальних благ. До першої групи віднесено земельні та трудові ресурси, до другої – основні й оборотні матеріальні засоби, фінансові й інформаційні ресурси [3]. Доведено, що в сучасних умовах становлення ринкових відносин, в аграрному секторі, незалежно від форм власності на засоби виробництва, структуру аграрного ресурсного потенціалу визначає не співвідношення фізичних обсягів наявних ресурсів, а частка їх сукупних властивостей у загальній величині потенціалу як окремих господарств, так і галузі в цілому.

Недостатня забезпеченість хоча б одним з ресурсів створює певні труднощі у виробничій діяльності підприємства. Ефективність використання економічного потенціалу, насамперед, залежить від системи факторів, які певним чином впливають на нього. В такій

системі розрізняють економічні, організаційні й технологічні фактори впливу. Так, економічні включають інвестиційну, податкову, фінансово-кредитну політику щодо аграрного виробництва. До організаційних факторів належать [7-8]: форми власності, структура управління, система відповідальності та зацікавленості у результатах виробництва. До факторів технологічного впливу відносять: технології виробництва продукції, кількісне та якісне забезпечення аграрного виробництва матеріально-технічними засобами, технологічна дисципліна якісного і своєчасного виконання робіт.

Розглянемо динаміку зміни економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Київської області за допомогою даних таблиці 1.

Таблиця 1

**Економічний потенціал сільськогосподарських підприємств
Київської області***

Показник	Рік				2012 р. до 2009 р.:	
	2009	2010	2011	2012	абсолютне відхилення, (+, -)	відносне відхилення, %
Кількість підприємств, од.	520	516	541	525	5	101,0
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні, тис. га	918,9	916,0	946,8	984,1	65	107,1
у т. ч. на одне підприємство, га	1767	1775	1750	1874	107	106,1
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільгоспвиробництві, тис. осіб	40326	40448	38136	37491	-2835	93,0
у т. ч. на одне підприємство, осіб	78	78	70	71	-6	92,1
Землезабезпеченість 1 працівника, га	22,8	22,6	24,8	26,2	3	115,2
Трактори, тис. шт.	9,3	8,6	8	8,3	-1	89,2
у т. ч. на 1000 га ріллі, шт.	11	10	9	10	-1	90,9
зернозбиральні комбайни	1823	1643	1537	1612	-211	88,4
у розрахунку на 1000 га	4	5	5	6	2	150,0
Внесено мінеральних добрив, тис. ц діючої речовини	460,7	574,5	662,3	695,3	235	150,9
на 1 га посівної площі, кг	57	71	78	81	24	142,1

Розраховано автором за даними звітності сільськогосподарських підприємств Київської області за 2012 р. (Ф50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств») [4].

* Підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

Аналізуючи дані табл. 1 варто відмітити, за 2009-2012 рр. кількість аграрних підприємств у Київській області збільшилася на 5 одиниць (1%). При цьому площа сільськогосподарських угідь у користуванні одного підприємства збільшилася на 65 га (7,1%) і у 2012 р. становила 984,1 га, середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві зменшилася на 7% до 37491 тис. осіб, у тому числі на одне підприємство – 71 особу. За досліджуваний період забезпеченість сільськогосподарських підприємств тракторами зменшилася з 9,3 тис. шт. до 8,3 тис. шт., що негативно впливає на ефективність використання економічного потенціалу аграрних підприємств.

Таким чином, можна стверджувати, що в аграрних підприємствах Київської області зростає величина матеріально-технічного забезпечення, при цьому кількість зайнятих працівників має стійку тенденцію до зменшення, що негативно впливає на величину трудового потенціалу.

Формування економічного потенціалу відбувається як процес ідентифікації та створення напрямків підприємницьких можливостей, його структуризації й побудови певних організаційних форм для стабільного розвитку та ефективного ресурсного відтворення. Використання економічного потенціалу підприємства відбувається як процес залучення у роботу ресурсів, виявлених під час формування економічного потенціалу. Відтворення

економічного потенціалу підприємства орієнтовано на постійне поновлення виробництва продукції з меншою ресурсоемністю та вищою якістю продукції, що є необхідною складовою загальної структури економічного потенціалу підприємства [6].

Отже, вирішальним напрямком підвищення ефективності аграрного виробництва в умовах його інтенсифікації є раціональне формування та використання наявного економічного потенціалу підприємства.

Варто зазначити, що на початковому етапі формування економічного потенціалу підприємству необхідно оцінити вплив макро- та мікросередовища, можливості і загрози (рис. 1).

Рис. 1. Механізм формування економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства.

На основі проведеної діагностики сформувані цілі, завдання та місія підприємства, без яких не можливе довгострокове функціонування підприємства на ринку. Для забезпечення реалізації місії підприємства, необхідно сформувані ресурсну базу, на основі якої відбувається процес виробництва. При цьому попередньо розробляється виробнича програма підприємства, яка містить натуральні та вартісні показники виробництва кожного підрозділу підприємства з урахуванням плану реалізації, зобов'язань по договорах, а також державного замовлення. Після реалізації продукції та отримання прибутку, підприємство аналізує отримані результати, виявляє недоліки та резерви, і на основі цього формує нові цілі і завдання для забезпечення більш ефективного функціонування [1].

Таким чином, механізм формування економічного потенціалу підприємства є циклічною системою, яка після проходження кожного циклу виходить на новий рівень господарювання, за рахунок аналізу та усунення недоліків попереднього функціонування.

У зв'язку з тим, що формування економічного потенціалу підприємства є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію з зовнішнім середовищем і забезпечення високої якості реалізації, важливо визначити, які саме чинники обумовлюють розвиток його елементів і впливають на їх збалансованість.

До зовнішніх чинників відносяться економічні, соціальні, політичні, юридичні умови, вплив яких визначається обмежувальними або стимулюючими заходами з боку різних державних органів, банків, інвестиційних компаній, суспільних груп, політичних сил. Такими заходами, як правило, виступають податкові, відсоткові ставки, законодавчі, етичні, суспільні норми.

Крім того, важливим зовнішнім чинником є також ринкові умови на вході (умови конкуренції на ринках ресурсів) і виході із системи (умови конкуренції безпосередньо у галузі). Перший чинник пов'язаний з вартістю забезпечення кожного елемента потенціалу ресурсами, яка є альтернативною вартістю цих ресурсів, тобто цінністю тих альтернативних можливостей, від яких довелося відмовитися через спрямування ресурсів у той, а не інший елемент потенціалу з метою отримання максимального ефекту. Другий чинник означає, що для завоювання міцних ринкових позицій потенціал підприємства повинен відповідати конкурентним властивостям продукції (ціні, якості, іншим характеристикам). Так, за умов посилення конкуренції підприємство повинне сфокусувати свої зусилля на максимальній реалізації наявного потенціалу та його розвитку за рахунок своєчасного виявлення слабких позицій конкурентів. Інновації з боку конкурентів вимагають, як правило, адекватного реагування шляхом створення та реалізації нових можливостей.

До внутрішніх чинників відноситься, насамперед, стратегія підприємства, для реалізації якої формується потенціал, досвід і навички управлінців, необхідні для реалізації намічених планів, принципи організації та ведення господарської діяльності, якими керують на підприємстві, моральні цінності та амбіції керівників, а також загальноприйняті в рамках підприємства цінності та культура [5].

Рішення щодо формування потенціалу орієнтовані на майбутнє і тому базуються на попередніх умовах розвитку релевантних чинників, тобто певних передумовах. Особливе значення мають передумови, які визначаються потребами споживачів і впливають на якість «виходу», пріоритет якого в процесі формування потенціалу був визначений вище. Крім того, дуже важливі передумови пов'язані з конкурентами, тому що ресурсний потенціал підприємства втрачає свою цінність саме під їх тиском. Також мають бути враховані і внутрішні передумови, пов'язані з загальноприйнятими настановами всередині підприємства.

Розвиток аграрного економічного потенціалу відбувається шляхом розв'язання як зовнішніх по відношенню до нього, так і внутрішніх суперечностей. Останні є головними і виникають, наприклад, у силу різних темпів зміни забезпеченості галузі земельними, матеріальними і трудовими ресурсами, що призводить до порушення їх пропорційності. Крім того, якісні характеристики елементів потенціалу суттєво змінюються у процесі розвитку, що в умовах застосування різноманітних ресурсів створює «вузькі місця» на межі взаємодії ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, економічний потенціал підприємства – це властивість підприємства забезпечити отримання максимального рівня стабільного прибутку на основі задоволення потреб споживачів, за існуючих обмежень з урахуванням здатності підприємства до розвитку. Підприємства використовують власний економічний потенціал як інструмент адаптаційного процесу, завдяки якому можливо вчасно відреагувати на негативний вплив середовища.

Формування економічного потенціалу має відбуватися у певній послідовності, починаючи з оцінки впливу макро- та мікросередовища. У даному випадку потрібно знайти найвигідніші у виробництві та реалізації види продукції та оцінити суспільну зацікавленість її виробництва. Таким чином, може бути здійснений вибір виду діяльності та продукції, що буде вироблятися. Механізм формування економічного потенціалу підприємства є циклічною системою, яка після проходження кожного циклу виходить на новий рівень господарювання, за рахунок аналізу та усунення недоліків попереднього функціонування.

Література:

1. Березін О.В. Економічний потенціал аграрних підприємств: механізми формування та розвитку / О.В. Березін, О.Д. Плотник. – Полтава: Інтер Графіка, 2012. – 221 с.
2. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління / Є. В. Лапін // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – Т. 2. – 2007. – № 1. – С. 63-71.

3. Лагун М. І. Економічний потенціал як основа розвитку бізнесу / М. І. Лагун // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 5. – С. 77 – 82.
4. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області за 2012 р. Форма № 50-сг (річна). Державна служба статистики України.
5. Плотник О. Д. Техніко-технологічні аспекти формування потенціалу аграрних підприємств / О. Д. Плотник // Вісник Степу. Науковий збірник. – Вип. 7. – Кіровоград: КОД, 2010. – С. 282 – 286.
6. Тарасенко І. О. Оцінювання економічного потенціалу підприємств в контексті сталого розвитку / І. О. Тарасенко // Легка промисловість. – 2009. – № 4. – С. 40-43.
7. Шевченко-Марсель В. І. Економічний потенціал регіону: суть та особливості процесу регулювання у ринкових умовах / В. І. Шевченко-Марсель // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону: щорічник наукових праць / М. І. Долішній та інші. – Львів: НАН України, 2001. – С. 85-96.
8. Шиковець К. О. Теоретико-методологічні основи моделювання управління економічним розвитком підприємством / К. О. Шиковець // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 3. – С. 162-167.

Величко О.В., канд. экон. наук, доцент кафедры экономики предприятия им. проф. И.Н. Романенко Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Механизм формирования экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий. Обеспечение рентабельного сельскохозяйственного производства зависит от наличия, эффективности использования и формирования экономического потенциала аграрных предприятий. В статье осуществлен анализ динамики изменения экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий Киевской области. Разработан механизм формирования экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий, которые являются циклической системой, которая после прохождения каждого цикла выходит на новый уровень ведения хозяйства, за счет анализа и устранения недостатков предыдущего функционирования.

Ключевые слова: экономический потенциал, ресурсы, механизм, формирование, эффективность, использование, сельскохозяйственные предприятия

Velichko O.V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Chair of Economics of Enterprise named after prof. I.N. Romanenko, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Mechanism of formation of the economic potential of agricultural enterprises. Ensuring profitable agricultural production and improving food security depend on the availability, efficiency and the formation of the economic potential of agricultural enterprises. The article analyzes the dynamics of the economic potential of agricultural enterprises of Kyiv region. The mechanism of formation of the economic potential of the farm, which is a cyclic system which after the passage of one cycle goes to a new level of economic activity, by analyzing and avoiding deficiencies of the previous operation.

Key words: economic potential, resources, mechanism of formation, efficiency, usage, agricultural enterprises.

УДК 336.71:331.225]:336.22(100)(045)

Гуляєва Л.П.,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та кредиту АПСВТ

*Державне регулювання банківських бонусів в рамках
підвищення соціальної відповідальності
фінансового сектора економіки*

У статті проведено аналіз та узагальнення практики державного регулювання банківських бонусів для підвищення соціальної відповідальності фінансового сектора економіки. Розглядається сучасна роль бонусної складової оплати праці у фінансових установах у контексті проблеми неконтрольованого зростання обсягів банківських бонусів у розвинених країнах. Досліджується зарубіжна практика державного регулювання банківських бонусів, надаються рекомендації щодо її удосконалення в сучасних умовах.

Ключові слова: банківські бонуси, банк, фінансовий сектор, соціальна відповідальність, регулювання, оплата праці.

Постановка проблеми. Останні десятиліття на фінансових ринках, особливо у банківській сфері, стала популярною виплата переважної частини заробітної плати працівникам у формі бонусів – преміальних виплат, розмір яких залежить від фінансових результатів роботи фінансової установи та індивідуальної ефективності працівника, що претендує на отримання бонусу. Таке матеріальне стимулювання для фінансового сектора виступає позитивним чинником розвитку людського капіталу, але у контексті світової фінансової кризи набуває негативного соціального забарвлення. Крах світової фінансової системи у 2007-2009рр. змусив уряди багатьох країн світу направити величезні за обсягами державні видатки саме на порятунок фінансового сектора. Такі витрати в одній тільки Європі за оцінками фахівців сягнули від 15 до 20% ВВП країн Європейського союзу [1, с. 10]. Виникла суперечність, коли в кризових умовах держава виділяла величезні кошти на врятування банків, вся економіка страждала внаслідок проблем, зумовлених фінансовим сектором, а банки щедро виплачували своїм працівникам гігантські бонуси за «ефективну менеджерську діяльність». Зазначене зумовило необхідність регулювання банківських бонусів для підвищення соціальної відповідальності фінансового сектора економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжна наука активно досліджує соціальну відповідальність фінансового сектора та обґрунтовує необхідність державного регулювання бонусів на фінансових ринках, що знайшло розвиток у працях О.Ю.Бондаренко, Т.А.Малініної, Ю.В.Намінової, Кевін Дж. Мерфі, Ф. Альдріцк, С. Дейла, В. Товерса. Особливості мотивації та організації оплати праці у фінансовому секторі досліджувалися й вітчизняними ученими, серед яких О.А.Скорба, О.Г.Дегтяренко, А.І.Степаненко, І.М.Чамара, О. Мошенець, А.В. Шаперенков, Л.Г. Кльоба, В.Л. Кльоба, В.Л. Сушко. Однак, незважаючи на актуальність, сучасна проблема регулювання надмірно високих банківських бонусів у розвинених країнах світу залишається поза увагою українських дослідників, в той час як вивчення зарубіжної практики бонусної моделі оплати праці та її регулювання в сучасних умовах може бути корисним як для ведення банківської діяльності на теренах України, так і для органів влади у контексті регулювання вітчизняного фінансового ринку.

Постановка завдань.

Мета статті – аналіз та узагальнення практики державного регулювання банківських бонусів для підвищення соціальної відповідальності фінансового сектора економіки. *Завдання:* 1) проаналізувати роль бонусної складової оплати праці у фінансових установах; 2) вивчити зарубіжну практику державного регулювання банківських бонусів та надати рекомендації щодо її удосконалення в сучасних умовах.

Матеріали та результати дослідження. Історія виникнення бонусної культури оплати праці у фінансових установах йде від інвестиційних компаній та банків США. Інвестиційні фінансові установи через циклічність розвитку фінансового сектора та високу ризиковість діяльності намагалися скоротити фіксовані витрати шляхом збільшення частки змінної заробітної плати у витратах на оплату праці, тобто бонусів, розмір яких був пов'язаний з результатами роботи компанії та вкладом у їх досягнення кожного конкретного працівника [2, с.3]. Одночасно зростала мотивація працівників – їх матеріальна винагорода залежала від них самих: чим краще вони працювали та успішнішою була їх компанія, тим вищі доходи отримували. У неприбуткові кризові для компанії роки працівник отримував гарантований фіксований оклад, а компанія мала важелі для зниження витрат на оплату праці. Пізніше бонусна культура стала популярною серед усіх типів фінансових установ США і Європи.

Сучасні форми банківських бонусів можуть бути різноманітними: від виплати грошової суми чи безоплатної передачі фахівцю акцій компанії до будь-яких подарунків, безплатних послуг. У законодавстві різних країн та різних компаніях конкретний перелік преміальних виплат, що вважаються бонусами відрізняється. Вивчаючи фінансову літературу [2–7], доходимо висновку, що бонуси є премією та одночасно змінною частиною заробітної плати фахівця фінансової установи (банку, страхової компанії, інвестиційної компанії): 1) яку працівник отримує за підсумками звітного періоду, найчастіше календарного (фінансового) року; 2) розмір якої залежить від фінансового результату установи та індивідуальної ефективності діяльності працівника.

Зарубіжний досвід свідчить, що бонусна складова у банках розвинених країн систематично перевищує фіксовану складову заробітної плати. У провідних банках США частка бонусів у 2011 р. досягала 94-95% витрат на оплату праці та була порівняно нижчою у банках Європи – 78-87% (рис. 1).

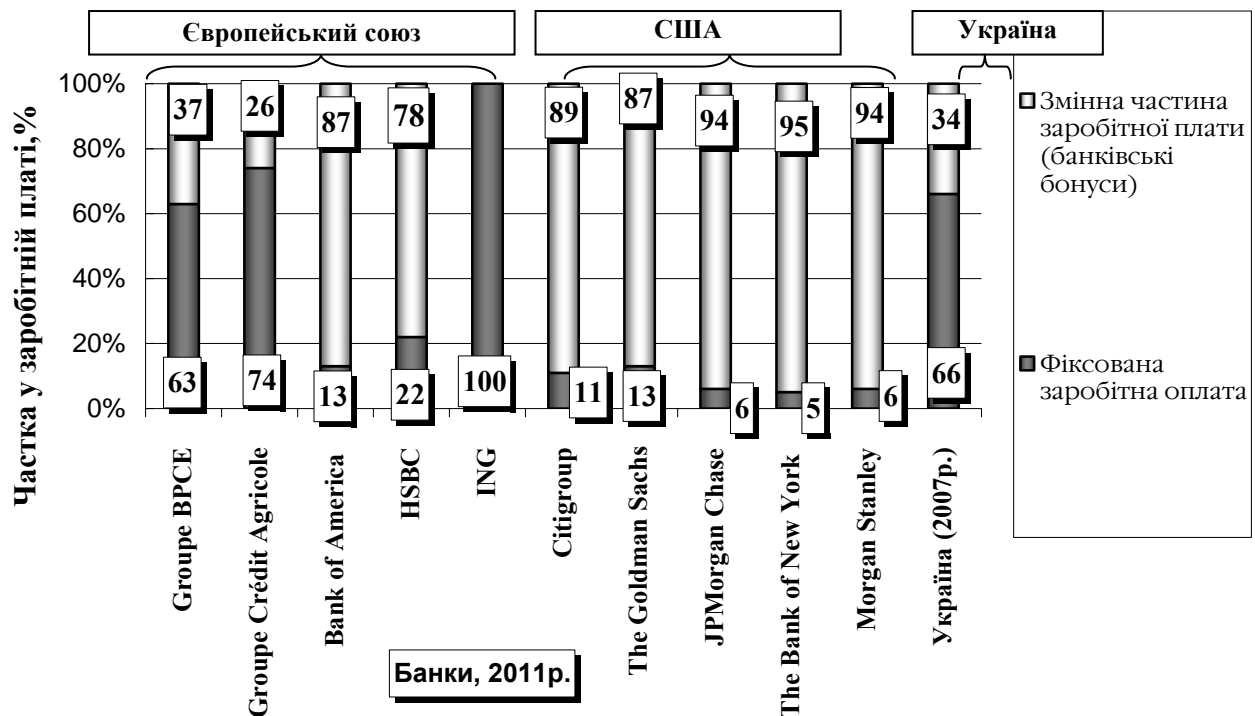

Рис.1. Структура заробітної плати у провідних банках Європи, США, України
Джерело: побудовано автором за даними [2, с.31; 5].

В Україні бонусна культура також активно розвивається, особливо з приходом на національний ринок іноземних банків. Проте змінна складова заробітної плати топ-менеджменту банку в Україні є значно нижчою, максимально досягаючи 40 – 50% річного

доходу менеджера [5]. Крім того, якщо в іноземних банках бонус виплачується звичайно раз на рік, то українські банки частіше пропонують квартальний та піврічний бонуси.

Варто відзначити інший цікавий факт: і європейські, і американські банки внаслідок кризи 2008-2009рр. почали знижувати частку бонусів у зарплаті працівників, а у деякі роки навіть відмовлялися від виплати бонусів, довівши частку фіксованої заробітної плати до 100% (такі фінансові гіганти як Barclays (2008-2009 рр.), BNP Paribas (2008 р.), Deutsche Bank (2008 р.), Groupe Credit Agricole (2009-2010 рр.), ING (2008-2009 рр.), Bank of America Corporation (2010 р.), Citigroup (2009-2010 рр.), Morgan Stanley (2008-2009 рр.). Але більшість європейських банків почали відмовлятися від сплати бонусів вже з 2008рр., тоді як американські банки пішли на такий крок пізніше – тільки у 2008-2010 рр. Даний факт пов'язуємо не стільки з далекоглядністю європейських банків чи їх фінансовою нестабільністю (фінансова криза у більших масштабах та раніше розгорнулася у банківській системі США!), скільки з політикою законодавчого обмеження обсягів та структури банківських бонусів у країнах Європи.

Переважаючі застосовуються два шляхи регулювання банківських бонусів:

1. *Пряме обмеження обсягів та структури банківських бонусів:* через посилення їх оподаткування, державне регулювання структури заробітної плати (насамперед, співвідношення фіксованої та змінної їх складових), регулювання максимальних обсягів та форм виплат бонусів. Хоча традиційно оподаткування бонусів в розвинених країнах здійснювалося в рамках загальної системи оподаткування доходів фізичних осіб, переважно з прогресивною шкалою оподаткування [4, с.65], за підсумками кризи 2008рр. у розвинених країнах світу почали додатково оподатковувати та жорстко регулювати банківські бонуси.

Однією з перших у 2009рр. ввела тимчасовий додатковий податок на бонуси банківським працівникам (temporary bank payroll tax) Великобританія. Податок застосовувався з 9 грудня 2009 р. до 5 квітня 2010 р. та стягувався в розмірі 50% від суми бонусу, що перевищує 25 тис. фунтів стерлінгів.

Більш вдалими, на нашу думку, виявився досвід Франції. Країна увела тимчасовий 50% податок відносно бонусів, виплачених протягом 2009 рр., що перевищують 27,5 тис. євро. Так само, як і у Великобританії, податок на бонуси був додатковим до загальної системи індивідуального оподаткування доходів фізичних осіб та соціального страхування. Та, на відміну від британського аналога, в податкову базу входили не тільки одноразові грошові виплати, але й бонуси у формі акцій компаній та фіксовані премії. Додаткове оподаткування бонусів застосовувалося до всіх професіоналів фінансового ринку, які ведуть діяльність, що чинить істотний вплив на ризики компанії, а також до керівників зазначених установ. Платниками податків були кредитні організації й інвестиційні компанії, у тому числі філії відповідних іноземних організацій, що підлягають французькому корпоративному оподаткуванню. [4, с.66].

Італія ввела постійний податок на бонуси й преміальні виплати у формі опціонів на акції у фінансовому секторі з 1 січня 2010 р. Податок стягується в розмірі 10% із сум зазначених виплат, якщо вони більш ніж утричі перевищують фіксовану заробітну плату відповідних працівників. Податок застосовується додатково до податку на доходи фізичних осіб, що у сукупності підвищує максимальну ефективну ставку податку на доходи до 53% [4, с.66].

Пропозиції ввести податок на бонуси з'явилися і в США, проте на практиці реалізовані не були. Хоча у США проблема не менш актуальна: провідні банки щедро виплачують премії топ-менеджменту за «ефективність їх праці», одночасно претендуючи на державну допомогу. У табл.1 наведено 9 лідерів банківської системи США, які одночасно є основними отримувачами державної допомоги по стабілізаційній програмі протидії наслідкам світової фінансової кризи 2008-2009рр. Незрозумілим видається, чому такі банки маючи «ефективних» та високооплачуваних менеджерів одночасно потребують державної допомоги – має місце недалекоглядність регуляторів ринку, що продовжують за рахунок платників податків фінансувати такі банки.

Аналогічна ситуація склалася на страховому ринку США. Президент США Б.Обама змушений був особисто втрутитися, коли страховий гігант – компанія «American International Group» намагалася виплатити своїм керівникам сотні мільйонів доларів бонусів у 2009рр., в той час як шість місяців отримувала величезні обсяги державного фінансування для свого порятунку [8].

Таблиця 1

**Бонуси в банках-отримувачах державної допомоги у США,
дол. США [2, с. 31]**

Банки	Вартість бонусів у 2008 р., трлн. дол.США	Загальна чисельність працівників	Кількість працівників, що отримали бонуси у розмірі:		
			3 млн.	2 млн.	1 млн.
Bank of America	3,3	243000	28	65	172
Bank of NY Mellon	0,9	42900	12	22	74
Citigroup	5,3	322800	124	176	738
Goldman Sachs	4,8	30067	212	391	953
JP Morgan Chase	8,7	224961	200	-	1626
Merrill Lynch	3,6	59000	149	-	696
Morgan Stanley	4,5	46964	101	189	428
State Street Corp	0,5	28475	3	8	44
Wells Fargo & Co.	1,0	281000	7	22	62

2. Введення нових податків на фінансовий сектор, що прямо не регулюють оплату праці в банківській сфері, проте через збільшення оподаткування фінансових установ виступають чинником посилення їх соціальної відповідальності. Так, найбільша профспілка Великобританії «Unite the Union» (одночасно є найбільшою і у фінансовому секторі) [7, с. 229] підтримує необхідність посилення податків для банківських установ: сплата податку означатиме, що фінансова індустрія прирівняється до «звичайного» бізнесу, а великі прибутки та бонуси у банківському секторі на рівні економіки будуть збалансовані введенням податку. Така думка домінує у Євросоюзі на законодавчому рівні: у близькому майбутньому в 11 країнах Євросоюзу планують ввести новий податок – податок на фінансові операції.

Незважаючи на конкретні кроки провідних країн світу щодо обмеження існуючої практики виплати гігантських банківських бонусів, чинне пряме державне регулювання преміальних виплат працівникам фінансової сфери не є дієвим через недостатність його впливу на фінансовий сектор.

Наведемо приклад Великобританії: хоча ця країна однією з перших – у 2009 р., – розпочала оподатковувати бонуси у фінансовому секторі спеціальним податком, обсяги бонусів у даному секторі економіки залишаються величезними та щороку зростають. І це з урахуванням того, що вся сума бонусу підпадала під оподаткування як податком на доходи, так соціальне страхування, таким чином, максимальна ефективна ставка оподаткування бонусів банків досягла 64% [4, с.67]. Хоча банкіри погодилися на зниження преміальних виплат та їх відстрочення для менеджерів вищої ланки, сукупні бонуси цієї категорії персоналу лише у 2011р. склали у Великобританії близько 7 млрд. фунтів стерлінгів [7, с. 229]. У структурі преміальних виплат британської економіки більше третини припадає на фінансовий сектор (13 з 24 млрд. фунтів стерлінгів за період з квітня 2012 р. по березень 2013 р.), а в середньому середньостатистичний працівник фінансової галузі у 2012-2013 фінансовому році отримав 11 900 фунтів стерлінгів бонусів при середньому показнику 1700 для приватного сектора економіки країни та 300 – для публічного [9]. Більше того, за результатами опитування провідних компаній фінансового сектора Великобританії агентством Reuters, за підсумками 2013 р. прогнозується зростання бонусних виплат більш ніж на 58 % [10].

Незважаючи на те, що введення спеціальних податків на бонуси супроводжувалося спеціальними правилами, що протидіють ухиленню від оподаткування, банкам вдавалося успішно обходити вимоги законодавства, мінімізуючи обсяги податкових платежів у бюджет. Частково можемо це пояснити тим, що до нинішнього часу додаткові податки та обмеження не були комплексними, тобто не охоплювали максимально весь можливий спектр варіантів виплати бонусів. З досвіду 90-х рр. відомі випадки, коли банки Лондону розробляли спеціальні програми лояльності, що включали часткову заробітної плати у формі житлових субсидій, золотих злитків, діамантів, колекційного вина для мінімізації податків з заробітної плати [6].

Активні кроки щодо оптимізації податків продовжують здійснювати навіть провідні світові фінансові гіганти як у Європі, так і в США, використовуючи, зокрема, маніпулювання

термінами виплати премій. Так, американський інвестиційний банк «Goldman Sachs» намагався здійснювати виплати премій у ті строки, коли діють менші ставки податків, хоча за традицією, виплати бонусів здійснюються, як правило, у січні. «Goldman Sachs» у США незаплановано достроково замість січня 2013 р. виплатив 65 млн. дол. США бонусів за 2012 р. своїм топ-менеджерам в новорічну ніч (31 грудня 2012 р.), оскільки з 1 січня мав вступити у силу новий закон, що підвищував ставки оподаткування для доходів фізичних осіб понад 400 000 дол. США на рік [11]. У Великобританії цей банк зайняв схожу позицію – відстрочив виплати бонусів до квітня 2013р., оскільки з 6 квітня 2013 р. у Великобританії вступили в дію зміни податкового законодавства, що знижували максимальну ставку оподаткування доходів фізичних осіб з 50 до 45 % [11].

Слід зазначити, що відтермінування виплати бонусів є окремою специфічною проблемою у сфері соціальної відповідальності фінансових інститутів Великобританії та США. Відтермінування розглядається як інструмент державної політики обмеження преміальних виплат у фінансовому секторі та створення механізму довгострокової мотивації фахівців банку. Але маються на увазі відкладення виплат бонусів на довготривалий строк (понад три роки) – тим самим фінансова установа на тривалий час за рахунок бонусних коштів здійснює кредитно-інвестиційне забезпечення реального сектора економіки. Проте, коли стало відомо про заплановане зниження податкових ставок, банки масово почали маніпулювати строками, щоб виплата бонусів та відповідно сплата податків припала на період, коли вже діятиме знижена ставка 45%. За оцінками влади, Великобританія у 2013р. недоотримала внаслідок таких маніпуляцій податкових надходжень до бюджету на загальну суму 85 млн.фунтів стерлінгів, оскільки британськими банками було відкладено виплату 700 млн. фунтів стерлінгів бонусів з січня на квітень 2013р. [9].

Реакція засобів масової інформації та влади була надзвичайно різкою, а сам факт відкритого ухилення від сплати податків у величезних обсягах створив умови для висунення Євросоюзом конкретної ініціативи щодо посилення регулювання оплати праці у фінансовому секторі економіки. Європейський союз прагне скоригувати агресивну поведінку фінансових ринків на тлі посткризового періоду. У 2010 р. прийнято рішення обмежити структуру банківських бонусів у країнах Євросоюзу (the Capital Requirements Directive in 2010, CRDIII). Визначені такі принципи здійснення винагороди фінансовими посередниками (кредитні спілки, інвестиційні компанії, банки) [12]:

- виплата грошима можлива тільки у обсязі 30% від загального обсягу бонусу та 20% для особливо великих бонусів;
- оплата від 40 до 60% бонусу відкладається не менше ніж на три роки;
- мінімум 50% від бонусів повинно бути виплачено у формі «умовного капіталу» (contingent capital) – це специфічний вид боргового капіталу, що перетворюється в акціонерний капітал в кризових для компанії-емітента умовах або при досягненні інших наперед визначених надзвичайних обставин. Формою такого капіталу є умовні конвертовані (кокосові) облігації – облігації, що мають доходність вище середнього, однак, у випадку фінансових труднощів емітента автоматично трансформуються у звичайні або привілейовані акції [13].

З 2015 р. регулювання бонусних виплат у Євросоюзі стане жорсткішим (починаючи з виплат за 2014 р.), оскільки будуть обмежуватися розміри бонусів [12]: фінансовим установам дозволитиметься виплачувати річні бонуси у розмірі не вище 100% фіксованої заробітної плати фахівця за рік. Для виплати бонусу у обсязі 200% фіксованої зарплати буде потрібне схвалення зборів акціонерів. Нові правила застосовуватимуться до усіх управлінців середнього та вищого рівнів менеджменту та всіх працівників, що істотно впливають на ризики свого роботодавця-фінансової установи. Відзначимо можливі проблемні місця нової європейської системи регулювання банківських бонусів:

1) незважаючи на актуальність проблеми високих банківських бонусів в країні, систему категорично не сприймає Великобританія, одночасно виступаючи проти введення у Євросоюзі податку на фінансові операції. Лондон – світовий фінансовий центр, і відсутність в ньому важливих податків створюватиме нерівні конкурентні умови на фінансових ринках Європи;

2) податок має бути комплексним, максимально охоплювати всі можливі форми бонусів, щоб унеможливити ухилення від його сплати. Так, крупний банк «Barclays» вже розглядає варіант переходу на помісячне нарахування й виплату бонусів, підвищення

фіксованих ставок оплати праці для зниження податкових платежів та збільшення виплат працівникам [14].

3) посилення податків провокуватиме банки на збільшення фіксованої частини заробітної плати працівників, що збільшуватиме постійні витрати банків та знижуватиме взаємозв'язок заробітної плати і фінансових результатів установи – як наслідок, зростання витрат та ризиків, зниження мотивації персоналу, його незацікавленість у підвищенні своїх результатів та результатів компанії. Крім того, у кризові для банків роки зафіксовані високі ставки заробітної плати ускладнюватимуть управління витратами банку.

4) всі банківські бонуси оподатковуватимуться однаково без урахування специфіки банку, що їх виплачує. У цьому принциповий недолік системи, тому що обов'язково мають бути враховані розміри банківської установи, її фінансовий стан, у тому числі достатність капіталу, рівень ризику, що вона приймає на себе, фінансові результати діяльності, наявність державної допомоги та фінансових проблем. Має бути розроблений індивідуальний підхід до фінансових установ, адже на ринку можуть одночасно працювати і неефективні, і ефективні установи, і нераціонально ставити їх в однакові рамки. Логічніше було б прив'язати максимальні розміри бонусних виплат до обсягу регулятивного капіталу банку, дозволяючи виплачувати бонуси лише за умов прибутковості роботи і виконання обов'язкових економічних нормативів. Це урахуватиме одночасно і розміри банку, і рівень його ризику.

5) вважаємо, що при виділенні державних коштів на банках, що опинилися в кризових умовах, одразу державою має висуватися умова жорсткого контролю та обмеження бонусних виплат. Це питання має вирішуватися та закріплюватися контрактними зобов'язаннями ще до виділення коштів.

Висновки. Після кризи 2008-2009рр. провідні глобальні банки неадекватно відреагували на зміни ринкового середовища: за інерцією нарощують гігантські за обсягами бонусні виплати, хоча ще не відновили свою фінансову стабільність, отримавши у кризовий період від держави на порятунок значні обсяги фінансової підтримки. Логічним кроком у відповідь стали жорсткі заходи регулювання обсягів та структури банківських бонусів в розвинених країнах світу, що супроводжувалося введенням спеціальних податків на бонуси та посилення оподаткування фінансових операцій. Але здійснені регулятивні заходи 2009-2010рр. не дали результатів – у фінансових секторах розвинених країн продовжується випереджаюче зростання обсягів бонусів; має місце маніпуляція умовами їх виплат для мінімізації податків.

У Євросоюзі проблема може бути подолана за рахунок запланованого посилення вимог до структури, обсягів бонусів з 2015р. Для підвищення ефективності податкової реформи пропонуємо: 1) пов'язати максимальні розміри бонусів з показниками діяльності банку (наприклад, обсягом регулятивного капіталу); 2) ввести обов'язкову умову: виплачувати бонуси лише за прибутковості банку та виконання обов'язкових економічних нормативів; 3) на банки, що опинилися в кризових умовах та отримують державну допомогу на період до відновлення стабільного стану мають накладатися більш жорсткі обмеження на виплату бонусів, навіть до їх повної забороти або тривале відтермінування (на період понад п'ять років).

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні сучасного стану фінансового сектора економіки та пошуку шляхів забезпечення стабільності фінансових ринків, підвищення їх соціальної відповідальності.

Література

1. Financial transaction tax: A discussion paper on fiscal and economic implications [Електронний ресурс] // Deutsche Börse Group. – June, 2013. – Режим доступу: <http://deutsche-boerse.com>
2. Kevin J. Murphy. Regulating Banking Bonuses in the European Union: A Case Study in Unintended Consequences // USC Law Legal Studies Paper. – No. 13-8. – April 25, 2013. – 39p.
3. Теплова Т. Финансовые механизмы корпоративного управления: банк бонусов и опционные модели оценки вклада (Часть 3) / Т. Теплова // Менеджмент сегодня. – 2005. – №1. – С. 18-29.
4. Бондаренко О.Ю., Малинина Т.А., Наминова Ю.В. Новые подходы к налогообложению финансового сектора в свете мирового финансового кризиса. – Москва: ФГБОУ ВПО «РАНХиГС при президенте РФ», 2013. – 73 с.
5. Мошенец Е. Зарплата для банкира // Инвестгазета. – 7 мая, 2007. – №17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investgazeta.net/>

6. A cap on bankers' bonuses will do little to reduce risk-taking in the banking industry [Електронний ресурс] // The London School of Economics and Political Science. – Режим доступу: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/03/06/a-cap-on-bankers-bonuses-will-do-little-to-reduce-risk-taking-in-the-banking-industry/>
7. Eu economic and financial affairs and international trade sub-committee. Financial Transaction Tax Oral and written evidence // The Alternate Investment Management Association Limited// Written evidence. – 11 November, 2011. – 254 p.
8. Cooper H. Obama's Statement on A.I.G. [Електронний ресурс] // The New York Times. – March 16, 2009. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com>
9. George Osborne's Tax Break Sees Bankers Bonuses Rise And Coalition Lose J85 Million [Електронний ресурс] // The Huffington post. – 20/08/2013. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.co.uk/2013/08/20/bank-bonus_n_3783991.html
10. Britain's bankers expect bigger bonuses in 2013 [Електронний ресурс] // The Thomson Reuters. – Режим доступу: <http://in.reuters.com/article/2013/10/22/britain-banker-bonuses-idINDEE99L0E820131022>
11. Tracy Alloway. Goldman Sachs pays bonuses before fiscal cliff vote [Електронний ресурс] // The Financial Times. – January 2, 2013. – Режим доступу: <http://www.ft.com/home/europe>
12. Q&A: EU banker bonus cap plan [Електронний ресурс]// The BBC News. – 28 February 2013. – Режим доступу: www.bbc.co.uk/news/business-21615513
13. Barclays продал «кокосовые» облигации на \$1 млрд. [Електронний ресурс] // Телеканал «Вести» РФ. – Режим доступу: www.vestifinance.ru/articles/25914
14. Slater S., Evans D. Europe set to allow banker bonus cap to hit 250 percent of salary [Електронний ресурс] // The Thomson Reuters. – Режим доступу: <http://uk.reuters.com/article/2013/10/23/uk-eu-banks-bonuses-idUKBRE99M14I20131023>

Гуляева Л.П., канд. экон. наук, доцент кафедры финансов и кредита АТусОТ

Государственное регулирование банковских бонусов в рамках повышения социальной ответственности финансового сектора экономики. В статье осуществлен анализ и обобщение практики государственного регулирования банковских бонусов для повышения социальной ответственности финансового сектора экономики. Обосновывается современная роль бонусной составляющей оплаты труда в финансовых учреждениях в контексте проблемы неконтролируемого роста банковских бонусов в финансовых секторах развитых стран. Исследуется зарубежная практика государственного регулирования банковских бонусов, даются рекомендации по ее усовершенствованию в современных условиях.

Ключевые слова: банковские бонусы, банк, финансовый сектор, социальная ответственность, регулирование, оплата труда.

Huliayeva L.P., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finances and Credit, ALSRT

Banking bonuses regulation for increasing of social responsibility in the financial sector. The paper analyzes the practice of banking bonuses regulation to increase social responsibility of the financial sector. The current role of the bonus component of remuneration in financial institutions is investigated. Problems of bonuses' uncontrolled growth and gigantic value in the financial sector of the developed countries are studied. The author gives recommendations for improvement of bank bonuses regulation in modern conditions.

Key words: banking bonuses, bank, financial sector, social responsibility, regulation, remuneration.

УДК 338.2:004](477)(045)

Карпенко Н.В.,

канд. екон. наук, доцент кафедри маркетингу та менеджменту АПСВТ

Розвиток ІТ-галузі як складова зростання економіки України

У статті досліджено роль ІТ-галузі в інноваційному розвитку економіки України. Проаналізовано стан та окреслено перспективи розвитку галузі інформаційних технологій з урахуванням наявного потенціалу. Здійснено огляд результатів досліджень впливу Інтернету на економіку країни. Визначено складові механізми державної підтримки розвитку ІТ-галузі та вказано на необхідність його посилення за окремими напрямками. Підкреслено необхідність реформування системи підготовки ІТ-спеціалістів, в тому числі шляхом залучення до цього громадських фондів. Встановлено, що основним напрямком розширення ІТ-ринку є аутсорсинг. Розглянуто можливості перетворення вітчизняного ІТ-аутсорсингу в одну з основних орієнтованих на експорт галузей. На основі проведеного аналізу запропоновані кроки, реалізація яких сприятиме розвитку і зростанню не лише інформаційної індустрії, а й економіки України в цілому.

Ключові слова: ІТ-аутсорсинг, ІТ-галузь, ІТ-інфраструктура, ІТ-парки, ІТ-ринок, ІТ-спеціалісти, Інтернет-сервіс, інформаційна індустрія, інформаційні технології, хмарні послуги.

В світлі останніх подій, що відбулися і відбуваються в Україні, першочерговим завданням уряду є термінове здійснення заходів, які дозволять стабілізувати ситуацію в економіці країни та забезпечити її розвиток і зростання в найближчому майбутньому. Ситуація ускладнюється тим, що значна частка продукції, яка вироблялась вітчизняним народногосподарським комплексом, експортувалась до Російської Федерації. Не дивлячись на відкриття кордонів для української продукції зі сторони Європейського Союзу, зведення до мінімуму торгово-економічних відносин між Україною та Росією не може не вплинути негативно на основні економічні показники діяльності нашої країни. Безумовно, з часом будуть розроблені й здійснені програми щодо диверсифікації підприємств, зорієнтованих на кінцевих споживачів своєї продукції в РФ. Проте досить швидко відновити зовнішньоторговельний баланс країни можна лише збільшивши випуск продукції, яка є конкурентоздатною та користується попитом на зовнішніх ринках. Найбільш динамічним сегментом економіки України, темпи зростання якого, на відміну від традиційних галузей, не знижувались навіть в роки світової кризи, є галузь інформаційних технологій. В умовах, що склалися, саме вітчизняна ІТ-індустрія може стати локомотивом економіки країни, оскільки продукція та послуги, що генерують підприємства цієї галузі, широко користуються попитом у іноземних компаній, а їх використання вітчизняними підприємствами сприяє підвищенню ефективності економіки в цілому.

На необхідності державної підтримки експортоорієнтованої галузі інформаційних технологій в Україні неодноразово наголошували у своїх публікаціях та інтерв'ю В. Семиноженко, В. Валеев, А. Литвин; оцінці стану та перспективам розвитку вітчизняного ІТ-ринку присвячено праці таких науковців, як М. Чайковська, О. Чубукова, а тенденції та особливості розвитку такої його складової, як ІТ-аутсорсинг, досліджували Н. Баловсяк, О. Гребешкова, Р. Лабжання та Л.Ноздріна. Представляє практичний інтерес здійснений Г.Чорною аналіз впливу інформаційних технологій на ефективність функціонування підприємств. Проте, дослідження ролі ІТ-галузі в інноваційному розвитку економіки нашої держави, в забезпеченні її зростання, практично відсутні, що зумовлює актуальність та визначає мету дослідження.

Вітчизняна індустрія програмної продукції є найбільш мобільним сектором економіки, який, при цьому, не потребує для свого розвитку таких значних фінансових і матеріальних вкладень, як металургія, машинобудування, хімічна промисловість чи інші галузі. Натомість, вона має потужний потенціал, представлений висококваліфікованими кадрами,

які здатні розробляти унікальні програмні продукти, що не мають аналогів у світі й користуються значним попитом у провідних компаній. Саме розвиток ІТ-галузі, як інноваційної сфери економіки з високою доданою вартістю, на думку багатьох спеціалістів у даній сфері, дасть змогу в стислий термін збільшити ВВП країни, забезпечити стабільні валютні надходження до української економіки. Згідно з розрахунками попереднього уряду, за умови затвердження і реалізації Державної програми розвитку ІТ-галузі, попереднє обговорення якої здійснювалось в листопаді 2013 р., цей сектор економіки вже в 2015 р. може скласти не менше 10% ВВП України. Адже навіть в умовах загострення світової фінансової кризи, коли в 2008-2009 рр. обсяг експорту інформаційних та комп'ютерних технологій зменшили майже всі країни (Італія – на 16%, Великобританія – на 11%, Індія – на 7%, Німеччина та Японія – на 5%), в Україні було забезпечено його зростання на 30-35 % щорічно. Аналітики провідної світової дослідницької і консалтингової компанії у сфері інформаційних технологій «Gartner» в 2010 р. включили Україну до ТОП-30 країн для ІТ-аутсорсингу та до трійки найбільш інвестиційно-привабливих країн в регіоні ЕМЕА, до якого входять країни Європи, Близького Сходу та Африки [1].

На світовому ринку інформаційних технологій, який на даний час оцінюється в 1,7 трлн. дол., де лідерами є США та Євросоюз (з частками ринку відповідно 67% і 20%), а також впливовими гравцями виступають Індія і Китай (кожна країна займає біля 2% ринку), Україна, за оцінками Світового банку, вже в 2015 р. може вийти на шосте місце за обсягами ІТ-експорту [2].

За даними Державної служби статистики України в 2013 р. обсяг реалізованих послуг у сфері комп'ютерного програмування та інших послуг у сфері інформатизації зріс порівняно з 2012 р. на 17,5% і досягнув 11,4 млрд. грн., що становить 3,8% від загального обсягу реалізованих послуг. За I квартал 2014 р. обсяг зазначених послуг склав 3122,3 млн. грн. (4,3% від загального обсягу реалізованих послуг), що на 33,7% більше, ніж за аналогічний період 2013 р. [3]. Це вкотре доводить, що дана галузь має той потенціал, який навіть у важких економічних умовах дозволяє нарощувати обсяги виробництва товарів і послуг як для внутрішніх потреб, так і для високотехнологічного експорту.

Слід також відмітити, що в умовах глобалізації саме використання інформаційних технологій є основою підвищення підприємствами ефективності діяльності та забезпечення конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках. Цю тезу підтвердили результати досліджень впливу Інтернету на економіку нашої країни, проведеного влітку 2013 р. компанією «GfK Україна» на замовлення «Google Україна». Встановлено, що в Україні створена достатня інфраструктура для доступу бізнесу до Інтернету, а українські компанії мають необхідні технічні можливості щодо його використання — близько 90% підприємств забезпечені високошвидкісним Інтернетом. Згідно проведеного опитування, 62% вітчизняних підприємств мають власний веб-сайт, який використовують для інформування потенційних споживачів про свою діяльність, 49% — розміщують інформацію про себе в Інтернет-довідниках. Проте платну он-лайн рекламу використовує лише 34% опитаних; купівлею продукції через Інтернет займається менше третини фірм; а використовують бізнес-портали, Інтернет-біржі для розміщення замовлень чи пропозицій, займаються пошуком постачальників в Інтернеті лише 22% вітчизняних підприємств. Рівень використання таких сучасних Інтернет-сервісів, як «хмарні послуги», веб-конференції є ще нижчим. В цілому можна констатувати, що значна частина вітчизняних підприємств використовує Інтернет для вирішення широкого спектру завдань, проте індекс інтенсивності його використання, на думку дослідників, є ще досить низьким і складає 25 пунктів (за шкалою від 0 до 100). За розрахунками фахівців «GfK Україна» зростання даного показника на 10 пунктів забезпечує зростання ВВП на 1%. Тобто, якби у 2012 р. даний індекс був на рівні 35 пунктів, то темпи зростання ВВП склали б не 0,2%, а 1,2%, при цьому економіка України додатково отримала б 14 млрд. грн. [4].

На думку аналітиків, на вітчизняному ІТ-ринку у найближчому майбутньому зростатиме роль та частка аутсорсингу, який передбачає передачу підприємствами на підставі договору певних бізнес-процесів або виробничих функцій в ІТ-сфері компаніям, що на цьому спеціалізуються. Використання ІТ-аутсорсингу дозволяє значно скоротити нетипові для підприємства витрати, пов'язані з непрофільною діяльністю, підвищити прибутковість ІТ-проектів. Більше 70% американських компаній використовують ІТ-аутсорсинг, передаючи на виконання спеціалізованим фірмам 10-15% операцій, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій. Основними з них є побудова ІТ-інфраструктури,

забезпечення інформаційної безпеки й надійного зв'язку з віддаленими філіями та інші, які сприяють швидкому здійсненню інноваційних проектів [5].

В Україні розширення ІТ-аутсорсингу зумовлюється підвищенням попиту на «хмарні» послуги (сучасні технології збереження й управління базами даних), зростанням потреби в розробці проектів консолідації та візуалізації, комплексних систем інформаційної безпеки, уніфікованих комунікацій та ін. На даний час розвиток «хмарних» послуг дещо стримується відсутністю впевненості в безпеці бізнесу. З вирішенням цієї проблеми перехід на роботу з «хмарами» буде здійснюватись форсованими темпами. Зростатиме також попит на так звані «зелені ІТ», тобто інформаційні технології, використання яких сприятиме покращенню екологічності виробництва, зменшенню споживання електроенергії, дозволить знизити викиди вуглекислого газу, а в цілому – підвищити рівень інноваційності та конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

При цьому слід відмітити, що на відміну від Індії, яка є лідером з експорту комп'ютерних та інформаційних послуг і утримує ці позиції, насамперед, за рахунок забезпечення надзвичайно привабливих для розміщення офшорних кол-центрів умов, Україна, завдяки високому рівню підготовки вітчизняних програмістів, має можливості заявити про себе, як про країну-розробника якісного програмного забезпечення.

На даний час в Україні працює близько 40 тис. сертифікованих ІТ-спеціалістів. За цим показником вона займає четверте місце у світі, поступаючись лише США, Індії та Росії, де чисельність таких спеціалістів в 2012 р. становила відповідно 194, 145 та 68 тис. чол. При цьому (згідно досліджень компанії «Brainbench», яка спеціалізується на тестуванні і сертифікації в сфері інформаційних технологій), за рівнем концентрації сертифікованих ІТ-фахівців на одну особу працездатного населення, Україна входить до трійки лідерів серед країн-постачальників аутсорсингових послуг, випереджаючи Російську Федерацію, Індію, Польщу та Угорщину [6]. Проте існуючої кількості спеціалістів (навіть з урахуванням 16 тис. їх щорічного випуску вищими навчальними закладами країни) недостатньо. Тому в 2013 р. обсяги держзамовлення на підготовку фахівців з інформаційних технологій збільшено в 2 рази, оскільки, враховуючи значення та темпи розвитку ІТ-галузі, вже у 2015 р. державі знадобиться не менше 100 тис. висококваліфікованих спеціалістів.

З метою покращення підготовки спеціалістів в галузі ІТ-технологій, за спільною ініціативою уряду України (і особистою підтримкою міністра економіки П. Шеремети) та найбільших вітчизняних компаній-аутсорсерів, створено фонд «BrainBasket». Головним завданням цієї публічної, незалежної й некомерційної організації є залучення коштів і ресурсів від національних та міжнародних організацій, урядових та громадських структур, а також приватних спонсорів для забезпечення реалізації заходів з реформування системи підготовки ІТ-фахівців. Серед основних напрямків реформування: доопрацювання і погодження навчальних планів університетів з потребами ІТ-індустрії; забезпечення доступу до програм дистанційного навчання від світових університетів (Coursera, Khan Academy); запровадження різних стимулів (стипендій, грантів) для кращих студентів; створення профорієнтаційних програм для випускників шкіл (в т.ч. — проведення екскурсій на ІТ-компанії) та ряд інших. Найближчим часом надійдуть перші заявлені компанією «Сіклум» \$100 000 «посівних» інвестицій. Очікується, що аналогічні внески зроблять також інші топ-5 аутсорсингових ІТ-компаній. Крім того, даний фонд вже підтримав TA Venture, AVentures Capital, DOU, EBA, Eastlabs, а також ІТ-компанії «EPAM Systems», «Global Logic» та «SoftServe». Залучені інвестиції мають бути розподілені по всій освітній вертикалі: від шкіл до університетів та державних і приватних тренінгових центрів, що забезпечить комплексність здійснюваних реформ.

Важливою складовою забезпечення розвитку ІТ-галузі, формування її інфраструктури є створення потужних наукових центрів, інноваційних парків. Це дозволяє сконцентрувати в одному місці висококваліфікованих спеціалістів з цікавими проектами, сучасне технологічне обладнання, а також залучати до таких проектів українських та іноземних інвесторів. В 2012 р. було започатковано створення української «Силіконової долини» для ІТ-спеціалістів — інноваційного парку «BIONIC Hill», де мають бути сформовані платформи для розвитку, насамперед, високотехнологічної інформаційної індустрії, а також біотехнології та фармацевтики. Під його будівництво в 2013 р. у Святошинському районі столиці виділено 147 га лісової місцевості, де планується звести сучасні навчальні й науково-дослідні установи, бізнес-центри, житлові приміщення, дитячі садки та інші суб'єкти

інфраструктури загальною площею біля 900 тис. кв.м. За прогнозами, в майбутньому тут можуть знайти роботу понад 35 тис. чоловік. Загальний бюджет пілотного проекту, який планують завершити до 2020 р., складає близько \$1 млрд. Суттєву роль у фінансуванні даного проекту повинні відіграти іноземні інвестиції, залученню яких повинні сприяти не лише відносно дешевші робоча сила та інші фактори виробництва, але й інвестиційні та податкові пільги зі сторони української влади.

Українська влада протягом останніх років внесла ряд змін до податкового законодавства, спрямованих на забезпечення розвитку ІТ-галузі. Зокрема, в липні 2012 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу щодо особливостей оподаткування суб'єктів індустрії програмної продукції» № 5091-VI, відповідно до якого з 1.01.2013 р. знижено податок на прибуток до 5% та звільнено від сплати ПДВ операції з постачання програмної продукції та надання ІТ-послуг. Після введення його в дію в ІТ-галузі було створено більше 20 тис. нових робочих місць з досить високим рівнем заробітної плати (в середньому — \$1785 в місяць). Також у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, яким передбачається зменшити єдиний соціальний внесок для підприємців, зайнятих в даній галузі, до рівня стандартної ставки від двох мінімальних зарплат.

Проте на даний час існуючі преференції не є достатньо ефективними, що зумовлено рядом факторів. Так, процедура укладання зовнішньоекономічних контрактів є досить складною і бюрократичною, а витрати часу на їх оформлення у деяких випадках перевищують час на створення самої продукції. Тому від значної кількості контрактів, вартість яких не перевищує кількох тисяч доларів, фірми змушені відмовлятися або надають їх без офіційного оформлення, тобто не сплачуючи податки. Окрім того, більш дієвими на зовнішніх ринках є підприємства, які мають представництва в країнах-замовниках або ж хоча б мають там рахунки. Але для більшості малих і середніх підприємств вітчизняної програмної індустрії відкриття представництв чи навіть рахунків за кордоном є досить проблематичним, а іноді — практично неможливим. Тобто, існуючі на даний час правові акти, прийняті з метою стимулювання розвитку ІТ-галузі, забезпечують державну підтримку, насамперед, великих ІТ-фірм. Низька дієвість запроваджених податкових пільг (насамперед — відміна податку на додану вартість) зумовлюється також тим, що основними гравцями на вітчизняному ІТ-ринку є аутсорсингові компанії, які, в більшості випадків, надають послуги іноземним споживачам, а з даних операцій і без вищезгаданих преференцій не стягують ПДВ.

Більшість аналітиків, спеціалістів та керівників підприємств галузі інформаційних технологій, думку яких ми поділяємо, вважають, що для розвитку вітчизняного ІТ-бізнесу більш суттєвою підтримкою зі сторони держави стане створення прозорих правил гри, зменшення адміністративного тиску, забезпечення доступу до дешевих кредитів, запровадження ефективних механізмів залучення інвестицій, ніж пільгове оподаткування.

В умовах прискорення процесу економічної глобалізації, в зв'язку зі зростанням ролі інтелектуальної власності в економічному та суспільному житті країн, загострюється необхідність її дієвого захисту. Відомо, що більша частина програмної продукції, що реалізується на ринку а також використовується вітчизняними підприємствами й організаціями (включаючи урядові та інші управлінські структури), є піратською. Слід також відмітити, що дослідниками встановлено обернене співвідношення між рівнем комп'ютерного піратства і часткою продукції ІТ-індустрії у ВВП країни. Так, у країнах, де рівень піратства перевищує 85%, на продукцію ІТ-сектора припадає не більше 1,5% ВВП, тоді як в країнах з рівнем піратства менше 30% (Фінляндія, Великобританія, Нова Зеландія та ін.) частка цієї продукції перевищує 3,5% ВВП. Відповідно, здійснення вітчизняними урядовими структурами заходів щодо забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, сприятиме збільшенню ВВП країни на декілька відсотків. Дане питання потребує термінового вирішення, оскільки в Україні, за даними компанії «Майкрософт Україна», на 86 зі 100 вітчизняних комп'ютерів встановлено неліцензійне програмне забезпечення, і навіть в центральних органах державної влади цей показник досягає 60 комп'ютерів зі 100. В 2012 р. Міжнародний альянс інтелектуальної власності (ІПА) навіть виступив з пропозицією закріпити за Україною статус «Priority Foreign Country» (тобто — пірат №1 у світі), а також, у зв'язку з недотриманням в нашій країні авторських прав, відмінити для неї існуючі преференції безмитного ввезення окремих груп товарів [7].

Проте в квітні 2014 р. у зв'язку зі складною політичною та економічною ситуацією в Україні Торговою палатою США пільги щодо безмитного ввезення товарів були тимчасово (до стабілізації ситуації) повернуті. Більше того, американський уряд разом з посольством України в США створили сайт з рекламою української ІТ-галузі «SupportUkraine.us» (з англ. – підтримай Україну), на якому президент США Барак Обама, конгресмен Еліот Л. Енгел та посол України в США Олександр Моцик звернулись до американських бізнесменів з пропозицією допомогти Україні вистояти у протистоянні з агресором, Росією, та підтримати її економіку шляхом реалізації програм з ІТ-аутсорсингу, використавши значний інтелектуальний потенціал українських компаній щодо розробки програмних продуктів (на даний час з Україною вже працюють більше двадцяти великих замовників, серед яких – IBM, Boeing, Intel, Google та інші).

Участь у запропонованому на даному сайті проекті «Cloudsource в Україні» дасть можливість американським і європейським компаніям вести бізнес в Україні дистанційно за допомогою Інтернету. Клаудсорсинг (один з різновидів процесу аутсорсингу) за допомогою спеціальної програми дозволяє організаціям забезпечувати всю свою ІТ-інфраструктуру з так званої «хмари», легко інтегрується у будь-яку платформу та не потребує витрат на управління. При цьому замовники отримують: суттєву економію витрат (від 40 до 75 відсотків); можливості «прозорого контролю» за роботою кожного виконавця; великий вибір спеціалістів за такими напрямками, як Net, PHP, Java, мобільні додатки, iGaming розвиток, SaaS рішення, Cloud і т.д. Дані про стан і вартість кожного аутсорсинг-завдання та проекту на сайті оновлюються в реальному часі. Реалізація даного проекту, спрямованого на підтримку демократії проти тоталітаризму, сприятиме створенню тисяч робочих місць в ІТ-галузі та зростанню іноземних інвестицій в українську економіку.

До інших напрямів розвитку інформаційної індустрії в Україні слід віднести: розширення електронної комерції, запровадження електронного уряду, розробку власної операційної системи та антивірусу.

З інтеграцією України у світове співтовариство зростає попит населення на послуги в сфері електронної комерції. Так, в 2013 р. з'явилися біля 1,5 тис. нових Інтернет-магазинів, що у півтора рази більше, ніж за попередній рік. Завдяки цьому сумарний обіг електронної комерції в Україні зріс на 7% і досягнув 47,5 млрд. грн. [3]. Проте діяльність на даному ринку не можна вважати законодавчо регламентованою, оскільки на даний час не прийнятим залишається проект закону «Про електронну комерцію».

В сучасних умовах інформаційних війн, кібер-атак гостро постає необхідність забезпечення інформаційної безпеки держави. Країна, яка не має власної операційної системи та національного антивірусу не може бути суверенною. Вважаємо, що в Україні є всі передумови для їх розробки. Забезпеченню інформаційної суверенності, захисту від хакерських атак сприятиме також створення власних кібер-військ за прикладом США, Великобританії, Російської Федерації та Китаю.

Потребує термінового вивчення досвід Естонії щодо інформатизації суспільства. Розпочаті в 2000 р. реформи в ІТ-секторі дозволили їй вже через 10 років вийти в лідери за розвитком інформаційних технологій серед європейських країн. В Естонії діють системи електронного уряду та документообороту, широко використовуються електронні послуги (електронна школа, електронна лікарня), а в 2011 р. 16% населення скористалось послугою «електронні вибори», проголосували в он-лайн мережі. Запорукою такого успіху стала, насамперед, чітка позиція уряду країни по даному питанню. Вважаємо, що аналогічна програма дій повинна бути розроблена і здійснена в Україні.

Для збільшення частки України на ІТ-ринку провідним вітчизняним підприємствам галузі необхідно дотримуватись єдиної згуртованої політики щодо здійснення конкурентної боротьби. Зокрема, при проведенні великих спеціалізованих виставок в США, Європі чи Азії, на яких існує найкраща можливість представити власні напрацювання щодо ІТ-продукції чи послуг, продемонструвати високий рівень розвитку не тільки існуючим, а й потенційним замовникам, українські компанії (які поки що не є гігантами в ІТ-сфері), як правило, приймають участь поодинокі і залишаються майже непоміченими. Вважаємо, що підприємства, які входять до асоціації «ІТ України», повинні брати участь у міжнародних форумах разом, створивши окремий павільйон з однойменною назвою, а не представляти окремі компанії за допомогою окремих стендів. Саме такої політики дотримується Польща, створивши власний бренд «Польща – кращий аутсорсер». Об'єднання зусиль ІТ-

підприємств щодо залучення замовників, а також суттєва підтримка галузі зі сторони польського уряду сприяли успішному формуванню даного бренду. Як результат – за свідченнями дослідників «Gartner» частота замовлень аутсорс-розробок в Польщі перевищує 25%, тоді як в Україні даний показник досягає лише 3%. Тільки об'єднавши зусилля, українські ІТ-спеціалісти зможуть довести, що вони є одними з найкращих у світі.

В Україні на даний час присутні всі складові для успішного розвитку галузі інформаційних технологій: високий рівень забезпеченості висококваліфікованими ІТ-фахівцями, значна підтримка (в т.ч. фінансова, інвестиційна) зі сторони країн – світових лідерів, наявність політичної волі й бажання до прогресивних змін в економіці (й ІТ-галузі, зокрема) зі сторони нового уряду країни.

Щоб забезпечити динамічний розвиток ІТ-галузі, необхідно:

- прийняти ряд законодавчих актів, які б забезпечували ефективну систему податкових стимулів для працюючих в ІТ-галузі;
- інформувати потенційних інвесторів про привабливість українського ІТ-ринку в спеціалізованих іноземних виданнях та на Інтернет-сайтах;
- забезпечити розвиток ІТ-інфраструктури (насамперед – створення ІТ-парків);
- розширити та покращити підготовку ІТ-спеціалістів;
- посилити боротьбу з порушенням авторських прав та кіберзлочинністю;
- працювати над створенням власного національного програмного продукту;
- розширювати доступ населення до Інтернету;
- розвивати сферу надання адміністративних послуг населенню в електронному вигляді;
- впроваджувати інформаційні технології в медицині й освіті та ін.

Успішна реалізація цих заходів сприятиме розвитку і зростанню не лише інформаційної індустрії, а й економіки України в цілому.

Література:

1. Матеріали офіційного сайту компанії «Gartner» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gartner.com/technology/home.jsp>.
2. Мировой рынок ИТ оценили в \$1,7 трлн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/society/mirovoi-rynok-it-ocenili-v-17-trln-279327>
3. Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Матеріали офіційного Блогу – Google Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://google-ukraine-blog.blogspot.de/2013/11/blog-post.html>
5. Лабжанія Р.Г. Місце і роль аутсорсингу у сфері послуг і виробництві // Бізнес інформ. – 2013. – №7. – С.357-361.
6. Щодо потенціалу і перспектив розвитку ІТ-аутсорсингу в Україні. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1301>.
7. Шидловська Є. Україна відстає у розвитку інформаційних технологій, натомість лідирує у піратстві та хакерстві // Тиждень, 12 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/77138>.

Карпенко Н.В., канд. экон. наук, доцент кафедры маркетинга и менеджмента АПСВТ.

Развитие ИТ-отрасли как составляющая роста экономики Украины. В статье исследована роль ИТ-отрасли в инновационном развитии экономики Украины. Проанализировано состояние и очерчены перспективы развития отрасли информационных технологий с учетом имеющегося потенциала. Рассмотрены результаты исследований влияния Интернета на экономику страны. Определены составляющие механизма государственной поддержки развития ИТ-отрасли, а также отмечена необходимость его усиления по отдельным направлениям. Подчеркнуто необходимость реформирования системы подготовки ИТ-специалистов, в том числе путем привлечения к этому процессу общественных фондов. Установлено, что основными направлениями расширения ИТ-рынка является аутсорсинг. Рассмотрены возможности превращения отечественного ИТ-аутсорсинга в одну из основных ориентированных на экспорт отраслей. На основании проведенного анализа предложены шаги, реализация которых будет способствовать развитию и росту не только информационной индустрии, но и экономики Украины в целом.

Ключевые слова: ИТ-аутсорсинг, ИТ-инфраструктура, ИТ-отрасль, ИТ-парки, ИТ-рынок, ИТ-специалисты, Интернет-сервис, информационная индустрия, информационные технологии, облачные услуги.

Karpenko N.V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Marketing and Management, ALSRT.

Development of IT-branch as a constituent of economic growth in Ukraine. The article analysis the role of IT branch in innovative development of the economy in Ukraine. The state and future perspectives of the development of information technologies including their potential are characterized. Revealed results of the Internet influence on economy of the country are given. The main constituents of the state support mechanism of the IT-branch are identified, the importance of its strengthening in different directions is proved. The need of reforming the training system for IT specialists by attracting public funds is substantiated. Outsourcing is considered to be the main direction of IT market spreading. Possibilities of transformation of the national IT- outsourcing into export branch are revealed. On the basis of the conducted research the measures on the development and the growth of the information industry and economy of Ukraine are proposed.

Key words: IT-outsourcing, IT-infrastructure, IT-branch, IT-parks, IT-market, IT-specialists, Internet service, information industry, information technologies, cloud services.

УДК 336.1:378.014.543](477)(045)

Красільник О.В.,

аспірант кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Особливості фінансування вищої освіти в Україні

У статті розглянуто проблеми фінансування вищої освіти, досліджено джерела державного та недержавного фінансування закладів вищої освіти в Україні. Наведено методи фінансового забезпечення. Описано методи непрямого підходу до фінансового забезпечення закладів вищої освіти. Висвітлено прямі методи фінансового забезпечення вищої освіти. Представлено структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні. Запропоновано шляхи покращення фінансового забезпечення вищих навчальних закладів в Україні.

Ключові слова: вища освіта, державне фінансування, недержавне фінансування, фінансове забезпечення, методи фінансового забезпечення, джерела фінансування.

Вступ. Сучасний розвиток вищої освіти у розвинених країнах світу супроводжується удосконаленням механізму фінансування, зближення, постійного розширення джерел фінансування на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні освіти. Фінансування освіти стає останнім часом предметом особливої уваги, тому що має мати таку систему фінансування, яка б підвищувала ефективність освіти і була спрямована на поліпшення результатів системи вищої освіти. Необхідність вирішення проблем, пов'язаних з фінансовим забезпеченням розвитку вищої освіти вимагає нових підходів до організації та поточного планування доходів і витрат вищих навчальних закладів (ВНЗ), розробки напрямів розвитку ВНЗ в Україні.

Постановка проблеми. Удосконалення економічних механізмів фінансового забезпечення вітчизняної вищої освіти є одним із основних напрямів державної освітньої політики. Вирішення даного завдання передбачається шляхом впровадження сучасних моделей фінансування, пошуку нових джерел матеріальних та інтелектуальних ресурсів. При цьому необхідно вирішити два завдання: по-перше, за рахунок яких джерел необхідно здійснювати фінансове забезпечення ВНЗ; по-друге, як ефективно використати залучені ресурси для отримання позитивних результатів та забезпечити високу якість і доступність освіти для всіх бажаючих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У розвиток проблематики забезпечення

ефективного функціонування системи вищої освіти суттєвий внесок зробили відомі вчені – В.Андрущенко, А.Ашкеров, Г.Бекер, М.Блауг, Х.Боуен, А.Віфлеємський, А.Гальчинський, Е.Денісон, В.Кремень, В.Луговий, Я.Мінсер, В.Новіков, Г.Псахаропулос, Дж.Стігліц, В.Чекмарьов, Т.Шульц та інші.

Окремі аспекти сучасного функціонування та розвитку фінансового забезпечення у сфері вищої освіти знайшли відображення у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників: Т.Боголіб, В.Вахштайна, Н.Верхоглядової, О.Грішної, Д.Джоунстоуна, Є.Жильцова, І.Каленюк, М.Кольчугіної, В.Куденко, В.Огаренка, Е.Попова, В.Студінського, В.Щетиніна та інших.

Надбання названих вчених є значним внеском в теорію, методологію, та організацію ефективного функціонування вищої освіти, а також вирішення питань щодо вдосконалення її фінансового забезпечення. Однак, в цілому зазначена проблема залишається недостатньо вивченою. На нашу думку, потребує наукового обґрунтування розуміння основних причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, комплексного, більш широкого впливу вищої освіти, її структури, способу організації і фінансування. Також особливої уваги заслуговує налагодження фінансово-господарського механізму освітньої діяльності та пошук додаткових джерел фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні.

Метою статті є визначення концептуальних засад фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні, а також напрямів покращення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні.

Основна частина. Вища освіта в Україні фінансується з урахуванням суспільних та індивідуальних потреб. Суспільні потреби забезпечуються через державне замовлення, шляхом виділення відповідних державних асигнувань. Фінансування державних закладів освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей національного господарства, держпідприємств, організацій, а також додаткових джерел. Індивідуальні потреби забезпечуються за рахунок платного навчання з використанням різноманітних джерел (табл. 1.).

Таблиця 1

Джерела фінансування закладів вищої освіти [7]

Державне фінансування вищої освіти	Недержавне фінансування вищої освіти
<ul style="list-style-type: none"> □ Прямого фінансування (з одного або декількох рівнів державного управління) на основі кошторисів або нормативів; □ Додаткових асигнувань за окремими категоріальними програмами, заходами тощо (наприклад, програма підтримки кращих студентів); □ Дотацій або субвенцій для вирівнювання диспропорцій між регіонами; □ Фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей); □ Виділення матеріальних ресурсів, надання пільг; □ За формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу; □ За конкурсом; □ «Блокові» гранти; □ На рівні минулого року. 	<ul style="list-style-type: none"> □ Кошти, одержані на навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; □ Плата за надання додаткових освітніх послуг; □ Кошти, одержані за науково-дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; □ Доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, дільниць і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; □ Дотації з місцевих бюджетів; □ Кредити і позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів; □ Добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян.

У країнах з ринковою економікою переважають різноманітні джерела фінансування освіти та використання, у тому числі, кредитних ресурсів. В умовах обмежених доходів більшості сімей України переважають форми державного фінансування. Розвиток недержавних форм фінансування відбувається поступово. Завадою (перешкодою) фінансовій допомозі освіті з боку підприємств та фінансових структур є непрозорість

бюджетного процесу як на рівні окремих навчальних закладів, так і на рівні району чи міста. Громадським організаціям та благодійним фондам важко вступати у конкретні відносини з навчальними закладами, оскільки вони не можуть наймати працівників для виконання професійних завдань. Використання механізмів кредитування освіти також є обмеженим.

Для дослідження впливу макроекономічних показників держави та бюджетної системи на рівень розвитку вищої освіти і науки та обсяги їх фінансового забезпечення розглянемо структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні (рис. 1).

Рис.1. Структурно-функціональна модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні

Джерело: Складено автором на основі [8].

Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні включає в себе бюджетні надходження, власні надходження, інвестиційні кошти та гранти. За рахунок цих складових формується відповідний рівень розвитку вищої освіти. Фінансове забезпечення науки відбувається за рахунок бюджетних коштів, коштів за договорами, інвестиційних надходжень та грантів. Ці елементи фінансових надходжень дозволяють досягти певного рівня розвитку науки. Завдяки зміні даних показників відстежується їх вплив на макроекономічні показники держави та відповідно на стан і розвиток бюджетної системи, яка, в свою чергу, здійснює відповідний ефект на фінансове забезпечення науки та вищої освіти в Україні.

Проблеми фінансового забезпечення розвитку вищої освіти обумовлені, на наш погляд, специфічністю фінансового механізму. Т.М. Боголіб визначає (стверджує), що фінансовий механізм – це методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань [5, с. 59].

Формування і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення загальнодержавних потреб, а також потреб відповідних структур і населення здійснюється на підставі відповідних нормативних актів. Дані документи виступають основою для розробки методичних положень, що визначають техніку мобілізації і використання фінансових ресурсів, обов'язки суб'єктів, що беруть участь у цих процесах. Завданням фінансового механізму є фінансове забезпечення і фінансове регулювання економічних і соціальних процесів. Фінансове забезпечення водночас виконує функцію регулювання, так само, як регулювання – функцію фінансового забезпечення. Вітчизняні науковці виділяють три методи здійснення фінансового забезпечення: бюджетне фінансування, кредитування, самофінансування (рис. 2).

Рис. 2. Методи здійснення фінансового забезпечення

Джерело: Складено автором на основі [1].

Щодо фінансового регулювання, то воно являє собою метод здійснення державою функцій управління економічними та соціальними процесами при використанні фінансів [5, с. 61].

Сьогодні нові механізми державного фінансування вищої освіти формуються в умовах зменшення державного фінансування вищої освіти і розвитку ринкових відносин у сфері освіти. Виділяють два основні напрямки зміни механізмів державного фінансування вищої освіти в умовах розвитку ринку освітніх послуг:

- формування квазіринків у державному секторі освіти;
- розвиток контрактації у сфері освіти.

На наш погляд, ці зміни лише тоді призведуть до значного позитивного ефекту, коли будуть виконуватися наступні умови:

Повинна існувати реальна конкуренція між ВНЗ як між постачальниками освітніх послуг; якщо конкуренція відсутня, то поділ покупців і постачальників освітніх послуг зазвичай зведено до формальності; укладання договорів з монополістом, у якого відсутні достатні стимули до пошуку ефективних шляхів надання освітніх послуг, може призвести до неефективного використання державних (громадських коштів)

Фінансування вищої освіти держава може здійснювати шляхом:

- вкладання коштів у різні фактори виробництва освітніх послуг;
- фінансування конкретних навчальних закладів;
- надання фінансової підтримки безпосередньо тим, хто навчаються – кінцевим споживачам освітніх послуг.

При цьому держава може здійснювати як пряме так і непряме фінансування. Механізм прямого фінансування вищої освіти відрізняється в різних країнах, але виділення коштів відбувається по одному із трьох критеріїв (рис. 3).

Метод фінансування «за результатами» базується на ефективності підготовки випускників та передбачає ретельний контроль якості надання освітніх послуг ВНЗ. Його використовують в Данії, Фінляндії, Ізраїлі, Голландії, США та інших країнах. Фінансування «за результатами» дозволяє уникнути неефективної роботи ВНЗ і отримати високі результати на одиницю ресурсу, проте урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей.

Пряме фінансування «по видатках» притаманне державам, в яких недостатньо розвинута освітня інфраструктура, яка використовує такі механізми фінансування:

- Лінійний бюджет – кошторис розбивається за типами – зарплата, обладнання, обслуговування студентів;
- Програмний бюджет – розподіл бюджету за центрами вартості – під цим розуміється окремий факультет або, в деяких випадках, навіть окремий викладач, що відповідає за фінансування програм;
- Кошторис за видами діяльності – окремо виділяються витрати на навчання та дослідницьку роботу.

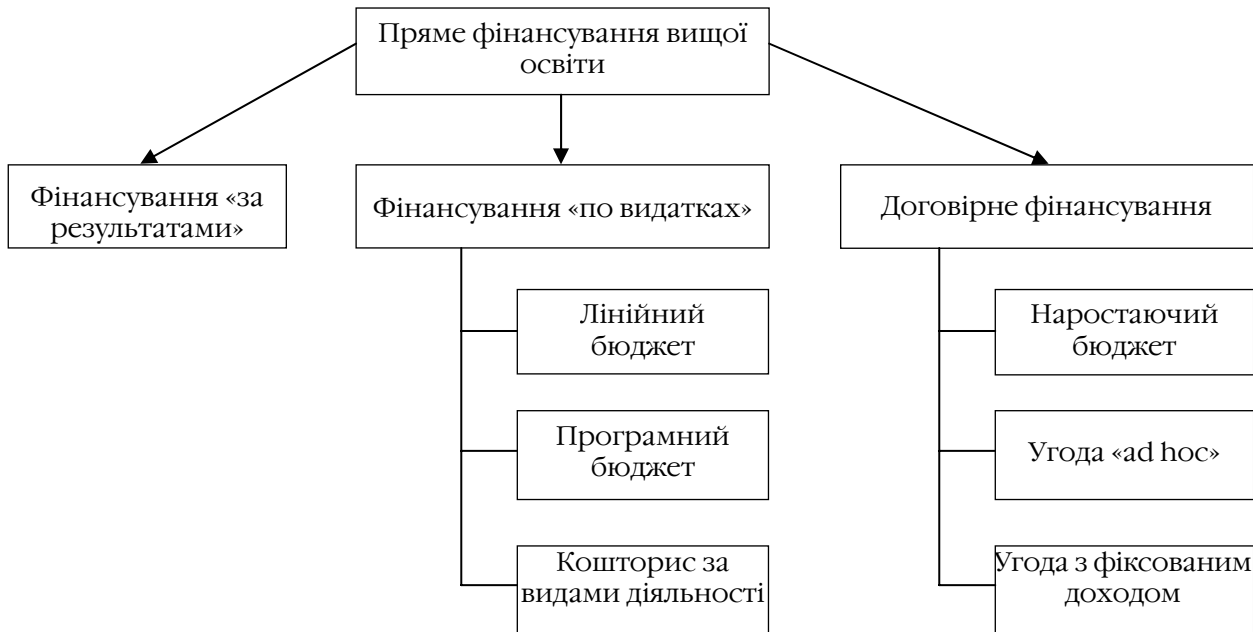

Рис. 3. Методи здійснення прямого фінансування вищої освіти

Джерело: Складено автором на основі [1].

Переваги такого методу фінансування полягають у тому, що він штовхає навчальні заклади на пошук додаткових коштів ефективного використання визначеної суми, і таким чином, кошти перетікають в ті області, які спроможні ефективніше здійснювати навчання. Такий підхід використовують розвинуті країни – Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія та країни, що розвиваються – Китай, Нігерія.

Договірне фінансування сприяє високому ступеню контролю уряду за системою вищої освіти в цілому, а також за деякими закладами. Основна особливість даного фінансування полягає в тому, що рівень виділених фондів слабо пов'язаний з різними видами діяльності ВНЗ. Різні зміни не обов'язково призводять до адекватного збільшення бюджету. Серед договірних систем виділяють системи з наростаючим бюджетом (отримання щорічної надбавки, не пов'язаної зі змінами цін відносно минулорічного бюджету), системи з угодами «ad hoc» (виділення бюджету на базі договору між представником ВНЗ і відповідними міністерствами або фінансовими установами, що базується на політичному впливі представників даного ВНЗ) та системи з фіксованим доходом (виділення урядом навчальним закладам фіксованого відсотку від національного доходу).

Договірні системи фінансування мають певні недоліки: невизначеність відносно майбутнього фінансування, відсутність стимулів до ефективної роботи та реакції на зовнішній вплив. Проте, дані системи фінансування використовуються в країнах, що розвиваються (Бразилія, Аргентина, Індія).

Непрямий підхід фінансового забезпечення розвитку вищої освіти полягає у її фінансуванні через студента, при якому уряд підтримує не ВНЗ, а студентів. Основним видом такого фінансування є ваучерне фінансування. ВНЗ повинні бути повністю незалежні у встановленні розміру плати за навчання, тоді як втручання держави буде здійснюватися через підтримку студентів у формі індивідуальних грантів, обсяг яких буде співставлятися з обсягом державного фінансування. Розмір підтримки студентів у формі грантів зазвичай менший або рівний платі за навчання в закладах вищої освіти. Держава повинна розподіляти розмір грантів залежно від профілю навчального закладу, а також запровадити обмеження на термін дії ваучера з метою забезпечення ефективності студентських потоків. Технологія фінансування студентів забезпечує конкуренцію, яка в свою чергу стимулює ефективність та якість надання освітніх послуг ВНЗ.

Одним із важливих непрямих механізмів в державному фінансуванні вищої освіти виступає система податкових пільг, а також пільгових кредитів та страхування [4].

Виділяють два підходи до ролі ВНЗ у даному процесі. При першому, ВНЗ розглядаються як організації, що обслуговують інтереси суспільства і держави (всю або більшу частину видатків на освіту несе держава), а при другому – як комерційні підприємства, які надають послуги окремим особам (студентам), що використовують вищу освіту з метою отримання додаткових доходів в майбутньому (фінансування здійснюється за рахунок студентів). Останній варіант набуває все ширшого розповсюдження в умовах ринкових відносин. Проте «ринковий» підхід не є повною альтернативою «державному». Він скоріше виступає додатковим джерелом поповнення бюджету ВНЗ.

Висновки. Беручи до уваги викладене вище, слід зазначити, що існуючі методи фінансового забезпечення вищої освіти потребують подальшого покращення і напрямками його вдосконалення можуть бути:

- пріоритетне фінансове забезпечення стратегічно важливих для розвитку економіки країни галузей системи вищої освіти, оскільки останні не тільки забезпечать її висококваліфікованими фахівцями, але й допоможуть Україні здійснити інноваційний прорив. Це стане можливим лише за умови стабільної фінансової підтримки нових визначених спеціальностей;
- врахування при визначенні обсягів фінансування ВНЗ його рейтингових показників, що має стимулювати заклади досягати високого рівня та якості підготовки фахівців. Високий рейтинговий показник навчального закладу створить передумови для залучення додаткових фінансових ресурсів;
- урахування престижності і перспективності окремих напрямів підготовки відповідно до потреб економіки країни, що сприятиме прискореному розвитку наукомістких напрямків вищої освіти;
- захист тимчасово непопулярних спеціальностей: педагогічних, математичних, природничих, гуманітарних;
- раціональне використання бюджетних коштів при фінансуванні освітньої галузі: запровадження науково обґрунтованої методики фінансування. Економія включатиме оптимізацію системи закладів вищої освіти, напрямів підготовки фахівців, встановлення оптимальних норм і нормативів для ВНЗ України;
- подальший розвиток інформаційної культури і технологій;
- створення організаційних та фінансових умов для того, щоб державні ВНЗ могли реалізувати перспективні наукові розробки та інновації. Це дасть можливість отримати додаткові джерела фінансування, пов'язані з виконанням програм дослідження «на замовлення».

Зважаючи на досвід зарубіжних країн, в Україні варто, на нашу думку, ширше застосовувати прямі методи фінансування, застосування грантів та знижок в оплаті, як заохочення для обдарованих студентів і забезпечення їм стовідсоткової гарантії здобуття якісної вищої освіти.

Розширенням джерел фінансування закладів вищої освіти є надання навчальними закладами платних послуг, меценатство, спонсорська підтримка, а також кредитування як ВНЗ, так і студентів, які користуються послугами ВНЗ.

Для формування ефективного фінансового забезпечення державних ВНЗ необхідно здійснювати постійний моніторинг діяльності ВНЗ, який дозволить виявити кількісні оцінки соціально-економічних наслідків здійснених державою заходів в освітній сфері та визначити перспективний розвиток державних ВНЗ.

Література:

1. Бенедик Ю.Ю. Покращення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні на основі досвіду зарубіжних країн. [текст] / Ю.Ю. Бенедик // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування, Збірник наукових праць. – 2009. – №1 (45). – С. 14–21.
2. Бенедик Ю.Ю. Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні / Ю.Ю. Бенедик // Науковий Вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Економічні науки [Текст]. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 7. – С. 11–17.
3. Боголіб Т.М. Вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти // Вісник ТДЕУ. – 2006. – № 3. – С. 76–87.
4. Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ [Текст]: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2007. – 264 с.

5. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період [Текст]: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
6. Буцька О.Ю. Освітня діяльність вищих навчальних закладів та її фінансове забезпечення // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 4. – С.159 – 165.
7. Касич А.О., Циган В.А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу [Електронний ресурс] / А.О. Касич, В.А. Циган // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2587>. – Назва з екрана.
8. Куклін О. Концептуальні засади фінансово-економічного управління системою вищої освіти. [текст] / О. Куклін // Банківська справа. – 2012. – №5. – С. 51-59.
9. Огонь Ц.Г. Бюджет освіти: підсумки та напрямки вдосконалення // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 20 – 27

Красильник О.В., аспірант кафедри фінансов Київського національного університета імені Тараса Шевченка

Особенности финансирования высшего образования в Украине. В статье рассмотрены проблемы финансирования высшего образования, исследованы источники государственного и негосударственного финансирования высших учебных заведений в Украине. Приведены методы финансового обеспечения. Описаны методы косвенного подхода к финансовому обеспечению высших учебных заведений. Освещены прямые методы финансового обеспечения высшего образования. Представлена структурно-функциональная модель финансового обеспечения развития высшего образования и науки в Украине. Предложены пути улучшения финансового обеспечения высших учебных заведений в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, государственное финансирование, негосударственное финансирование, финансовое обеспечение, методы финансового обеспечения, источники финансирования.

Krasil'nyk O.V., Post-graduate student, Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Features of higher education financing in Ukraine. The article considers the problems of higher education financing. The sources of public funding and non-state funding of higher educational institutions in Ukraine are investigated. The study shows the methods of financing, describes the methods of indirect approach to higher educational institutions financing and highlights the direct methods of higher education financing. The paper presents the model of financial provision of higher education and science in Ukraine. The conclusions suggest the ways of improving the higher educational institutions financing in Ukraine.

Key words: higher education, public funding, non-state funding, financing, methods of financing, sources of funding.

УДК 338(4-15):355"1914/1918"J(045)

Логінов М.М.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Лавриненко В.М.,

канд. економ. наук, доцент кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Вплив Першої світової війни на господарську систему провідних країн Західної Європи

У статті аналізується ступінь впливу Першої світової війни на господарську систему країн Європейської цивілізації з урахуванням специфічних умов воєнного часу, доповнення системи ринкового регулювання економічних процесів системою їх адміністративного регулювання та збільшення питомої ваги державного втручання в господарську систему воюючих країн. Тенденція до державного регулювання соціально-економічного життя, що намітилася в країнах Західної Європи ще до війни, була реалізована через створення спеціального апарату регулювання економіки – державного військово-економічного управління.

Ключові слова: Перша світова війна, держава, господарська система, етатистська система господарських відносин.

Постановка проблеми. Метою даної статті є дослідження процесу функціонування господарської системи в умовах Першої світової війни 1914-1918 рр. і питань, яким чином війна впливала на господарство. Перша світова війна суттєво змінила господарську систему капіталістичного світу, розкрила тісний взаємозв'язок війни та економіки. Вперше в історії вирішальним фактором у війні став військово-промисловий потенціал, який був складовою частиною всього комплексу народного господарства кожного з її учасників. Перехід економіки воюючих держав на військове виробництво здійснювався в надзвичайних умовах. Його вплив на першому етапі війни призвів до розладу господарської системи, що склалася в довоєнні роки, різкого скорочення промислового виробництва (крім військового сектора), закриття багатьох комерційних підприємств, що спричинило різке скорочення міжнародних економічних зв'язків. Війна, поставила перед її учасниками проблему координації їх військово-економічних заходів. Нові тенденції наповнили новим змістом міжнародні економічні відносини, що виявилось у запровадженні інструментів міждержавного регулювання економіки. Спільне обговорення питань військово-економічного співробітництва, створення міждержавних економічних органів, спроби здійснення міждержавного обліку і контролю у розподілі матеріальних ресурсів для постачання армії стають найважливішими елементами у взаєминах між союзниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляд в минуле історичних подій визначає 2014 рік як рік, 100-ої річниці з початку Першої світової війни (1914-1918 рр.). Ця подія привертає увагу багатьох дослідників у різних країнах світу. У вітчизняній історіографії Першої світової війни можна виділити два періоди: радянський та сучасний. В радянській період Перша світова війна розглядалась переважно у світлі передумов жовтневої революції. Дослідження історії Першої світової війни не мало системного характеру і навіть вважалося таким, що втрачає свою актуальність. З 90-х рр. ХХст. почався новий, сучасний період у вивченні історії Першої світової війни, що характеризується істотною зміною тематики і методологічним збагаченням історичних робіт. У 1992 р. була створена Асоціація істориків Першої світової війни. Результатом її діяльності стала публікація «Світові війни ХХ століття» у 4-х книгах, у написанні яких брали участь вітчизняні та зарубіжні вчені. Слід зазначити, що найважливіше значення у дослідженні поставленої проблеми мають праці, у яких акцентується увага на особливостях функціонування економіки країн Західної Європи та Російської

імперії безпосередньо в період Першої світової війни. Серед них особливо варто виділити праці таких дослідників: Валуєва П.С., Вериги В., Волковинського В., Воронкової С. В., Кітаніна Т. М., Лаверичева В. Я., Литвина М., Сидорова А. Л., Тарновського К. Н., Шігаліна Г. І. та інших.

Дослідження Першої світової війни не втратило своєї актуальності і сьогодні, бо воно безпосередньо пов'язане з розв'язанням однієї з найважливіших проблем сучасності – проблеми війни і миру. Дієвість вивчення всіх аспектів історії Першої світової війни сьогодні визначена специфікою драматичних процесів історичної спадковості, що протікають в країні, масштабною перетворень у суспільстві, державному устрої та економіці. Немає сумніву у тому, що успішні результати цих перетворень неможливі без урахування досвіду минулого. У такому контексті науковий аналіз підсумків та перспектив вивчення української історії періоду 1914-1918 рр. набуває великої практичної значущості, дозволяє поглибити основні напрямки і теми додаткового вивчення історії України першої чверті ХХ ст. У цей період ринкова економіка суттєво трансформувалася у напрямку державного регулювання господарської системи. Щільніше почали переплітатися ринкові важелі з державним регулюванням на макрорівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору традиційної економічної теорії, війна не робить суттєвого впливу на господарську систему. На практиці Перша світова війна, виступила в якості потужного трансформаційного фактора господарських систем воюючих країн. При цьому і в античності, і в середньовіччі, збройні конфлікти викликали, як правило, регресивні зміни в господарській системі. У Новий час справа є дещо складнішою. Так, війни Французької революції і Наполеонівські війни в цілому позитивно вплинули на економічні механізми європейських держав, сприяючи їх модернізації. Одночасно вони стимулювали індустріалізацію континентальної Європи, чому особливо сприяла політика континентальної блокади, що проводилася Наполеоном. Задум був наступним: відібрати у Англії європейські ринки, підірвавши цим її промисловість, і отримати ці ринки для французької промисловості [9, с. 156].

Перша і Друга світові війни, а за ними і «холодна війна» – також сприяли, в кінцевому рахунку, модернізації економіки як учасників цих воєн, так і низки країн, які в них безпосередньо не брали участі. Але цим вплив зазначених воєн на світову економіку не обмежився. Вони викликали потужні зміни у господарському механізмі як окремих економік, так і світової економіки в цілому.

Вважається, що великий збройний конфлікт, впливаючи на економіку, ніби виштовхує її із зони спокійного еволюційного розвитку в зону високих економічних ризиків. Причому масштаб змін, які зазнає економіка за час перебування в цій зоні, зростає в міру зростання конфлікту в розрахунку на одиницю часу, а також у міру збільшення тривалості конфлікту. По закінченні конфлікту умови знову змінюються і економіка, пройшовши через певні перехідні стани, знову опиняється у фазі еволюційного розвитку. Вплив Першої світової війни на економіки воюючих сторін, залежав від господарської системи, які стали об'єктом впливу збройного конфлікту. Якщо у війну втягуються економіки з низьким рівнем розвитку товарно-грошових відносин або неринкові економіки, то її вплив на економічний механізм, як правило, обмежений. Відповідно, після закінчення конфлікту умови еволюції економіки територій, втягнутих у конфлікт, змінюються. І, отже, змінюються умови еволюції їх господарських механізмів.

Таким чином, навіть війни стародавнього світу та середньовіччя мали свого роду «вищий економічний сенс» і завжди супроводжувалися зростанням потреби в грошах, а в цілому, сприяли і монетизації не ринкових економік, і зміцненню позицій товарно-грошового укладу.

Якщо об'єктом впливу великого збройного конфлікту, є, з одного боку, відносно розвинена економіка країн типу Голландії та Англії у XVII -XVIII ст., а, з іншого боку, менш розвинута економіка (або економіки), то результати цього впливу можуть відрізнитися. По-перше, результатом війни є розширення господарської території, що контролюється розвиненою економікою. По-друге, результатом війни може бути привласнення, в тій чи іншій формі, ресурсів поневоленої країни і перехід їх у розпорядження більш розвиненої економіки. По-третє, можлива і така ситуація, коли основним результатом збройного конфлікту країн з більш і менш розвиненими економіками буде модернізація менш розвиненої економіки (як правило, за допомогою держави) [13, с. 67]. Така модернізація мала місце, наприклад, у Франції у XVII ст. в умовах періодичних воєн з Голландією й Англією, у

Росії – за Петра I в період Північної війни, у Франції у період Наполеонівських війн (Наполеон свідомо насаджував у Франції промисловість і, щоб забезпечити її товарами, які раніше надходили з Англії, намагався блокувати імпорт англійських товарів на континент в рамках політики Континентальної блокади). Найбільш складну картину дає вплив великого збройного конфлікту на економіки з розвиненими системами ринків, промисловості та фінансів. Тобто на економіки того типу, який почав домінувати у світі з останньої чверті XIX ст.

Світова економіка в тому вигляді, який вона мала у 1913 р., була майже повністю дерегульованою. Система бюджетного і грошово-кредитного регулювання економіки, практично була відсутня, хоча в США безпосередньо перед першою світовою війною почали виникати її елементи. Існувала система практично вільного руху капіталу. Капітал, що вивозився, як правило, мав товарне або золоте забезпечення. Наявність розвиненого світового ринку капіталів поєднувалася з високим ступенем автономності національних фондових ринків. Всі основні валюти конвертувалися. Грошові системи базувалися або на системі золотого стандарту, заснованого на принципі вільного обміну паперових грошей на золото, або на аналогічній системі золото-срібного стандарту. Регулювання економіки зводилося до митного регулювання товарних потоків.

До Першої світової війни світова економіка не була інфляційною, війна зробила її інфляційною. Воюючі країни реагували на інфляцію введенням спочатку елементів контролю за цінами, а потім – практично всеосяжною системою твердих і регульованих цін. У міру продовження війни сфера контролю за цінами розширювалася, чому сприяло також зростання різноманітних дефіцитів, і особливо дефіциту продовольства. До кінця війни сфера контролю за цінами поширилася у Німеччині, Австро-Угорщині, Франції, Англії до надзвичайних розмірів.

Радикально змінилася і ситуація з фінансуванням державних витрат. Принцип збалансованості бюджету був повсюдно відкинтий. Величезних розмірів набуло позикове фінансування бюджету за рахунок внутрішніх і зовнішніх позик. Війна була практично профінансована за рахунок внутрішніх позик і емісії. В Англії, Франції та Німеччині, разом узятих, військові витрати у період Першої світової війни склали близько 40% національного доходу [2, с. 259]. Тобто держава перетворилася на основного покупця товарів і послуг, принаймні, в несільськогосподарському секторі.

Війна створила дисбаланс між експортом та імпортом продукції невійськового призначення. Експорт її різко скоротився, у тому числі, за рахунок переорієнтації промисловості та економіки в цілому на обслуговування військових потреб. Ця тенденція посилювалася і втратою частини господарської території (Франція), припиненням експорту до країн протилежної коаліції, виснаженням валютних ресурсів та еквівалентних їм активів. У той же час потреба в імпорті продукції (як військового, так і невійськового призначення) у військових умовах зростала до недосяжного рівня. Фактором, що суттєво впливав на скорочення імпорту спочатку у Німеччині, а потім і у всіх воюючих країнах, стала блокада і підводна війна. Німецький імпорт, як і експорт, дуже сильно страждав від блокади, а англійський та французький імпорт – від підводної війни. У зв'язку з цим автоматично виникла потреба у регулюванні споживання стратегічно важливих видів сировини та матеріалів, причому в цьому списку дуже швидко виявилось і продовольство (спочатку – у Німеччині та Англії, потім – у Франції, Італії, Росії). У другій половині війни повсюдною стала практика нормування продовольства і регулювання виробництва продовольства, а також організація його примусових заготовок (продрозкладки) для потреб міст та армії. Поряд з регулюванням продовольчого ринку йшов і контроль за цінами на основні категорії продовольчої продукції (насамперед, на зерно). Будь-яка війна знижує схильність приватного сектора воюючих держав до капіталовкладень, оскільки збільшує кон'юнктурні ризики і, перш за все, інвестиційні ризики. При цьому особливо ризикованими є капіталовкладення у військову промисловість. Якщо, наприклад, війна закінчується, а відповідні капіталовкладення були амортизовані за рахунок отриманого прибутку, то вони відповідно стають для інвестора збитковими.

Чим більше держава потребувала капіталовкладень у військову промисловість, включаючи металургію та хімічну промисловість, тим вищими були військові ризики для приватних інвесторів, і тим меншою ставала їхня схильність до капіталовкладень у відповідні галузі. Вихід був один: інвестиційний тягар повинна була брати на себе держава – або за рахунок прямого фінансування капіталовкладень приватних інвесторів, або шляхом будів-

ництва відповідних державних підприємств. І воюючі держави використовували як першу, так і другу можливості [2, с. 195, 197].

Основна і дуже важлива зміна в системі фінансового забезпечення функціонування господарської системи воюючих держав у роки першої світової війни – це перехід до економіки державних позик. Організаційна ж структура управління фінансовою сферою не зазнала значних змін. Інакше було з організаційною структурою управління процесами, що відбувалися у реальному секторі економіки (у сфері заготівель і торгівлі). Інституційний базис військової економіки був створений практично заново і включав наступні основні організаційні елементи:

- *у Німеччині*: систему так званих військово-сировинних акціонерних товариств; хлібний центр, який видав усіма запасами хліба, або орган державних заготівель і розподілу; міністерство продовольства, що виконувало розподільчі функції на базі карткової системи; центральне закупівельне товариство; систему управління імперськими залізницями; систему так званих Центрів з обліку (Abrechnungsstellen) і їм функціонально еквівалентні структури, що виконували функції розподілу замовлень і контролю за їх виконанням тощо [2, с. 247, 254, 257–258];
- *в Англії*: система регулювання залізничних перевезень та контролю за ними; система регулювання використання торгового флоту; Рада промисловості і торгівлі; міністерство продовольства; міністерство постачання; систему державного контролю над вугільною промисловістю; система регулювання сільськогосподарського виробництва тощо [2, с. 244, 249];
- *у США*: управління військової промисловості і кілька галузевих управлінь (розподілу та виконання військових замовлень, з регулювання паливного господарства, ринку продовольства, робочої сили, транспорту тощо; Військове управління праці тощо [10, с. 381];
- *у Франції*: Національну економічну раду; Вищу залізничну раду; Державний банк [2, с. 250];
- *у Росії*: «Особливі наради», утворені у 1915 р., – з оборони, з палива, з перевезень і з продовольства [9, с. 235].

Чим довше тривала війна, тим більш впливовими ставали всі ці організації, і тим ширше ставала сфера їхньої діяльності. Окрім національних організацій, що займалися регулюванням економіки, країнами Антанти була створена система міжсоюзних комісій, які займалися питаннями постачання, зокрема Хлібний виконавчий комітет, Рада бойових припасів, Комітет сировини, Рада морських перевезень. Вони визначали свого роду рамки для роботи національних систем управління економікою. І, звичайно, впливали й на характер регулювання військової економіки.

Таким чином, війна автоматично створила ситуацію, коли ефективне функціонування економіки з урахуванням специфічних умов воєнного часу не забезпечувалося без доповнення системи ринкового регулювання економічних процесів системою їх адміністративного регулювання, а також без збільшення в економіці питомої ваги системи державного фінансового і нефінансового господарства. Саме з цієї причини Франція, Німеччина, Англія трансформували ліберальні ринкові економіки у регульовані ринкові економіки ще у 1915 р., Росія – у 1916 р., США – 1917 р. [7, с. 427].

Перша світова війна як великомасштабний глобальний конфлікт створила в економіках країн, що воювали, таку систему дефіцитів, що могли призвести до військової та соціальної катастрофи, усунення якої ринковими засобами вимагало б часу. Відповідно умовою виживання суспільства і держави у період війни стає доповнення системи ринкової координації економічних процесів системою їх адміністративної координації. Системою досить ефективною, щоб пом'якшити негативний економічний ефект стійких дефіцитів шляхом контролю за розподілом дефіцитних ресурсів і матеріалів, управління споживанням, використання заготівельних організацій і, де це було можливо, – стимулюванням виробництва.

Характерно, що всі ці заходи боротьби з дефіцитами, що були породжені війною, набули значного поширення у цитаделі ідеології та практиці економічного лібералізму, а саме в Англії. Продовольство тут нормувалося, його розподіл контролювався в основному не ринковими, а адміністративними засобами, і в той же час була реалізована програма нарощування виробництва продовольства у самій Англії. Імпорт продовольства організувався і контролювався державою, вона ж контролювала або регулювала і ціни на нього.

Отже, Перша світова війна призвела не тільки до поширення регульованого рин-

кового господарства. Вже у 1914-1915 рр. відбулося різке зростання військової економіки. Війна прискорила тенденції до посилення ролі держави в господарському житті, далеко просунула процес утворення, формування системи регульованого капіталізму. Жорстка державна регламентація господарських відносин з метою мобілізації економічних ресурсів на виконання воєнно-політичних завдань в екстремальних умовах була єдиною можливою умовою продовження війни. Тому до моменту її закінчення практично в усіх країнах склалася яскраво виражена *етатистська система господарських відносин* [5, с. 499].

Незважаючи на те, що війни взагалі характеризуються помітним впливом на умови економічної діяльності, Перша світова війна в цьому відношенні була унікальною. Вона викликала колосальні зміни в економічних механізмах господарських систем Франції, Англії, Німеччини, Росії, Італії і навіть США. У цих країнах у результаті війни утвердився державно-регульований тип ринкового господарства.

Проте війна не прискорила процеси інтеграції, що розвивалися у світовій економіці в передвоєнний період. Вона навпаки їх блокувала, і тим самим виступила як потужний «антиуніфікаційний» фактор. Тобто, реальна економіка, що функціонує в умовах великого збройного конфлікту, це – завжди регульована економіка. Причому, чим довше вона функціонує у середовищі військових ризиків, тим інтенсивніше вона регулюється. Саме тому зростає в ній питома вага державного сектора, який акумулює капіталовкладення в галузях економіки з найбільш високим обсягом інвестиційних ризиків.

Література:

1. Бартенев С. А. Экономическая история: Учебник. — М.: Экономистъ, 2003. — 456 с.
2. Большая Советская Энциклопедия т. 12, М., 1928, с. 259.
3. Валюты стран мира. Справочник. М., 1987.
4. Виноградов В.Н. Ещё раз о новых подходах к истории первой мировой войны // Новая и новейшая история. — 1995. — № 5. — С.66-67.
5. История мировой экономики: Учебник для вузов / Под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. — М.: ЮНИТИ, 2003. — 723 с.
6. История экономических учений. Ч. II: Учебник / под ред. А. Г. Худокормова. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — 416 с.
7. Історія економіки та економічної думки: навчальний посібник / [С. В. Степаненко, В. М. Феценко, С.Н. Антонюк, Н. О. Тимочко та ін.]. — К.: КНЕУ, 2010. — 743 с.
8. Леоненко П. М., Юхименко П. І. Економічна історія. Навч. посіб. — К.: Знання-Прес 2004. — 570 с.
9. Конотопов М.В. Сметанин С.И. Экономическая история: Учебник для вузов. — 6-е изд.-во. — М.:Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. — 488 с.
10. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран: Учеб. пособие / Под ред. проф. М. Н. Чепурина. — М.: Юрид. дом «Юстицинформ», 2000. — 496 с.
11. Шигалин Г. И. Военная экономика в первую мировую войну. — М.: Воениздат, 1956.
12. Черной Л.С. Глобализация: прошлое или будущее? Трансформация рыночных хозяйственно-экономических систем. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2003.- 504 с.
13. Экономическая история мира. Европа. — Т. 2 / Под общ. ред. М. В. Конотопова. — М.: Дашков и К, 2004. — 636 с.

Логинов М.М., канд. истор. наук, доцент кафедры истории и теории хозяйства ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»,
Лавриненко В.М., канд. економ. наук, доцент кафедры истории и теории хозяйства ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

Влияние Первой мировой войны на хозяйственную систему руководящих стран Западной Европы. В статье анализируется степень влияния Первой мировой войны на хозяйственную систему стран Европейской цивилизации, с учетом специфических условий военного времени, дополнения системы рыночного регулирования экономических процессов, системой их административного регулирования, а так же увеличения удельного веса государственного вмешательства в хозяйственную систему воюющих стран. Тенденция к государственному регулированию социально-экономической жизни, наметившаяся в странах Западной Европы еще до войны, была доведена до создания специального аппарата регулирования экономики — государственного военно-экономического управления.

Ключевые слова: Первая мировая война, государство, хозяйственная система, этатистская система хозяйственных отношений.

Loginov M.M., Candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of History and Economic Theory, Vadym Hetman University, **Lavrynenko V.M.**, Candidate of Economical Sciences,

Professor of History and Economic Theory Department, Kyiv National Economic University by Vadym Hetman.

Impact of the First World War on the economic system of the leading countries of Western Europe. The article examines the degree of World War I influence on the economic system of the countries of the European civilization, with regard to the specific conditions of wartime. The system of market regulation of economic processes was completed by the system of administrative regulation, and there was an increasing role of government intervention into economic system of the countries in the state of war. The state regulation tendency of social and economic life which appeared in Western Europe before the war, was made to create a special unit of economic regulation — the state's military-economic management.

Key words: The First World War, state, economic system, etatist system of economic relations.

УДК 336.564.2-027.236(477)“2000/2010” (045)

Точиліна І.В.,

молодший науковий співробітник,
ДННУ «Академія фінансового управління»

Розробка методики оцінки ефективності податкових пільг: теорія та практика

У статті наведено аналіз бюджетної, економічної та соціальної ефективності податкових пільг, які надавалися технологічним паркам України протягом 2000-2010 років, виконаний за допомогою авторської методики, розробленої в рамках дисертаційного дослідження автора. Доведено необхідність розробки на державному рівні методики визначення результативних показників від надання податкових пільг та затвердження відповідного нормативного документа в умовах системної роботи щодо вдосконалення порядку пільгового оподаткування. Розроблена автором Методика, представлена в статті, містить усі необхідні структурні елементи, виконана з урахуванням сучасних вимог, що висуваються до документів методичного характеру.

Ключові слова. податкові пільги, оцінка ефективності, методика, бюджетна ефективність, економічна ефективність, соціальна ефективність.

Постановка проблеми. Моніторинг діючої системи податкових пільг необхідний з точки зору оптимізації порядку пільгового оподаткування, припинення практики стимулювання неперспективних сфер діяльності, надання пільг окремим галузям, переорієнтації на стимулювання енерго- та ресурсозбереження, екологізацію промисловості через стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності. В умовах системної роботи щодо вдосконалення порядку пільгового оподаткування важливим напрямком діяльності є оцінювання ефективності наданих податкових пільг, а також належне обґрунтування доцільності запровадження нових. В Україні відповідно до вимог чинного законодавства [1, 2] ведеться облік сум наданих податкових пільг, але не проводиться робота щодо оцінювання їх ефективності. Тому доцільною є розробка методики визначення результативних показників від надання податкових пільг та затвердження відповідного нормативного документа. Така робота повинна проводитися відповідними органами державної влади, із залученням самих платників податків, що користуються пільгами.

За останні роки опубліковано чимало праць, присвячених проблемі податкових пільг та визначенню їх ефективності. Зокрема, це питання досліджують такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Соколовська А.М.[3, 4], Тарангул Л.Л.[5, 8], Вдовиченко А.М., [6] Серебрянський Д.М.[7], Іванов Ю.Б.[8], Майбуров І.А.[8, 9], Малініна Т.А.[10], Калаков Р.Н.[11], Орлова Є.Н.[12], Я. Варда[13], Н. Блум, Р. Гріфіт, Дж.Ван Рінен [14] та ін. В своїх працях вони розглядають теоретичні та практичні аспекти оцінки ефективності заходів податкового стимулювання, пропонують різноманітні підходи, формули для розрахунку та критерії оцінювання відповідних показників.

Дослідження світового досвіду щодо практики оцінювання ефективності податкових пільг показало наявність різноманітних підходів до вирішення даного питання. В практиці країн ЄС та ОЕСР для аналізу ефективності податкових пільг широко використовуються економіметричні методи дослідження [13, 14]. Інший підхід, який активно використовується, зокрема, в Російській Федерації [8, 9, 10, 11, 12] передбачає обчислення групи коефіцієнтів, що обчислюються шляхом порівняння результатів та витрат на їх досягнення, виходячи з класичного визначення поняття ефективності.

Мета статті. Провести аналіз бюджетної, економічної та соціальної ефективності податкових пільг, які надавалися технологічним паркам України протягом 2000-2010 років, за допомогою авторської методики, розробленої в рамках дисертаційного дослідження автора.

Виклад основного матеріалу. Існують загальноприйняті вимоги до структури документів методичного характеру. Окрім титульного аркуша, відомостей про авторів, чи установи в якій розроблено та затверджено методику (методичні рекомендації), вони повинні містити коротку анотацію, вступ, основну частину, список використаної літератури і додатки, якщо вони є. Розроблена нами Методика (проект) складається з титульної сторінки, анотації, вступу, двох розділів, практичної частини та додатків. В першому розділі Методики містяться визначення основних термінів та понять, що використовуються в методиці та алгоритм проведення оцінки. В другому розділі наведено формули для розрахунків та критерії оцінювання отриманих результатів. В практичній частині наводиться приклад розрахунку ефективності податкових пільг інноваційного спрямування на основі показників діяльності технологічних парків України. В додатках подано розроблені нами стандартизовані форми для обчислення показників бюджетної, економічної та соціальної ефективності податкових пільг за звітний рік та за період дії пільги, а також бланк для подання узагальненої інформації про результати оцінки ефективності наданих податкових пільг. Передбачається, що при оцінюванні доцільності введення нових податкових пільг будуть використовувати планові (розрахункові) показники. Таким чином, запропонований проект Методики розроблений згідно з типовим макетом та містить усі необхідні структурні елементи, однак в даній статті зразок титульної сторінки, вступ, анотацію та додатки ми не публікуємо.

Методика (проект) оцінки ефективності податкових пільг інноваційного спрямування

1. Загальні положення

- 1.1 Дана методика визначає процедуру оцінки ефективності податкових пільг платниками податків та органами виконавчої влади з метою прийняття відповідних рішень щодо доцільності подальшого застосування діючих або запровадження нових податкових пільг інноваційного спрямування.
- 1.2 Об'єкт оцінки – діючі або такі що плануються до запровадження податкові пільги з податку на прибуток, ПДВ, мита які направлені на стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності. До їх складу включаються:
 - пільги з податку на прибуток для суб'єктів господарювання, які вкладають власні кошти в наукові дослідження та розробки (ст. 140.1.2 ПКУ);
 - пільги з податку на прибуток для суб'єктів господарювання, які вкладають кошти в енергоощадні та ресурсозберігаючі технології (ст.158 ПКУ);
 - прискорена амортизація (ст.145 ПКУ), за умови, що вивільнені кошти йдуть на фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності;
 - спеціальні податкові режими діяльності наукових та технологічних парків (за умови їх відновлення, та включення в ПКУ);
 - інші податкові пільги інноваційного характеру, передбачені ПКУ.
- 1.3 Оцінка та ефективності податкових пільг проводиться окремо по кожному з вказаних податків, а також щодо усієї сукупності податкових пільг по групах платників податків.
- 1.4 Ефективність податкових пільг (співвідношення результату з витратами на його забезпечення) – показує яким рівнем витрат бюджету і якими вигодами для економіки були досягнуті (не досягнуті) поставлені цілі.
- 1.5 Показниками оцінки ефективності податкових пільг (діючих та таких, що плануються до запровадження) є:
 - економічна ефективність – вплив податкової пільги на фінансово-економічні результати діяльності платників, що користуються даною пільгою;

- бюджетна ефективність - вплив податкової пільги на формування доходів бюджету;
 - соціальна ефективність – вплив податкової пільги на соціальні показники діяльності платників, що користуються даною пільгою.
- 1.6 Оцінка ефективності податкових пільг інноваційного спрямування передбачає зіставлення відповідних показників з втратами бюджету (податковими витратами). у розрізі окремих податків чи всієї сукупності наданих податкових пільг і щодо кожної категорії платників податків.
- 1.7 Податкові витрати – сума на яку зменшуються податкові доходи бюджету у зв'язку з наданням тієї чи іншої податкової пільги.
- 1.8 Особливістю податкового регулювання є часовий лаг, тобто розрив в часі між прийняттям рішень та досягненням очікуваного ефекту (покращення фінансово-економічних показників діяльності платника податків, зростанням податкових надходжень до бюджету за всіма видами податків, щодо яких надаються пільги) тому при розрахунку ефективності податкових пільг оцінку необхідно вести в довгостроковому періоді.
- 1.9 Джерелами первинної інформації є звіти платників податків, що подаються у встановленій формі відповідно до додатків 1-3
- 1.10 Критерії оцінки, основні параметри та показники ефективності податкових пільг для стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності затверджуються у встановленій формі органами державної фіскальної служби.
- 1.11 Оцінка ефективності наданих податкових пільг проводиться щорічно за попередній фінансовий рік. Додатково кожних 3-5 років (залежно від терміну дії пільги) органами державної фіскальної служби проводяться узагальнюючі, підсумкові оцінки.
- 1.12 Алгоритм проведення оцінки. Проведення оцінки ефективності наданих податкових пільг інноваційного спрямування включає наступні етапи:
1. Уповноважені органи виконавчої влади здійснюють збирання та узагальнення інформації щодо кількості платників податків які скористалися вказаними пільгами та складають зведену інформацію про суми податкових пільг юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та визначають втрати доходів бюджету внаслідок надання податкових пільг (чи обсяги податкових витрат).
 2. Органи виконавчої влади здійснюють безпосередню оцінку наданих податкових пільг відповідно до розділу 2 даної методики. Результати оцінки оформлюються відповідно до додатків 1, 2 даної методики щодо кожного податку окремо або щодо всієї сукупності податкових пільг, які отримували певний платник податків і направляються в Міністерство фінансів разом з аналітичною запискою про цільове використання вивільнених коштів.
 3. Міністерство фінансів України узагальнює надані результати оцінок щодо видів податків та категорій платників та готує узагальнюючу аналітичну записку про результати оцінки ефективності наданих податкових пільг інноваційного спрямування та дає рекомендації (висновки) щодо запровадження, подальшого застосування, перегляду або відміни податкових пільг.
- 1.13 Результати оцінки наданих податкових пільг інноваційного спрямування публікуються у відкритих джерелах – в офіційному Віснику Державної фіскальної служби та на сайті Міністерства Фінансів України.

2. Визначення ефективності податкових пільг інноваційного спрямування

2.1. Оцінка втрат доходів бюджету внаслідок надання податкових пільг (податкових витрат). Якщо оцінка здійснюється для кількох податкових пільг, оцінка втрат доходів бюджету внаслідок надання податкових пільг (податкових витрат) повинна проводитися за кожною конкретною пільгою, з конкретного податку, за видами податків, за всією сукупністю податків.

Для оцінки вже діючої пільги обчислюється різниця між сумою податку, яка була б отримана за відсутності аналізованої податкової пільги, і фактично отриманою сумою податку, яка надходить у бюджетну систему в умовах дії пільги. Крім того, ця різниця повинна коригуватися на величину додаткових витрат податкового адміністрування, зумовлених адмініструванням пільги, і додаткових витрат податкового узгодження, що зумовлені практичним застосуванням цієї пільги платниками.

$$ПВ^i = ПН_{\sigma/n}^i - ПН_n^i + \Delta ПА^i + \Delta ПУ^i, \quad \text{де (1)}$$

ПВⁱ – податкові витрати і-го року, у якому вводиться (діє) ця пільга;

$ПН_{\delta/n}^i$ – сума податкових надходжень від платників податків, що використовують дану пільгу, обрахована в умовах відсутності пільги в i -му році введення (дії) пільги (нараховані податки); якщо використовуються дані щодо року $i-1$, необхідна їх корекція та приведення до i -го року;

$ПН_n^i$ – сума податкових надходжень від платників податків, що використовують дану пільгу, обрахована в умовах надання пільги в i -му році її введення (дії)

$\Delta ПА^i$ – приріст витрат податкового адміністрування, обумовлений додатковими витратами держави на адміністрування пільги в i -тому році її дії.

$\Delta ПУ^i$ – приріст витрат податкового узгодження, обумовлений додатковими витратами платників податків на користування пільгою в i -тому році її введення.

За відсутності детальних даних щодо витрат на адміністрування та узгодження використовується спрощена формула:

$$ПВ^i = ПН_{\delta/n}^i - ПН_n^i, \quad (2)$$

2.2. Бюджетна ефективність визначається шляхом порівняння обсягів наданих пільг (або податкових витрат) з приростом податкових платежів в результаті застосування пільги. Коефіцієнт бюджетної ефективності розраховується на основі співвідношення таких кількісних показників:

- обсяг приросту надходжень податків до бюджету у відповідному звітному періоді $\Delta ПН_i$ - визначається як різниця між фактичним надходженням податків за звітний та попередній період;
- обсяг податкових витрат $ПВ_i$ у відповідному звітному періоді.

$$K_{\delta.e.} = \frac{\sum_i \Delta ПН_i}{ПВ_i} \quad (3)$$

До уваги беруться виключно показники, що стосуються конкретних платників податків, а не економіки в цілому.

2.3. Економічна ефективність податкових пільг інноваційного спрямування визначається на основі ряду результуючих показників, до яких відносяться:

- приріст інвестицій у науково-дослідні роботи та інноваційні проекти;
- зростання обсягів випуску інноваційної продукції;
- зростання виручки від продажу інноваційних товарів, робіт, послуг.

При використанні у якості результуючого показника обсягів інвестицій формула для розрахунку матиме вигляд:

$$K_{ек.еф.} = \frac{K_{инв}}{K_{н/в}}, \quad \text{де} \quad (4)$$

$K_{инв}$ – коефіцієнт зниження/зростання інвестицій (в інновації) $K_{инв} = \frac{Инв_i}{Инв_{i-1}}$ (5)

$K_{н/в}$ – коефіцієнт зниження/зростання податкових витрат $K_{н/в} = \frac{ПВ_i}{ПВ_{i-1}}$ (6)

Для інших результуючих показників формули записуються аналогічно.

Економічну ефективність податкових пільг інноваційного спрямування можна оцінювати на основі одного або кількох коефіцієнтів економічної ефективності. Зведений коефіцієнт економічної ефективності розраховується як середнє арифметичне коефіцієнтів по кожному результуючому показнику.

2.4. Соціальна ефективність визначається на основі наступних результуючих показників:

- зростання кількості нових робочих місць;
- приріст середньомісячної зарплати на одного робітника.

Якщо використовувати у якості результуючого показника кількість нових робочих місць, то формула для розрахунку матиме вигляд:

$$K_{соц.еф.} = \frac{K_{р.м.}}{K_{н/в}}, \quad \text{де} \quad (7)$$

$K_{р.м.}$ – коефіцієнт зростання/зниження кількості нових робочих місць

$$K_{p.m.} = \frac{PM_i}{PM_{i-1}} \quad (8)$$

$K_{n/e}$ - коефіцієнт зниження/зростання податкових витрат (див. формулу 6)

Для інших результуючих показників формули записуються аналогічно.

Зведений коефіцієнт соціальної ефективності розраховується як середнє арифметичне коефіцієнтів по кожному результуючому показнику.

За відсутності інформації, необхідної для оцінювання соціальної ефективності наданих податкових пільг інноваційної спрямованості щодо певної категорії платників податків, здійснюється оцінка лише бюджетної та економічної ефективності наданих податкових пільг.

При оцінці ефективності пільг застосовуються наступні критерії щодо обчислюваних коефіцієнтів:

- коефіцієнт менший або дорівнює 0,5 – ефективність пільги низька;
- коефіцієнт перевищує 0,5 та прямує до 1 – ефективність достатня;
- коефіцієнт дорівнює 1 і більше (тобто зростання відповідних показників більше від зростання податкових витрат) – ефективність пільги висока.

Результати розрахунків оформляються відповідно до додатків 1-2 цієї методики.

3. Практична частина.

Розрахунок ефективності податкових пільг інноваційного спрямування на основі показників діяльності технологічних парків України.

Вихідні дані

Таблиця 1

Техніко-економічні показники технопарків України (2000 - 2008 рр.)*

Показники	2000-2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2000-2008
Проекти Технопарку									
- прийняті	60	29	11	8	0	0	2	6	
- у т.ч. виконувались	29	52	55	53	51	31	13	11	
Реалізація продукції за проектами ТП, млн. грн., усього	177	618	1284	1787	2273	2280	2557	3000	13976
у т.ч. експорт	74	83	143	294	367	350	311	99	1721
Обсяги імпорту, млн... грн.	71	160	287	373	115	129	88	278	1501
Нараховано податків і мит, млн. грн., усього	32	97	219	289	183	265	231	69	1385
у т.ч. перераховано до бюджету	7	37	91	116	149	230	209	66	905
- податкові пільги	25	60	128	173	34	35	22	3	480
Бюджетний баланс, млн. грн., ±	-18,5	-23	-37	-57	+115	+195	+187	+63	+425
Створено нових робочих місць, од.	314	610	623	828	399	166	201	222	3363
Обсяги інвестицій, млн. грн.	0,5	0	320	129	11	8	6	31	505,5
Обсяги кредитів, млн. грн.	104	287	367	360	196	405	286	1145	3150
Бюджетне фінансування, млн. грн.	0	0	0	0	0	0	24	27	51

* Джерело: Мазур О.А. Технологічні парки. Світовий та український досвід / О.А.Мазур, В.С.Шовкалюк. – К.:Прок-Бизнес, 2009. – 70с.

Оцінка податкових витрат

Оскільки дані щодо обсягів податкових пільг, які надавалися технологічним паркам України не деталізовані за кожним окремим податком, ми можемо обрахувати податкові витрати від усієї сукупності податкових пільг, наданих вітчизняним технопаркам з 2000 до 2008 року (за весь період і по роках). Більше того, оскільки концепція податкових витрат не запроваджена повною мірою, для цілей нашого дослідження ми робимо припущення про те, що суми наданих податкових пільг – це і є податкові витрати.

РОЗРАХУНОК

показників бюджетної, економічної та соціальної ефективності податкових пільг інноваційного спрямування за період з 2000 до 2008 р.

категорія платників податків учасники технологічних парків України

податок (група податків) податок на прибуток підприємств, ПДВ, мито

зміст податкової пільги спеціальний податковий режим діяльності Технологічних парків

Таблиця 2

	Показники	Період дії пільг				Період обмеженої дії пільг				
		2000-2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2000-2008
1	Обсяги податкових витрат (або наданих под.пільг), млн.грн	25	60	128	173	34	35	22	3	480
2	Обсяги податкових надходжень, млн.грн.	7	37	91	116	149	230	209	66	905
3	Приріст податкових надходжень, млн.грн.		30	54	25	33	81	-21	-143	ΣДПН=59
4	Обсяги інвестицій, млн.грн.	0,5	0	320	129	11	8	6	31	505,5
5	Обсяги реалізованої інноваційної продукції, млн.грн.	177	618	1284	1787	2273	2280	2557	3000	13976
6	Кількість створених нових робочих місць, од.	314	610	623	828	399	166	201	222	3363
7	Середньомісячна зарплата в розрахунку на 1 робітника, тис.грн.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Розрахунок коефіцієнтів ефективності податкових пільг										
	$K_{ПВ}$ - коефіцієнт зростання/зниження податкових витрат		2,4	2,13	1,35	0,2	1,03	0,63	0,14	
	$K_{б.е.}$ - коефіцієнт бюджетної ефективності (стр.3 / стр.1)		0,5	0,4	0,1	1,0	2,3	-1,0	-47,7	0,1
	$K_{інв}$ - коефіцієнт зростання/зниження інвестицій		0,0	-	0,4	0,1	0,7	0,8	5,2	
	$K_{р.ін.}$ - коефіцієнт зростання/зниження обсягів реалізованої інноваційної продукції		3,5	2,1	1,4	1,3	1,0	1,1	1,2	
	$K_{ек.еф.1} = K_{інв} / K_{ПВ}$		0,0	-	0,3	0,4	0,7	1,2	37,9	
	$K_{ек.еф.2} = K_{р.ін.} / K_{ПВ}$		1,5	1,0	1,0	6,5	1,0	1,8	8,6	
	$K_{ек.еф.}$ (зведений)		0,7	1,0	0,7	3,5	0,8	1,5	23,2	
	$K_{р.м.}$ - коефіцієнт зростання/зниження кількості нових робочих місць		1,9	1,0	1,3	0,5	0,4	1,2	1,1	
	$K_{з.л.}$ - коефіцієнт зростання/зниження середньомісячної зарплати		-	-	-	-	-	-	-	
	$K_{соц.еф.1} = K_{р.м.} / K_{ПВ}$		0,8	0,5	1,0	2,5	0,4	1,9	8,1	
	$K_{соц.еф.2} = K_{з.л.} / K_{ПВ}$		-	-	-	-	-	-	-	
	$K_{соц.еф.}$ (зведений)		0,8	0,5	1,0	2,5	0,4	1,9	8,1	

За результатами проведених розрахунків можна зазначити наступне. Податкові пільги, які надавалися технологічним паркам України мали достатню та високу як економічну, так і соціальну ефективність. Найвищий показник бюджетної ефективності був досягнутий у 2007 році. Різке скорочення, починаючи від 2005 року державної підтримки технопарків призвело до значного падіння ключових показників їх діяльності (і, відповідно, показників ефективності податкових пільг, які їм надавалися). За інерцією в 2005-2006 роках за рахунок проектів, прийнятих раніше було досягнуто позитивної динаміки лише за одним показником – платежами до бюджету та державних цільових фондів. Відповідно, коефіцієнт бюджетної ефективності податкових пільг в 2006-2007 роках був найвищим, а потім різко знизився, що знову ж таки пояснюється різким скороченням державної підтримки технопарків.

Висновки. Під час розробки Методики оцінки ефективності податкових пільг було здійснено ряд стандартних процедур (етапів), що є обов'язковими при виконанні подібного виду робіт. А саме, було встановлено мету оцінки; визначено об'єкт та предмет оцінки; проаналізовано загальні підходи до оцінки ефективності податкових пільг, що використовуються в світовій практиці та ряд існуючих методик розрахунку; виконано аналіз та підбір показників ефективності податкових пільг та формули для їх обчислення, встановлено критерії оцінки;

складено детальний алгоритм оцінки, здійснено апробацію методики (проведено оцінку ефективності податкових пільг, які надавалися технологічним паркам України протягом 2000-2010рр.); виконано аналіз отриманих результатів та вироблено відповідні висновки.

Література:

- 1 Про затвердження Порядку використання коштів, вивільнених від оподаткування в зв'язку з наданням відповідно до п.15, 17-19 підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України пільг з податку на прибуток підприємств: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2011р № 299 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/299-2011-%D0%BF>
- 2 Податковий кодекс України: від 02.12.2010р. № 2755-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- 3 Соколовська А.М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні / А.М. Соколовська // Фінанси України – 2011. – № 3. – С. 42-53
- 4 Соколовська А.М. Концепція податкових витрат та шляхи її застосування в Україні/ А.М. Соколовська, Я.М.Петраков // Фінанси України. – №11. – 2013. – С.23-44
- 5 Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України. Монографія. – за ред. Л.Л.Тарангул. – Ірпінь, 2012. – 515с.
- 6 Оцінка ефективності заходів податкового стимулювання: основні теоретичні підходи та їх реалізація щодо національної економіки. – Ірпінь: НДІ фінансового права, 2013 – 48с.
- 7 Теоретико-прикладні аспекти інвентаризації податкових пільг, передбачених українським законодавством. – Ірпінь: НДІ фінансового права, 2013. – 60с.
- 8 Економіка налоговых реформ: монография / [под ред. И.А.Майбурова. Ю.Б. Иванова, Л.Л.Тарангул]. – К.: Алерта, 2010. – 212с.
- 9 Майбуров И.А. Методологический подход к определению налоговых расходов и эффективности налоговых льгот // V укр.-рус. симпозиум «Теория и практика налоговых реформ» - г. Ирпень, 2 июля 2013 г.
- 10 Малинина Т.А. Оценка налоговых льгот и освобождений: зарубежный опыт и российская практика / Т.Малинина – М.: Ин-т Гайдара, 2010. – 212с.
- 11 Калаков Р.Н. К вопросу об эффективности налоговых льгот: анализ современной практики. – [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer26/464.pdf>
- 12 Орлова Є.Н. Налоговые льготы в Российской Федерации: практика применения и методика оценки эффективности // Наукові праці НДФІ. – №2. – 2013. – с.3-9
- 13 J. Warda Measuring Additionality of R&D Tax Credits Can Evaluation Surveys Be More Effective? Discussion Paper // Comparing Practices in R&D Tax Incentives Evaluation. Brussels, October 6, 2008 – p.122-137 – [електронний ресурс] – режим доступу: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/rd_tax_incentives_expert_group_report2008_rtd_final1.pdf
- 14 N. Bloom, R. Griffith, J. Van Reenen Do R&D tax credits work? Evidence from a panel of countries 1979 – 1997 // Journal of Public Economics 85 (2002) 1-31 – [електронний ресурс] – режим доступу: <http://web.stanford.edu/~nbloom/R&DTaxCredits.pdf>

Точилина И.В., младший научный сотрудник, ГННУ «Академия финансового управления».

Разработка методики оценки эффективности налоговых льгот: теория и практика. В статье представлен анализ бюджетной, экономической и социальной эффективности налоговых льгот, которые предоставлялись технологическим паркам Украины в 2000-2010 годах, выполненный при помощи авторской методики, разработанной в рамках диссертационного исследования автора. Доказана необходимость разработки на государственном уровне методики определения результативных показателей предоставления налоговых льгот и утверждение соответствующего нормативного документа. Разработанная автором методика содержит все необходимые элементы, выполнена с учетом всех требований, которые предъявляются к документам методического характера.

Ключевые слова: налоговые льготы, оценка эффективности, методика, бюджетная эффективность, экономическая эффективность, социальная эффективность.

Tochylina I.V., junior researcher, Academy of Financial Management, Kyiv.

Developing methods to evaluation effectiveness of tax incentives: theory and practice. The article is devoted to the analysis of the fiscal, economic and social efficiency of tax benefits granted for the technological parks of Ukraine in 2000–2010. The analysis is accomplished with the methods developed by the author under the framework of the dissertation. It is defined that improvement of tax reliefs' procedure requires the development of the methodology which determines performance indicators for tax benefits. This requires the implementation of the specified national regulatory act. The author's methodology contains all the necessary structural elements and takes into account the contemporary requirements applicable to the methodical documents.

Keywords: tax benefits, efficiency assessment, method, fiscal efficiency, economic efficiency, social efficiency.

УДК 338.49(477)(045)

Ткаченко Я.С.,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та кредиту АПСВТ

Фінансування в рамках державно-приватного партнерства: методологічні підходи визначення сутності та основних елементів інфраструктури

У статті основну увагу приділяється пошуку специфічних ознак інфраструктури. Це питання є одним з найскладніших питань дослідження проблем фінансування проектів в рамках державно-приватного партнерства в Україні. Необхідність оцінки обсягів фінансування певних інфраструктурних секторів і визначення ефективності використання фінансових ресурсів вимагає уніфікованого підходу. Метою даної статті є узагальнення теоретичних положень визначення сутності інфраструктури та її класифікації. Основна проблема полягає в різних підходах між вітчизняними та зарубіжними вченими при визначенні інфраструктури, що призводить до необхідності пошуку точок дотику. Аналіз інфраструктурних проектів проводиться згідно методології Світового банку, яка виділяє первинний сектор (*the primary sector*), що включає чотири інфраструктурні сегмента (*infrastructure sectors*), які надають основні інфраструктурні послуги для суспільства: енергетика, транспорт, телекомунікації та водопостачання.

Ключові слова: методологія, первинний сектор, інфраструктура, інфраструктурні сектори, державно-приватне партнерство

Постановка проблеми. Проблема дослідження інфраструктури, питання її фінансування й розвитку є багатоаспектною й багатогранною. В сучасних умовах роль інфраструктури і її секторів зростають на основі об'єктивних факторів впливу першої на формування й розвиток суб'єктів ринку. Тому в дослідженні теоретичних питань фінансування інфраструктури в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі необхідно розглядати сутність, види та сектори інфраструктури.

Глобалізаційні процеси та європейський вектор розвитку країни дещо змінюють основні акценти подальшого розвитку національної економіки. Соціально-економічний розвиток країни не можливий без підвищення рівня енергетичної незалежності та застосування енергозберігаючих технологій, використання транзитних можливостей країни, дотримання світових стандартів якості води та впровадження інновацій в телекомунікації, що сприятиме науково-технічному прогресу та, зрештою, призведе до підвищення рівня життя людей. Усі галузі національної економіки країни переходять до нових відносин, при цьому кардинально змінюються технологічні, виробничі, технічні й економічні зв'язки між галузями.

Аналіз досліджень і публікацій. Економічна наука свідчить про значний досвід в питаннях дослідження інфраструктури. Основоположником введення цього терміну в економічну літературу є американський вчений П.П. Розенштейн-Родан. Його тезу щодо складу інфраструктури як сукупності всіх оточуючих суспільне середовище умов, необхідних для «першого ривка» приватної промисловості, поділяв, зокрема П. Самуельсон.

Серед російських науковців, які досліджували проблеми розвитку інфраструктури, можна виділити Р. Шніппера, А. Шаріпова, В. Стаханова, В.П. Федько, Н.Г. Федько, І. Беляєвського та інших.

У вітчизняній економічній науці виділяються праці І. Бойчик, І. Ковельської, І. Рекуненка, М. Коваленко, І. Садловської та інших. Однак, невирішеними раніше частинами проблеми є не врахування в існуючих дослідженнях сутності та основних елементів інфраструктури, що отримали розвиток не тільки в зарубіжній літературі, а й знайшли відображення у методології, прийнятій інституціями Світового банку, Європейської комісії тощо.

Постановка завдання. Метою даної статті є узагальнення теоретичних положень та методології щодо сутності інфраструктури та її класифікації для синхронізації вітчизняного

та європейського підходів щодо можливості оцінки фінансування структурних елементів інфраструктури в рамках державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток нових підходів до фінансування суспільно значимих проектів, зокрема використання форм державно-приватного партнерства, не тільки змінює співвідношення в рівні витрат між державою та приватним сектором, але вимагає певної уніфікації підходів щодо визначення галузей інфраструктури. У цьому сенсі, ці процеси об'єктивно припускають і якісно нове дослідження структурних елементів інфраструктури.

Термін «інфраструктура» походить від лінгвістичного значення латинських слів «infra» – нижче і «structura» – будова. Цей термін широко застосовувався в дослідженнях західних економістів, де інфраструктура розглядалась як підпорядковане, обслуговуюче утворення, покликане забезпечувати ефективне ведення військових дій, а у мирний час – підтримувати обороноздатність держави [1].

Згодом цей термін почали трактувати як комплекс галузей, що обслуговують промислові і сільськогосподарське виробництво. В цьому напрямку інфраструктура розглядалась як сукупність інституцій та об'єктів, необхідних для забезпечення функціонування галузей матеріального виробництва та умов життєдіяльності суспільства загалом [2].

«Інфраструктура» (ринкова, виробнича, соціальна та ін.), виділена в самостійний напрямок дослідження, тому що вона має всі ознаки системи (цілісність і складність відповідного об'єкта, можливість розподілу на складові частини (підсистеми, елементи), входження її як підсистеми в систему більш високого порядку, а також через загальні та специфічні ознаки, що їй притаманні.

Через виділення інфраструктурних ознак виявляється змістовне поняття інфраструктури. На основі системного підходу можлива класифікація ознак інфраструктур, наступне угруповання елементів і, відповідно, аналіз і синтез їх.

У сучасних роботах західних економістів інфраструктурі дається загальна ознака - джерело фінансування інвестицій [3]. Ці інвестиції трактують як «додатковий суспільний капітал» або «накладні соціальні витрати». Інвестиції в інфраструктуру трактуються як попередні інвестиціям у промисловість і сільське господарство, як неприбуткові, сформовані за рахунок усього суспільства. На підставі специфічних ознак інфраструктури, функціонального призначення й специфіки, наданих матеріальному виробництву, населенню й суспільству у цілому послуг, загально визначаним є виділення двох основних видів інфраструктури: матеріальної (physical), до якої відносять транспорт, водопостачання, енергетику та телекомунікації, та соціальної (human), елементами якої є система освіти, охорона здоров'я та в'язниці [4].

Щодо вітчизняних науковців, то таким узагальнюючим визначенням є наступне: інфраструктура - сукупність галузей, що роблять послуги, необхідні для розвитку економіки, що й характеризуються тривалістю будівництва й термінів служби об'єктів [5].

Розрізняють інфраструктуру: виробничу (дороги, канали, порти, склади, системи зв'язок і ін.); соціальну (школи, лікарні, театри, стадіони й ін.). Іноді терміном «інфраструктура» позначають комплекс так званих інфраструктурних галузей господарства (транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я та ін.).

Значна група дослідників виділяє наступні інфраструктурні ознаки [6]:

- по-перше, у результаті виробничої діяльності в інфраструктурних галузях не створюється нового продукту, а лише збільшується вартість уже створеного продукту;
- по-друге, відбувається збіг споживання корисного ефекту із процесом виробництва;
- по-третє, існує неможливість резервувати продукцію галузей інфраструктури, «що матеріалізується» у формі процесів переміщення, зберігання, передачі інформації.

Галузі виробничої інфраструктури входять основною частиною в сферу матеріального виробництва, безпосередньо беруть участь у створенні національного доходу й змінюють тим самим вартість валового суспільного продукту, але вони не збільшують фізичного обсягу цього продукту в натуральному виразі.

Обслуговуюча діяльність галузей виробничої інфраструктури, викликана об'єктивною необхідністю продовження процесу виробництва, приводить до росту додаткових витрат. Ці додаткові витрати обігу, що виникають у результаті надання виробництву таких виробничих послуг, як різні складські операції по зберіганню й транспортуванню, комплектуванню продукції, передачі енергетичних ресурсів і інформаційних потоків і т.д., збільшують

вартісне вираження сукупного суспільного продукту й національного доходу, тому що по суті є продовженням виробництва в обігу [5].

Специфічною суспільною функцією сфери обігу, яка одержала своє організаційне оформлення в діяльності галузей і ланок виробничої інфраструктури (матеріально-технічного постачання й збуту, вантажного транспорту, зв'язку, ліній тепло - і електропередач, мережі доріг, магістралей, інформаційних систем і т.д.) є відновлення єдності роз'єднаних у просторі й часі процесів виробництва матеріальних компонентів суспільного продукту в масштабі національного господарства й забезпечення безперервності розширеного відтворення. Інфраструктурні операції сфери виробничого обслуговування умовно можливо віднести до розряду допоміжних, оскільки вони безпосередньо не змінюють матеріальної основи споживчої вартості, а лише створюють матеріальні умови такої зміни, відновлюючи єдність дискретних матеріальних операцій і забезпечують синхронність матеріального виробництва й безперервність розширеного відтворення. Як справедливо відзначається серед економістів, що визначають у діяльності по обслуговуванню матеріального виробництва, елементи виробничої інфраструктури не створюють нову натурально-речовинну форму продукту, а лише збільшують у вартісному вираженні сукупний суспільний продукт (національний дохід).

Отже, однією з найважливіших методологічних проблем у вивченні інфраструктури є вироблення критеріїв, на основі яких можна було б робити системне розмежування інфраструктур, тобто виділяти елементи, іманентно властиві їй, задавати їхній спосіб зв'язку в ціле. Для цього необхідно системне дослідження різних видів інфраструктур. З погляду системного підходу будь-яке поняття, як уже зазначалося вище, характеризується певними ознаками, наявністю певних відносин між елементами, певною впорядкованістю їх і наявністю нових властивостей відсутніх у компонентах.

Пошук специфічних ознак інфраструктури є одним із самих складних питань дослідження проблем фінансування проектів в рамках державно-приватного партнерства в Україні. Основна проблема полягає у розбіжностях у визначенні інфраструктури між вітчизняними та зарубіжними вченими та необхідності пошуку точок дотику для можливості проведення такого аналізу. Аналіз інфраструктурних проектів буде проводитись згідно з методологією Світового банку [7], яка є практичним відображенням західної економічної думки.

Відповідно до підходу Світового банку виділяється первинний сектор (the primary sector), що включає чотири інфраструктурні сектори (infrastructure sectors), які надають основні інфраструктурні послуги для суспільства: енергетика, транспорт, телекомунікації та водопостачання [8]. Дані фокусують на секторах з деякими характеристиками монополій або олігополій. Більш конкурентні сектори, такі як авіакомпанії і виробництво газу (gas production), не включені (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл інфраструктурних секторів відповідно до методології Світового банку

Енергетика (Energy)		Телекомунікації (Telecommunications)		Транспорт (Transport)			Водопостачання (Water)	
виробництво електроенергії, транспортування і постачання	транспортування і постачання природного газу	фіксований або мобільний місцевий телефонний зв'язок	міжміський телефонний зв'язок міжнародний телефонний зв'язок	злітно-посадкові смуги і термінали аеропортів, портова інфраструктура, надбудови, термінали, і канали	залізниці (у тому числі основні засоби, вантажоперевезення та пасажироперевезення)	платні дороги (toll roads), мости, автошляхи та тунелі	постачання питної води	каналізація та очисні споруди

Джерело: сформовано автором на основі [7]

Основним критерієм проекту, що класифікується Світовим банком як інфраструктурний, є те, що проект повинен забезпечити одну або кілька наступних послуг:

- енергетика: передача і розподіл природного газу та / або виробництво електроенергії, передача і розподіл;
- телекомунікації: фіксований та мобільний доступ та служби міжміського зв'язку;
- транспорт: аеропорти, залізниці, морські порти і автошляхи;
- водопостачання: очищення та розподіл питної води, збір та очищення стічних вод.

Отже, при вивченні державно-приватного партнерства дослідники оперують чотирма інфраструктурними секторами, діяльність по кожному з яких чітко обмежена.

Зокрема, *енергетика* включає тільки діяльність, безпосередньо пов'язану з наданням електроенергії або природного газу для користувачів. Основною відмінною рисою цього сегменту є врахування будь-якої діяльності, пов'язаної з електроенергією. Вона включає в себе виробництво електроенергії, її генерацію, передачу і розподіл. При цьому, при виробництві електроенергії, в тому числі розуміють і будівництво електростанції. До даного сегменту, за яким досліджують проекти державно-приватного партнерства відносять також і діяльність щодо передачі виробленої енергії від електростанції до розподільної установки (мережі) та послуги, що забезпечують передачу потужності з мережі до безпосередніх користувачів. Щодо природного газу, то даний сектор включає лише магістральні та розподільні трубопроводи та виключаючи розвідку і видобуток газу. Досліджуються послуги, необхідні для передачі газу з газового родовища до системи магістральних трубопроводів (труби, регулятори тиску тощо) і від основної системи трубопроводів до окремих користувачів [7].

Телекомунікації включають в себе заходи, необхідні для передачі інформації між користувачами. Сюди відносять:

- мережі, які з'єднують окремих користувачів фіксованого телефонного зв'язку або зв'язку з обмеженою мобільністю;
- мережі мобільного зв'язку, які з'єднують окремих користувачів в певній географічній області країни;
- мережі, які з'єднують користувачів, розташованих в різних географічних районах, як усередині країни, так і за її межами.

Щодо *водопостачання та каналізації*, даний сегмент включає всі необхідні умови для зберігання та доставки питної води до користувачів, її обробки стічних вод. Йдеться про очищення питної води для споживання, тобто устаткування для очищення води, в тому числі розподілу та передачі питної води (труби і прилади для вимірювання витрат води); будівництво резервуарів для накопичення, зберігання та опріснення. А також споруди по прийому та маршрутизації, зберіганню, переробці та утилізації стічних вод (станції очищення стічних вод).

Транспорт є найбільш розгалуженою складовою так званого базового сектору. Тому його основні елементи відобразимо схематично (Рис.1).

Транспорт												
Аеропорти			Залізниця				Морські порти		Тунелі		Мости	Автошляхи, в тому числі платні
будівлі терміналів, вежі	ангари літаків	злітно-посадкові смуги	трек, рейки сигнальні пристрої	термінали	метро, монорейки	пасажироперевезення та вантажоперевезення	термінальні об'єкти	будівництво та обслуговування водних шляхів, каналів	установка для підземної переправи	обладнання для стягнення дорожнього мита		

Рис.1. Основні елементи транспорту як складової первинного сектору

Знаючи критерії, які покладено Світовим банком в основу аналізу інфраструктури в рамках державно-приватного партнерства, спробуємо знайти точки дотику між вітчизняним підходом та підходом вищеназваної інституції.

Логічно, якщо почнемо пошук з Загального класифікатора галузей народного господарства (ЗКГНГ), що застосовувався в Україні. В ЗКГНГ галузі народного господарства розподіляються на сферу матеріального виробництва і невиробничу сферу [9].

До сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначають види діяльності, що створюють матеріальні блага у формі продукції, енергії, у формі переміщення вантажів, зберігання продуктів, сортування, пакування і інших функцій, які є продовженням виробництва в сфері обігу, зокрема – торгівля та загальна комерційна діяльність по забезпеченню функціонування ринку. Решта видів діяльності утворюють у своїй сукупності невиробничу сферу.

Відповідно до даного класифікатора так званий первинний сектор, що відповідає інфраструктурі, розпорошений серед галузей як сфери матеріального виробництва так і галузей невиробничої сфери діяльності (Рис.2).

Первинний сектор			
Галузі сфери матеріального виробництва			Галузі невиробничої сфери діяльності
Промисловість	Транспорт і зв'язок		Житлово-комунальне господарство
Електроенергетика	Транспорт	Електро- та радіозв'язок	Водопостачання

Рис.2. Відповідність первинного сектора галузям народного господарства

Зокрема, електроенергетика разом із системою газопостачання відповідно до методології Світового банку належать до сектору «Енергетика». В той же час, згідно із Класифікатором галузей народного господарства електроенергетика відноситься до промисловості, а газопостачання – до сектору «Транспорт і зв'язок». Щодо системи водопостачання – вона взагалі відноситься до галузей невиробничої сфери діяльності. Такий поділ, що є типовим для вітчизняної практики, не відповідає критеріям міжнародних інституцій та не може бути основою для синхронізації галузей так званого первинного сектору.

З методологічної точки зору, основою для уніфікації вітчизняного підходу та підходу Європейського співтовариства щодо визначення первинних секторів, що приймаємо як основні інфраструктурні, може стати національний класифікатор ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД-2010) [10].

Статистичні дані, розроблені на основі КВЕД, є порівнянними на світовому та європейському рівнях, оскільки КВЕД повністю відповідає NACE (NACE - **N**omenclature **s**tatistique des **A**ctivites economiques dans la **C**ommunauté **E**uropeenne - Статистична класифікація видів економічної діяльності Європейського Співтовариства) як за структурою, так і змістом категорій. КВЕД як і NACE не враховує розбіжності між формами власності, юридичним статусом або характером діяльності виробничої одиниці, оскільки такі критерії не мають відношення до характеристик виду економічної діяльності [11].

Використання NACE у Європейській статистичній системі є обов'язковим. В свою чергу, NACE є складовою інтегрованої системи класифікацій ISIC (*International Standard Industrial Classification of All Economic Activities* – Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності), розроблених Статистичним відділом ООН [12]. NACE і ISIC використовують однаковий принцип розподілу видів економічної діяльності на складові на найвищих рівнях.

Ієрархічна структура КВЕД (затверджена як Національний класифікатор ДК 009:2010) є повністю ідентичною структурі NACE [11].

В секціях КВЕДу виділятимемо тільки ті класи, що відповідають критеріям первинного сектора [10]:

Д Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (35.11 Виробництво електроенергії; 35.12 Передача електроенергії; 35.13 Розподілення електроенергії; 35.22 Розподілення газоподібного палива через місцеві (локальні) трубопроводи).

Е Водопостачання; каналізація, поводження з відходами (36.00 Забір очищення та постачання води; 37.00 Каналізація, відведення й очищення стічних вод).

Ф Будівництво (42.11 Будівництво доріг і автострад; 42.12 Будівництво залізниць і метрополітену; 42.13 Будівництво мостів і тунелів; 42.22 Будівництво споруд електропостачання та телекомунікацій; 42.91 Будівництво водних споруд).

Н Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (49.10 Пасажирський залізничний транспорт міжміського сполучення; 49.20 Вантажний залізничний транспорт; 49.50 Трубопровідний транспорт).

І Інформація та телекомунікації (61.10 Діяльність у сфері провідного електрозв'язку; 61.20 Діяльність у сфері безпроводового електрозв'язку).

Задля забезпечення міжнародного співставлення, визначення та пояснення до класифікаційних позицій, КВЕД повністю відповідають визначенням і поняттям, встановленим ЄС для використання у НАСЕ. КВЕД синхронізує не лише види економічної діяльності, але, позначаючи агреговані сектори (А, В, С тощо), певним чином визначає і галузі. Водночас наведена класифікація, спрощуючи, можливо, збір та обробку статистичних даних, не вирішує методологічну проблему визначення інфраструктурних секторів в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Необхідність оцінки обсягів фінансування певних інфраструктурних секторів та визначення ефективності використання фінансових ресурсів вимагає уніфікованого підходу. Вирішення цього питання також йде в контексті визначеного європейського вектору розвитку країни. Крім того, ринкові відносини відкидають застарілий галузевий принцип організації вітчизняної економіки по вертикалі (це підтверджує й припинення дії Загального класифікатора галузей народного господарства) і впровадження нової класифікації секторів. Основою для уніфікації з методологічної точки зору вітчизняного підходу та підходу Європейського співтовариства щодо визначення первинних секторів, які визначаємо як основні інфраструктурні, може стати національний класифікатор ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД-2010).

Слід звернути увагу ще на ті обставини, що багато підприємств різних форм власності, переслідуючи мету гнучкості функціонування, а іноді і виживання, стають об'єктивно багатопрофільними, і тоді критерії Світового банку можуть бути використані для класифікації діяльності, яка носить змішаний характер.

Література:

1. Коваленко М.Є. Концепція інфраструктури у фінансовому секторі економіки [Електронний ресурс] / М.Є. Коваленко. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1289/1/16.34.pdf>
2. Бойчик І.М. Ринкова інфраструктура: сутність та характеристика // Сталій розвиток економіки №3, 2013.
3. Economic Research Centre. Privatization of Railways: Report of the Ninetieth Round Table on Transport Economics Held in Paris on 4th-5th February 1993. Organization for Economic; December 1993. – 162 p.
4. Policy, Management and Finance of Public-Private Partnerships / edited by Akintoye & Matthias Beck, 2009. Blackwell Publishing Ltd. [E-resource] / - Access mode: [http://upecen.edu.pe/ebooks/Derecho/Comercial/Asociaciones%20Pblico%20Privadas/Biblioteca%20especializada/Policy%20Management%20and%20Finance%20for%20Public-Private%20Partnerships.%20Akintola%20Akintoye%20and%20Matthias%20Beck%20\(Ed.\).pdf](http://upecen.edu.pe/ebooks/Derecho/Comercial/Asociaciones%20Pblico%20Privadas/Biblioteca%20especializada/Policy%20Management%20and%20Finance%20for%20Public-Private%20Partnerships.%20Akintola%20Akintoye%20and%20Matthias%20Beck%20(Ed.).pdf)
5. Садловська І.П. Стратегічне управління національною транспортною інфраструктурою України: Монографія. – К.:П.П. «Сердюк В.Л.», 2011 – 356 с.
6. Ложачевська О.М. Управління функціонуванням та розвитком транспортного комплексу регіону / О.М.Ложачевська. - К.: НАУ, 2002. – 248 с.
7. World Bank Private Participation in Infrastructure (PPI) Sectors and subsectors included in the database [E-resource]. – Access mode: http://ppi.worldbank.org/resources/ppi_methodology.aspx#sectors
8. World Bank Private Participation in Infrastructure (PPI) Glossary [E-resource]. – Access mode: http://ppi.worldbank.org/resources/ppi_glossary.aspx
9. Загальний Класифікатор «Галузі народного господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/text771/pg1.htm>
10. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html
11. Методологічні основи та пояснення до позицій національного класифікатора ДК 009:2010 (КВЕД-2010). Наказ Держкомстату від 23.12.2011 № 396
12. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.4) [E-resource]. – Access mode: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=27&Lg=1>

Ткаченко Я.С., канд.екоп. наук, доцент кафедри фінансов и кредита АПСВТ

Финансирование в рамках государственно-частного партнерства: методологические подходы определения сущности и основных элементов инфраструктуры. В статье основное внимание уделяется поиску специфических признаков инфраструктуры. Этот вопрос является

одним из самых сложных вопросов исследования проблем финансирования проектов в рамках государственно-частного партнерства в Украине. Необходимость оценки объемов финансирования определенных инфраструктурных секторов и определения эффективности использования финансовых ресурсов требует унифицированного подхода. Целью данной статьи является обобщение теоретических положений определения сущности инфраструктуры и ее классификации. Основная проблема заключается в различных подходах между отечественными и зарубежными учеными при определении инфраструктуры, что приводит к необходимости поиска точек соприкосновения. Анализ инфраструктурных проектов будет проводиться согласно методологии Всемирного банка, которая выделяется первичный сектор (the primary sector), включающий четыре инфраструктурные сегмента (infrastructure sectors), которые предоставляют основные инфраструктурные услуги для общества: энергетика, транспорт, телекоммуникации и водоснабжения.

Ключевые слова: методология, первичный сектор, инфраструктура, инфраструктурные сектора, государственно-частное партнерство

Tkachenko I.S., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Academy of Labour, Social Relations and Tourism.

PPP project financing: methodological approaches to defining the essence and basic infrastructure facilities. The article focuses on finding specific features of infrastructure. Definition of infrastructure is one of the most difficult issues of financing PPP projects in Ukraine. There is an urgent need to assess the amount of financing certain infrastructure sectors and determining the efficiency of the use of financial resources which require a unified approach. The purpose of this article is to summarize the theoretical definitions of the essence of the provisions of infrastructure and its classification. The main problem lies in different approaches between domestic and foreign scholars in determining the infrastructure that leads to the need of finding a common ground. Analysis of infrastructure projects will be carried out according to the methodology of the World Bank, which is allocated in the primary sector, comprising four infrastructure segments, which provide the basic infrastructure services to society: energy, transport, telecommunications and water supply.

Key words: methodology, the primary sector, infrastructure, infrastructure sectors, public-private partnership

УДК 364.35:33.021.8](477)(045)

Туголуков С.І.,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та кредиту
АПСВТ ФПУ,

Щодо впровадження другого рівня пенсійної системи України та ризику його функціонування

У статті аналізуються ризики запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, обґрунтовується необхідність подальшого реформування сутнісних аспектів солідарного рівня та інфраструктури фондового ринку як необхідних умов для успішного функціонування Накопичувального фонду. Подальше реформування пенсійної системи має враховувати стратегічні помилки початкового етапу трансформації, до яких відноситься тотальна недовіра до владних інституцій, спровокованих передовсім численністю спеціальних пенсійних законів, складністю в їх розумінні і застосуванні, великим розривом між мінімальними і максимальними пенсіями у солідарній системі.

Ключові слова: пенсійна система, Накопичувальний фонд, активи накопичувальної пенсійної системи, фінансові ризики, знецінення накопичень, інфляція, реформування.

Вступ. У сучасному світі реформування пенсійної системи належить до пріоритетних напрямів соціально-економічної політики. Мінливість економічного середовища, демографічне старіння населення, поступове збільшення тривалості навчання і, відповідно, пізніший вік виходу на ринок праці зумовлюють постійну актуальність пенсійної реформи. При цьому пенсійна політика потребує постійного коригування не лише з огляду на поточну ситуацію, а й з урахуванням довгострокової перспективи.

Прийняття Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» започаткувало пенсійну реформу, покликану зменшити загострення сучасних суперечностей у цій сфері, забезпечити підвищення пенсій особам похилого віку, поновити зв'язок розмірів пенсій із заробітком, а також сприяти економічному зростанню. Проте, період економічного піднесення в Україні

супроводжувався загостренням боротьби між різними політичними угрупованнями. Це призвело до сплеску популізму в боротьбі за голоси виборців та гальмування пенсійної реформи. Фінансово — економічна криза різко загострила проблему незбалансованості державних фінансів, у тому числі, дефіцитів державного та пенсійного бюджетів, привівши до необхідності пошуку шляхів подальшого реформування пенсійної системи країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам функціонування сучасної пенсійної системи України, перспектив її подальшого розвитку, приділяється багато уваги. Серед провідних вітчизняних фахівців та науковців цією проблемою займаються Демчук Л.А., Денісова О.В., Жаліло Я.А., Коваль О.П., Костенко Р.О., Кудін В.А., Лібанова Е.М., Присяжнюк Т.І., Ткаченко Л.Г., Харазішвілі Ю.М. та інші.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що фахівці з пенсійної проблематики фактично одностайні у необхідності негайного та кардинального реформування пенсійної системи України. Наприклад, Коваль О.П. докладно обґрунтовує, що сучасний стан пенсійної системи є чинником виникнення загроз економічній безпеці не тільки і не стільки у соціальній, а й у фінансовій сфері держави, тому необхідність подальшого реформування не підлягає сумніву [3, С.39]. Одним з пріоритетних напрямів пенсійного реформування вважається впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи (II рівень). Але останнім часом предметом дискусії дедалі частіше стає власне необхідність цього кроку як такого. Зрушення експертної думки від ентузіазму до скептицизму щодо системи II рівня пов'язане переважно з наслідками впливу на світові пенсійні системи фінансової кризи 2008 року.

Незважаючи на значну увагу фахівців і науковців до пенсійної проблематики, внаслідок її багатогранності чимало актуальних питань щодо природи, механізмів дії та глобальних наслідків пенсійних реформ і досі залишаються невирішеними.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних ризиків функціонування другого рівня пенсійної системи в Україні та обґрунтуванні доцільності його впровадження, окремих напрямів підвищення ефективності діючої пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу. Як показує досвід функціонування пенсійних систем у розвинених і ряді країн, що розвиваються, ідеальних пенсійних систем не існує. Навіть у благополучній Великобританії, за даними Eurostat, 24% пенсіонерів живуть за межею бідності [6].

В принципі, ефективне функціонування пенсійних систем, як однорівневих — лише солідарний рівень, так і багаторівневих, з обов'язковою та/або добровільною накопичувальною складовою, можливо тільки за наявності кількох умов: позитивної демографічної динаміки, економічного зростання та низького, що наближається до природного, рівня безробіття. Проте, в сучасних умовах негативного демографічного тренду, характерного для розвинених і багатьох країн, що розвиваються, в тому числі і для України, та нестабільної політичної і економічної складових нарастають ризики невиконання пенсійними системами своєї основної функції — соціального захисту осіб похилого віку [1, ст.46].

У період економічного піднесення в Україні не були зроблені ефективні кроки в напрямку модернізації пенсійної системи, що призвело до розбалансування та хронічного дефіциту Пенсійного фонду (солідарна складова — I рівень). Система недержавного пенсійного забезпечення (III рівень) на сьогоднішній день не виконує притаманних їй функцій щодо залучення довгого інвестиційного ресурсу для потреб вітчизняної економіки та не є дієвим засобом забезпечення гідної старості громадян. Одним з кроків у напрямку вдосконалення сучасної системи є впровадження загальнообов'язкового Накопичувального фонду (II рівень). Але система II рівня є більш вразлива перед фінансовими кризами. Хоча існує й інша точка зору, яка акцентує увагу на тому, що дефіцит бюджету II рівня взагалі неможливий, а накопичувальна система абсолютно не підвладна дії будь-яких фінансових криз [8].

На наш погляд, якщо в накопичувальній системі відсутні зобов'язання щодо фіксованих пенсійних виплат у разі досягнення платниками встановленого пенсійного віку, то дійсно, дефіцит неможливий, але можливе різке зниження суми виплат порівняно з очікуваним. Потенційно, ця сума може наближатися до нуля.

До речі, стратегічною помилкою у процесі реформування пенсійної системи України (якщо ми розглядаємо реальні кроки, а не пропагандистські гасла) є намагання знизити рівень дефіциту Пенсійного фонду, а не відновлення соціальної справедливості. Тому реформа звелася до деяких кроків косметичного характеру, не зачіпаючи сутнісних аспектів функціонування, і як наслідок, не отримала підтримку суспільства (мається на увазі

зниження рівня тіньової заробітної плати, легалізація доходів). Теж саме можна сказати про необхідність впровадження II рівня. Точка зору, згідно з якою накопичувальна система абсолютно не підвладна дії будь-яких фінансових криз є вірною, якщо ми розглядаємо накопичувальну систему в першу чергу як додатковий, відносно дешевий, інвестиційний ресурс держави. Але, якщо на перше місце поставити інтереси майбутнього пенсіонера, то в ефективності функціонування накопичувальної системи акцент зміститься з інвестиційної складової на здатність збереження реальної купівельної спроможності заощаджень учасників системи, а в ідеалі, — їх примноження, що, безумовно неможливо без інвестицій. Інвестиційна політика повинна виходити з інтересів майбутніх пенсіонерів. З їхньої точки зору часткова або повна втрата власних заощаджень буде еквівалентна банкрутству інституту даної послуги. В умовах спостережуваного, вкрай низького рівня довіри до владних і державних структур країни, навряд чи можна розраховувати на підтримку суспільства у впровадженні II рівня, якщо збереження коштів не буде якимось чином гарантовано (із значним рівнем довіри суспільства до такої гарантії).

Фінансові ризики у контексті функціонування накопичувальної складової пенсійної системи — це ризики отримання збитків страхувальником внаслідок невиконання (неналежного виконання) своїх зобов'язань перед контрагентом або внаслідок невиконання (неналежного виконання) контрагентом його зобов'язань перед страхувальником відповідно до договору, укладеного між ними, а також отримання збитків страхувальником внаслідок несприятливих макроекономічних факторів, які вплинули на відносини сторін за договором [7].

До основних зовнішніх ризиків функціонування обов'язкової накопичувальної системи можна віднести передусім ризик знецінення накопичень учасників унаслідок інфляції. Безумовно, за останні п'ять років індекс споживчих цін (індекс інфляції), що характеризує інфляційні процеси у країні зменшився з 122,3 у 2008 р. до 104,6 у 2011р. та 99,8 у 2012 р., що вже характеризується як початок дефляції. У першій половині 2013 року фактичних інфляційних процесів також не спостерігалось. Але, з одного боку, необхідно відмітити недосконалість фіксованого споживчого набору товарів і послуг найбільш представницьких і важливих для споживання домогосподарств, виходячи з якого розраховується цей індекс, а з іншого — проаналізувати динаміку інфляції з 2001 року наростаючим підсумком, що дасть змогу вирахувати підсумковий індекс інфляції, який склав 288,4%, або 24% річних [4]. Через недбалу урядову політику, коли рівень інфляції перевищує 5 — 8%, заощадження знецінюються настільки швидко, що сам процес їхнього накопичення втрачає сенс. Навіть якщо припустити, що у подальшому можна буде розраховувати на «приємний» рівень у 3 — 5% річних, існує інша складова, яка може звести нанівець усі прогнози. Це — валютний курс, коливання якого безпосередньо відображаються на динаміці споживчого ринку України. Його штучне утримання призвело до різкого скорочення міжнародних резервів з 34 576,4 млн. дол. на кінець 2010 р. до 24 546,19 млн. дол. на кінець 2012 р. Станом на 30 червня 2013 р. міжнародні резерви ще скоротилися і склали 23 245,18 млн. дол. [5]. Таким чином, ці тенденції не дозволяють навіть у середньостроковій перспективі на 3 — 5 років сподіватися на прийнятну для функціонування загальнообов'язкового Накопичувального фонду інфляційну динаміку.

Характерною особливістю сучасного стану України є низька якість управлінських рішень усіх гілок влади. Навряд чи впровадження обов'язкової накопичувальної системи буде виключенням з цього правила. А тому функціонування на рівні держави Накопичувального фонду може бути схильне до адміністративних ризиків, тобто до ризиків неналежного управління. Ризики неналежного управління можна теоретично розділити на несвідомі та свідомі, які з практичної точки зору важко чітко розрізнити, а відтак і запобігти їх негативному впливу. До них можна віднести розміщення коштів у боргові активи за неринковими ставками, купівля активу за дуже високими або продаж за дуже низькими цінами, ризик втрати пенсійних активів унаслідок дій контрагентів за угодами, наприклад, непоставка активу на умовах передплати чи навпаки, банкрутство банку, в якому розміщено депозит, комп'ютерне шахрайство тощо. Вихід на фондовий ринок такої потужної структури з прогнозованими вхідними грошовими потоками може привести до зговору між окремими його суб'єктами, посилення спекулятивної складової та виникнення так званих фінансових «мільних бульбашок». Неналежне управління, зі свого боку, може привести до зменшення і втрат частки пенсійних накопичень та викликати посилення соціальної напруги, подальшу маргіналізацію значної частки населення.

Іншим різновидом адміністративних ризиків є адміністративно-законодавчі ризики, які виникають у випадку реалізації незапланованих адміністративних обмежень діяльності суб'єктів ринку, а також змін у законодавстві, особливо у податкової сфері. Ці зміни дуже поширені в Україні та мають істотний вплив на результати фінансової діяльності суб'єктів господарювання.

До основних внутрішніх ризиків функціонування II рівня можна віднести ризик недостатності накопичень – тобто особистий ризик людини (учасника накопичувальної системи), яка не спромоглася накопичити достатній обсяг коштів з індивідуальних причин: низький рівень заробітної плати, недостатньо тривалий трудовий стаж тощо. Якщо прийняти до уваги сучасний середній рівень заробітної плати у 3380 грн. (червень 2013 р.), то стає проблематичним накопичення необхідної суми на індивідуальному накопичувальному рахунку навіть за умов 25-річного страхового стажу при передбачуваних законодавством нормативах відрахувань. До того ж значна частина робітників одержує офіційну заробітну плату нижче цього рівня.

Тому, за умови низької ефективності інвестування, може скластися парадоксальна ситуація, коли пенсіонери – учасники лише солідарної системи будуть отримувати більшу пенсію, ніж учасники солідарного і накопичувального рівнів, при однакових страхових відрахуваннях та стажу, у зв'язку з тим, що відповідно до чинного законодавства за період участі тільки у солідарній системі величина оцінки одного року страхового стажу складає 1,35%, а у солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування – 1,08%. Тобто ця різниця повинна як мінімум покриватися інвестиційним доходом.

Теоретично, сучасні економісти розглядають фінансові ресурси накопичувальної пенсійної системи як: ефективно джерело довгострокових, відносно дешевих і прогнозованих фінансових ресурсів для розвитку економіки; потужний фінансовий стимул зростання ВВП, зниження рівня безробіття та росту заробітних плат, що у свою чергу призведе до збільшення доходної частини державного бюджету та Пенсійного фонду. Однак, при цьому, ринок не може приймати до уваги цільове використання коштів накопичувальної пенсійної системи.

У результаті інституційного розвитку фінансової системи, традиційних і нових фінансових інструментів, механізмів інвестування, відбулося істотне відокремлення фінансової сфери від реального сектору економіки, тобто отримало розвиток явище, коли в результаті кредитних, валютних і фінансових операцій гроші «прирастають», не проходячи через сфери виробництва. До того ж, у сучасних умовах практичного існування держави, ймовірно значна частка фінансових ресурсів Накопичувального фонду виявиться конвертованою у державні облігації (ОВДП), які імітуються для покриття дефіциту державного бюджету. З одного боку, ці гроші переважно використовуються для поточних потреб держави і не є прямим інвестиційним ресурсом економічного розвитку, з іншого – обслуговування ОВДП є функцією державного бюджету. Тому зниження боргового навантаження на бюджет за допомогою впровадження накопичувальної системи, на наш погляд, є досить проблематичним.

Переважаюча більшість пенсійних коштів у накопичувальній системі, безумовно, триматиметься у цінних паперах. Проте в період фінансової кризи або протягом деякого часу після неї виникає додатковий ризик втрати значної частки пенсійних накопичень внаслідок швидкого зниження вартості фондових активів. Тому, при співставних параметрах участі у II рівні пенсійної системи, учасники, у яких настання пенсійного віку припадає на кризовий або післякризовий період, будуть отримувати пенсії меншого розміру, ніж особи, які вийшли на пенсію до кризи.

Активи Накопичувального фонду повинні бути представлені ліквідними, надійними та дохідними складовими. При цьому надійність коштів навіть на поточних рахунках українських фінансових інститутів (ІСІ, страхових компаній, НПФ тощо) у банках під час банківських криз суттєво знижується, а дохідність цих активів – відносно невисока або важко прогнозована (у випадку зберігання їх у іноземній валюті). Але й строкові депозитні вкладення не завжди показують реальну дохідність. Наприклад, у передкризовий період 2006 – 2008 рр. середньорічні ставки за дрібними депозитами населення коливалися близько 13 – 15%, а за великими середньостроковими вкладеннями юридичних осіб – ще менше, що було нижче офіційно встановленого рівня інфляції.

Особливості інфляційних процесів в Україні та системні ризики, притаманні українській фінансовій системі, ускладнюють інвестування та адміністрування депозитних вкладень.

Ринкова вартість цінних паперів в Україні може бути невизначеною та надто волатильною. Крім того, цінні папери вітчизняних емітентів характеризуються недостатньою ліквідністю.

Взагалі, якщо індивідуальні інвестори швидше належать до частини спекулятивно налаштованих учасників національного фондового ринку, то переважна більшість інституціональних інвесторів зацікавлена у прогнозованості цінової динаміки, надійності фінансових інструментів. Тому кількість інструментів, серед яких доцільно обирати об'єкти інвестування, на сьогодні доволі обмежена. З одного боку — нормативними вимогами, з іншого — реаліями функціонування фондового ринку України.

Основною вадою акцій українських емітентів є надмірна волатильність. І цей фактор не компенсує навіть надвисока «дохідність» національного ринку акцій, яку можна оцінити за допомогою фондових індексів, тим більше, що висока дохідність періодично змінюється на таку ж високу збитковість. Волатильність фондових індексів є дуже високою не тільки протягом значних проміжків часу (коливання становлять до 60% за місяць), а й протягом дня. Така волатильність абсолютно неприйнятна для функціонування Накопичувального пенсійного фонду.

Також певні сумніви викликає структура індексних кошиків українських фондових індексів. У складі емітентів, які використовуються для розрахунку національних фондових індексів, переважають підприємства, створені ще за часів Радянського Союзу — промислові гіганти і нечисленні банки. Підприємств, утворених у процесі становлення ринкової економіки, практично немає. Такі підприємства віддають перевагу іноземним фондовим біржам, де залучають ресурси за допомогою IPO.

В українських реаліях незначні потужності та низька ліквідність фондового ринку часто стають на заваді оперативній реалізації великого пакету цінних паперів з портфелю страхових компаній, інших інституціональних інвесторів, що, безумовно, також буде стримувати ефективне функціонування Накопичуваного фонду. У цьому ж напрямку діє практична неможливість достовірно оцінити не тільки прогнозу (хоча б на тиждень), а навіть поточну вартість українських акцій, а щоденна волатильність не дає змоги швидко зреагувати на коливання ринку та мінімізувати потенційні збитки. Це свідчить про вкрай низький рівень ефективності біржового ринку (або навіть її відсутність) у частині виконання ним макроекономічної функції визначення справедливої вартості. За таких значних коливань ринок фактично не в змозі визначитися стосовно того, яка ж достовірна ринкова вартість фінансових інструментів. До того ж, український вторинний ринок цінних паперів практично не постачає фінансові ресурси у реальний сектор економіки, а тому не може бути реальним потужним джерелом економічного піднесення.

Інша річ — первісне розміщення недержавних облігаційних позик. Протягом 2001–2008 рр. облігації підприємств були чи не найпопулярнішими фінансовими інструментами в Україні — як для емітентів, так і для інвесторів. Фінансові результати підприємств стабільно зростали, банки та ретейлери застосовували агресивну політику зростання філійної мережі. Оскільки дефолтів практично не було, то облігації стали найзручнішим елементом залучення коштів: їх частка у загальному обсязі коштів, залучених шляхом первинного розміщення цінних паперів, у 2007 році сягнула 33,4%.

На біржовому ринку популярність облігацій була ще вищою: протягом 2003–2008 рр. частка облігацій у загальному обсязі біржових торгів цінними паперами коливалась у межах 40–58%. Але, в другій половині 2008 р. обсяг первинного розміщення облігацій скоротився у вісім разів, у 2009 році обсяг торгів облігаціями зменшився у 2,5 разу, в тому числі на біржовому ринку — втричі. Основна причина такого стану справ полягає в наступному: так, за даними агентства «Кредит-рейтинг», із понад 100 технічних дефолтів, зафіксованих в Україні з 2006 року, пік (51 дефолт) припав на 2009 рік. Варто додати, що кредитні рейтинги інвесторам не дуже допомогли, оскільки 10% емітентів, які допустили дефолт, мали за Національною рейтинговою шкалою інвестиційний рейтинг, тобто ризик здавався мінімальним [2].

Виявилось, що забезпечення емісії або відсутнє, або недостатнє, що механізми захисту прав та інтересів власників облігацій в Україні практично не врегульовані, що інформація про наявність у емітента проблем публікується недостатньо оперативно для прийняття зважених інвестиційних рішень, що процедури реструктуризації надскладні.

Таким чином, переважна більшість інвестиційних можливостей майбутнього Накопичувального фонду буде пов'язана з надмірними ризиками (ціновими, кредитними, валютними, правовими, ліквідності).

І останнє, якщо стратегічні іноземні інвестори не йдуть у країну, за умови значного обсягу вільних коштів, які функціонують на міжнародних фінансових ринках; якщо протягом 2011 — 2012 рр. намітилася тенденція виходу з країни стратегічних інвесторів, що зайшли раніше, а ті, що ще залишаються практично не створюють нових робочих місць, то

це свідчить про негативний інвестиційний клімат і підвищені політичні, економічні, юридичні ризики. В таких умовах навряд чи варто сподіватися на те, що впровадження II рівня пенсійної системи дасть потужний інвестиційний ресурс саме для ефективного й динамічного економічного розвитку України.

Висновки. В цій статті неможливо охопити весь спектр реально існуючих ризиків, тим більше, що пенсійна система прямо чи опосередковано зачіпає все суспільство і будь-які негативні тенденції, що спостерігаються в суспільстві, так чи інакше відбиваються на її функціонуванні. На наш погляд, однією з головних проблем, що стримує пенсійне реформування (а його необхідність все ж не викликає сумнівів), є тотальна недовіра до владних інституцій України і, як наслідок, — певне протистояння об'єктивно існуюче між народом і владою.

На сьогоднішній день, замість того, щоб спрощувати і покращувати життя основних мас населення країни, бюрократична система управління, навпаки, її ускладнює. Необхідний розворот на 180 градусів усієї державної машини і її реальне функціонування в інтересах основної маси громадян країни. Це ж стосується і пенсійної системи України. Якщо не відновити елементарну довіру до справедливості нині існуючої пенсійної системи, то будь-які спроби впровадження II рівня будуть стикатися з недовірою і гальмуватися.

Для того, щоб підвищити рівень довіри необхідно провести ревізію спеціальних пенсій, які нараховуються за окремими законами та списки №1, №2 пільгового виходу на пенсію. На сьогодні склалася парадоксальна ситуація, коли доходи, що генеруються на шкідливому виробництві, приватизуються, а витрати, пов'язані із достроковим виходом на пенсію, погіршенням здоров'я таких пенсіонерів — соціалізуються.

Розрахунки майбутньої пенсії повинні бути максимально простими, зрозумілими і стабільними по відношенню до часу, а інформація — легкодоступною.

З 01.01.2016 р. розрахунки коефіцієнта заробітної плати, який необхідний для нарахування пенсій, буде проводитися тільки за даними Пенсійного фонду за період з 2001 р. і далі. На наш погляд, було б доцільно, щоб з цієї дати Пенсійний фонд сповіщав майбутніх пенсіонерів про їх офіційні заробітки і перераховані до фонду кошти, а також здійснював оцінку рівня майбутньої пенсії. На початку, це можна робити для осіб передпенсійного віку за 1–3 роки до настання нормативного терміну виходу на пенсію. У подальшому, поступово, такою практикою можна охопити всіх учасників солідарної системи і складати кілька варіантів розрахунків, наприклад, залежно від реального віку виходу на пенсію та страхового стажу.

Такі автоматично одержувані населенням розрахунки будуть сприяти підвищенню інтересу до майбутньої пенсії, зростанню довіри до органів пенсійного забезпечення і подальшому пенсійному реформуванню, в тому числі впровадженню II рівня, пошуку ефективних шляхів мінімізації його ризиків.

На наш погляд, доцільність впровадження II рівня пенсійної системи без відродження хоча б мінімального рівня довіри до I рівня, покращення якості управління та якості функціонування інфраструктури фінансового ринку, викликає валики сумніви.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Агентство «Кредит-Рейтинг» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/>
3. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: монографія / О.П. Коваль. — К.: НІСД, 2012. — 240 с.
4. Минфин [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>
5. Національний банк України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
6. Струк О. Пенсійна реформа: світовий досвід [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/2011/02/12/227549>
7. Толуб'як В.С. Ризики системи пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_4/30.pdf
8. Щодо запобігання впливу ризиків фінансової нестабільності на пенсійну систему України». Аналітична записка/ НІСД [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/914/>.

Туголуков С.И., канд. екон. наук., доцент кафедри финансов и кредита АТСОТ

Относительно внедрения второго уровня пенсионной системы Украины и риски его функционирования. В статье анализируются риски введения обязательной накопительной пенсионной системы, обосновывается необходимость дальнейшего реформирования существенных аспектов

солидарного уровня и инфраструктуры фондового рынка как необходимых условий для успешного функционирования Накопительного фонда. Дальнейшее реформирование пенсионной системы должно учитывать стратегические ошибки начального этапа трансформации, к которым относится тотальное недоверие к институтам власти, спровоцированных, прежде всего многочисленностью специальных пенсионных законов, сложностью в их понимании и применении, большим разрывом между минимальными и максимальными пенсиями в солидарной системе.

Ключевые слова: пенсионная система, Накопительный фонд, активы накопительной пенсионной системы, финансовые риски, обесценения накоплений, инфляция, реформирование.

Tuholokuv S.I., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Credit, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

To the issue of the second stage implementation of the pension system in Ukraine and the risks of its functioning. The article analyzes the risks of implementation of the mandatory accumulation pension system and justifies the necessity of further reforming of the essential aspects of the solidarity level and stock market infrastructure as the necessary conditions for the successful functioning of the accumulation Fund. Further reform of the pension system should take into account the strategic mistake on the initial stage of transformation, which include total distrust to governmental institutions, triggered primarily by the large number of special pension laws, complexity in their understanding and application, and a large gap between the minimum and maximum pensions in the solidarity system.

Key words: pension system, Accumulation Fund, pension system assets, financial risks, devaluation of savings, inflation, reforming.

УДК 364.6:316.324.7](100)(045)

Чалюк Ю.О.,

аспірант кафедри міжнародного менеджменту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Країнові моделі соціалізації економіки

У статті досліджуються теоретичні моделі соціальної політики з точки зору взаємодії державних і ринкових регуляторів соціальних процесів, визначається специфіка їх практичної реалізації при розбудові соціальної сфери розвинутих країн світу. В сучасних умовах дивергенції глобального економічного розвитку особливості моделей соціальних держав визначаються не лише обсягом соціальних видатків, а й їх впливом на життя суспільства. Про ефективність заходів соціальної політики свідчать показники матеріального становища населення та соціально-демографічні індикатори. Крім того, важливими є такі характеристики соціального середовища, як участь населення у суспільному житті та його соціальна згуртованість, відсутність соціальних конфліктів.

Ключові слова: соціальна політика, моделі соціальної політики, державні соціальні стандарти і гарантії, система соціального захисту.

Постановка проблеми. В XXI столітті становлення світу у вигляді спільного простору важко назвати лінійним і прозорим процесом. Чимало країн із добре розвиненим державним соціальним забезпеченням відчують зростаючу безпорадність в умовах глобалізованої світової економіки. Відбуваються радикальні зміни в соціальній сфері тих країн, які раніше належали до так званого «другого світу». Зміни в моделях соціальної політики мають практичне значення, адже держави змушені у черговий раз робити вибір між колективною та індивідуальною відповідальністю за соціальний добробут; між вертикальним чи горизонтальним перерозподілом прибутків; між місцевим, національним чи наднаціональним регулюванням соціальної сфери. У кожній з цих альтернатив можна знайти позитивні та негативні риси, проте для соціальної політики важлива збалансованість її елементів, внутрішня послідовність і логічність моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз моделей соціалізації економіки знайшов своє відображення в роботах зарубіжних вчених Г.Еспінг-Андерсена, Р.Титмуса, Р.Мішри, Р.Уїлдінга, Ф.Уільямса, У.Лоренца. Дослідженню економічних і демографічних передумов розвитку соціальної сфери, її цільових орієнтирів присвячені праці

вітчизняних дослідників В.Гошовської, Т.Семигіної, П.Шевчука. В сучасних умовах посилення дивергенції глобального економічного розвитку та поглиблення глобальних соціальних асиметрій актуальними для науковців залишаються проблеми визначення критеріїв соціальної політики, вивчення її національних особливостей.

Метою даної статті є дослідження світових моделей соціальної політики, аналіз загальних та особливих характеристик їх побудови, а також визначення специфіки їх практичної реалізації при розбудові соціальної сфери розвинутих країн світу.

Виклад основного матеріалу статті. Досліджуючи відмінності моделей соціальної політики, слід врахувати наступні критерії її типологізації: можливість доступу населення до соціальних витрат та послуг, селективність чи загальність соціальної безпеки особи, кількість та роль соціальних виплат, обсяги та цілі політики зайнятості, вплив політичних сил та державних інституцій, способи та методи фінансування соціальних програм та заходів.

Важливим є аналіз впливу соціальної політики на розвиток країнових моделей соціалізації економіки. У таблиці 1 розглянуто класифікатор соціальної політики залежно від різноманітних чинників у різних країнах[13].

1990 року у Великобританії вийшла друком книжка «Три світи капіталізму», що стала бестселером соціальної політики й передруковувалася в багатьох країнах[2]. Відомий науковець Г. Еспінг-Андерсен дослідив і класифікував моделі соціальної політики різних індустріалізованих країн, виокремивши ліберальну, консервативну і соціал-демократичну.

Таблиця 1.

Класифікатор соціальної політики залежно від різноманітних чинників у різних країнах.

<i>Класифікатор моделей соціальної політики</i>	<i>Основні характеристики</i>
<i>Залежно від типу базового процесу</i>	
Соціальна допомога	Безоплатна та благодійна підтримка малозабезпечених, соціально уразливих і непрацездатних громадян.
Соціальне піклування	Компетенція негативних соціальних факторів, що виникла внаслідок нерівності соціально-економічного розвитку та ринкових систем господарювання.
Соціальне страхування	Фінансування соціальних виплат і послуг за рахунок страхових внесків працівників та роботодавців.
Соціальний розвиток	Підвищення рівня соціальних індикаторів якості життя: зайнятість, здоров'я, житло, освіта, стан навколишнього середовища.
<i>Залежно від ступеня участі держави</i>	
Благодійна модель	Кошти на благодійну допомогу, складаються в основному з приватних пожертв у державні благодійні фонди і на утримання державних соціальних установ.
Адміністративна модель	Прямий вплив держави на ринок, наявність розвиненої системи перерозподілу доходів, що контролюється державою.
Стимулююча модель	Непряма участь держави у розв'язанні соціальних проблем, створення нових систем оподаткування та громадської підтримки.
<i>Залежно від ідеології та нормативно-політичних принципів</i>	
Антиколективістська	ґрунтується на ліберальних політичних принципах
Вимушена соціалістична	Скерована на ефективне державне управління ринковою економікою та прагматизм у наданні соціальної допомоги
Фабіанського соціалізму	Сповідує ідеї економічної рівності, демократії та ефективної системи соціального захисту
Марксистська	Розподіл суспільних благ за егалітарним принципом

Ліберальна модель (або англосаксонська) поширена у Великобританії, США, Канаді, Австралії. Основні умови функціонування даної моделі є мінімальне втручання держави в ринкові відносини і обмежене застосування заходів державного регулювання. Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування і мінімаль-

ному втручанні держави. Розміри страхових виплат невеликі; трансфертні платежі, отримані внаслідок сплати податків, використовуються для надання допомоги та субсидій певним верствам населення. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки її необхідності.

Консервативна модель (або континентально-європейська) характерна для країн з соціально-орієнтованою ринковою економікою. В їх числі – країни континентальної Європи, такі як Австрія, Німеччина, Італія, Франція. Позиції держави достатньо сильні: бюджетні відрахування на соціальні заходи приблизно рівні страховим внескам працівників і працевдавців, основні канали перерозподілу знаходяться або в руках держави, або під її контролем.

Соціал-демократична модель (або скандинавська), яку іноді називають солідарною, передбачає провідну роль держави в захисті населення. Державна соціальна політика направлена на вирівнювання рівня доходів населення і знайшла практичне втілення в країнах північної Європи, таких як Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди і Швейцарія. Основою фінансування соціальної сфери служить розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування. Найбільшу популярність здобула шведська доктрина соціальної держави, яку часто називають «егалітарною». Вона зводить турботу держави про своїх громадян в ранг національного культу, обіцяючи забезпечувати їм безпеку, надійність і захист в загрозливих ситуаціях.

Відзначені три «ідеальні типи» соціальної держави ніде в світі не зустрічаються в чистому вигляді, оскільки не враховують національні особливості окремо взятої країни. На практиці зазвичай можна спостерігати поєднання елементів ліберальної, консервативної і соціал-демократичної моделей при явній перевазі рис однієї з них.

В той же час поряд з моделями соціальних держав, виходячи зі змісту документів Європейської Комісії, можна чітко виділити чотири моделі соціального захисту: континентальна (або модель Бісмарка), англосакська (або модель Беверіджа), скандинавська та південно-європейська [3;5,с.5], характерні риси яких наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Роль соціально страхування в моделях соціального захисту населення

Модель соціального захисту(країн поширення)	Місце і роль соціального захисту	Особливості
Континентальна, або модель Бісмарка (Німеччина, Австрія)	Визначальна, побудована на принципах: <i>професійної солідарності</i> (існування внесків до страхових фондів, поширюється на всіх членів родини застрахованого та ін.); <i>субсидіарності</i> (страхові фонди є самоврядними і представляють інтереси усіх страхових партнерів); <i>обов'язковості</i> участі населення	Розвиток страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, пенсійне та медичне страхування
Англосаксонська або модель Беверіджа (Англія, Ірландія)	Допоміжна, побудована на засадах <i>універсальної солідарності</i> (охоплює все населення); <i>єдності</i> (за основу визначення розмірів допомоги взято встановлений мінімальний рівень потреб людини); <i>інтеграції</i> (диференціації джерел фінансового забезпечення соціального захисту населення)	Поширене страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності
Скандинавська (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія)	Незначна, побудовано на засадах англосаксонської з наданням переваги принципу <i>інтеграції</i> бюджетних коштів.	Розвиток лише соціального страхування у разі безробіття, медичне страхування (Фінляндія)
Південно-європейська (Італія, Іспанія, Греція, Португалія)	Допоміжна, побудована на засадах англосаксонської	Поширено страхування у разі безробіття, тимчасової втрати працездатності, пенсійне страхування.

Наступна класифікація представлена у роботі британського соціолога Р.Титмуса «Соціальна політика», який виокремлює маргінальну, мотиваційну (проміжну), інституцій-

но-дистрибутивну (розподільчу) моделі, які ґрунтуються на взаємних зв'язках між соціальною та економічною політикою держави[9].

Маргінальна модель (США) передбачає існування двох натуральних каналів природного задоволення індивідуальних потреб людини, а саме приватного ринку та родини. І лише у випадку, коли ці механізми є недостатньо ефективними, повинна долучатися державна соціальна політика проте лише як дорадча інституція. Згідно з цією моделлю, «метою опікунської держави є навчити людей, як дати собі раду без держави».

Мотиваційна (або службова, проміжна) модель (Німеччина, Великобританія) трактує соціальні програми як додаток до економіки, стосовно якої й виконує службову роль. Ця модель декларує пріоритет заслуг і продуктивності праці у процесі задоволення життєвих потреб членів суспільства і є певним відповідником консервативної. Одним із найбільш вагомих результатів функціонування цієї моделі є формування класової та групової лояльності.

В інституційно-дистрибутивній моделі (Швеція та інші скандинавські країни) соціальної політики держава виступає інтегральною інституцією, що гарантує членам суспільства загальний доступ до соціальних виплат і послуг передусім на основі критерію відповідних потреб окремої особи.

Інший дослідник, С. Лейбфрід у своїй книзі «Європейська соціальна політика – співвідношення процесів інтеграції та фрагментації» запропонував класифікацію, яка базується на принципі «сімейної схожості» [7]. Його чотири моделі – це чотири групи країн, які характеризують переважно європейські підходи до соціального захисту:

- *Англосаксонська модель (залишкова)* характерна для Великобританії, США, Австралії, Нової Зеландії;
- *«Бімаркова» (інституціональна) модель* застосовується в Австрії, Німеччині;
- *Скандинавська (модерна) модель* запроваджується в Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії;
- *Латинського узбережжя (рудиментарна)* регулюється в Іспанії, Португалії, Греції, Італії, Франції.

Всупереч наведеним вище класифікаціям, німецькі вчені Б.Еббінгхаус та Ф.Манов вважають, що скільки країн, стільки й моделей соціальної політики [1]. У таблиці 3 окремо виділені такі моделі соціальної політики: американська, шведська, німецька, японська, англосаксонська, загальноєвропейська.

Таблиця 3.

Характеристика моделей соціальної політики (Б.Еббінгхаус та Ф.Манов)

<i>Моделі соціальної політики</i>	<i>Характеристики</i>
<i>Американська</i>	<i>Головний принцип:</i> відокремлення соціального захисту від вільного ринку. Забезпечення високого рівня життя основної частини населення. <i>Відмінні риси:</i> відсутність уніфікованої системи соціального захисту, мінімалістський підхід до розв'язання соціальних проблем, розгалужена мережа добровільного медичного страхування, активна діяльність благодійних організацій, розвиток волонтерства.
<i>Швецька (Швеція, Норвегія, Данія)</i>	<i>Головний принцип:</i> високий ступінь соціального захисту з боку держави. <i>Відмінні риси:</i> відзначається високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет(50%), соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки.
<i>Японська (Японія)</i>	<i>Головний принцип:</i> підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів. <i>Відмінні риси:</i> вирівнювання доходів, патерналізм у політиці використання робочої сили, домінування психології колективізму, солідарності в доходах.
<i>Англосаксонська (Великобританія, Ірландія, Канада)</i>	<i>Головний принцип:</i> регулювання соціальних процесів з боку держави. <i>Відмінні риси:</i> виступає як проміжна між ліберальною американською і соціально-орієнтованою шведською моделями.
<i>Загальноєвропейська (країни — члени ЄС)</i>	<i>Головний принцип:</i> поєднання економічної ефективності та соціальної солідарності. <i>Відмінні риси:</i> наголос робиться на збалансованому розвитку соціальної політики Європи, транспарентності та дотриманні інтересів європейських країн.

Наступний дослідник, професор соціальної політики Йоркського університету у Канаді Р. Мішра – розглядає вплив наслідків глобалізації на формування соціальної політики та соціальних стандартів в країнах [8].

Класифікація спирається на критерії: ступінь втручання держави, соціальні потреби населення та його охоплення соціальними програмами, обсяги соціальних витрат та частку ВВП, що йде на фінансування соціальної сфери. При цьому важлива роль належить громадським організаціям та тестуванню бідності. Вчений виокремлює залишкову (ліберальну), інституційну та соціалістичну моделі, відмінності між якими, в основному, визначаються історичними умовами формування.

Прибічниками радикальної соціальної політики є професори В. Джордж та Р. Уїлдінг, які у своїй спільній роботі «Ideology and Social Welfare», прийшли до висновку, що на соціальну політику в кінцевому результаті впливають ідеологія та нормативні політичні принципи [4]. Вони виокремили наступні моделі:

- антиколективістську, що ґрунтується на ліберальних ідеологічних принципах;
- вимушену соціалістичну, скеровану на ефективне державне управління ринковою економікою та прагматизм у наданні соціальної допомоги;
- фабіанського соціалізму, що сповідує ідеї економічної рівності, демократії та ефективної системи соціального захисту;
- марксистську, визначає розподіл суспільних благ за егалітарним принципом.

Згідно з рекомендаціями польського професора соціальної політики М. Кшеужо-польського [6], можна виокремити чотири моделі соціальної політики.

Корпоративну (консервативна чи мотиваційна) модель, яка спирається на патерналізм, соціальне страхування громадян під час трудової діяльності. Держава гарантує основи соціальної безпеки, проте основні завдання в цій сфері реалізуються неурядовими організаціями. У цій моделі вживається поняття «соціальна ринкова економіка», за якою соціальні програми повинні якнайменше заважати функціонуванню ринковим механізмам і допомагати економічному розвитку.

Резидуальну (ліберальна чи маргінальна), яка має ознаки мінімального державного впливу. Основою соціально-економічної стабілізації суспільства в цьому випадку є самостійне забезпечення громадянами власних життєвих потреб, а державна соціальна допомога трактується як останній шанс порятунку. Держава гарантує всім громадянам певний мінімальний рівень доходів, а отримання вищого рівня соціальної безпеки вже залежить від діяльності самої людини. Модель визнає такі принципи, як свобода особистості, вільний ринок, рівність трактування, універсалізм та волюнтаризм.

Рудиментарну (елементарна), яка реалізована в економічно найслабших країнах ЄС, зокрема, середземноморських, в яких значна частина соціальної допомоги спирається на добродійність, а більшість соціальних проблем і потреб намагаються вирішити неурядові громадські організації.

Опікунську, яка декларує турботу держави за працевлаштування своїх громадян, надання високого рівня соціальних послуг, організацію спеціалізованих соціальних служб. У цій моделі головним вважається виконання соціальною політикою функції розподілу доходу, а відповідальність за добробут і соціальну безпеку кожної особи покладено лише на суспільство. Діє безкоштовна система охорони здоров'я, доступна система освіти і пенсійного забезпечення, розвинута система надання публічних соціальних послуг для літніх та малозабезпечених сімей з дітьми. Отже, держава гарантує кожному зі своїх громадян опіку від народження до самої смерті.

Висновки з даного дослідження. У цілому аналіз показує відсутність єдиної моделі соціалізації економіки. Більше того ця диференціація зростає, оскільки поступове розширення ЄС супроводжується збільшенням діапазону національних особливостей. У 1950–60-ті роки домінувала континентально – європейська модель, у 1970-ті роки – зі вступом до ЄС Великобританії, Данії та Ірландії – ситуація змінилася. В 1980-ті роки з розширенням ЄС на південь набув значення середземноморський варіант. У 1990-ті роки завдяки просуванню на північ ЄС та Європейської зони вільної торгівлі зросло значення скандинавської моделі. Наслідки розширення Євросоюзу на схід важко оцінити, але можна припустити, що воно приведе до виникнення в ЄС гібридної моделі соціальної держави, в якій соціалістичне минуле комбінуватиметься з ліберальним майбутнім.

Література:

1. [Ebbinghaus B.](#), [Manow P.](#) Comparing Welfare Capitalism: Social Policy and Political Economy in Europe,

- Japan and the USA. – Taylor & Francis, 2004. – 352 p.
2. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. – Princeton (N.J.): Princeton Univ. Press, 1994. – 248 p.
 3. Europäische Kommission. Soziale Sicherheit in Europa. – Luxemburg, 1995. – 36 p.
 4. George V., Wilding P. Ideology and social welfare. – Routledge & Kegan Paul, 2007. – 172 p.
 5. Hanesch W. Soziale Sicherung im europdeischen Vergleich // Aus Politik und
 6. Zeitgeschichte. – Bd.34-35/98. – P. 3-10
 7. Książopolski M. Modele polityki społecznej. – Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Instytut Polityki Społecznej UW, 1999. – 207 s.
 8. Leibfried S. European social policy: between fragmentation and integration. – Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995. – 492 p.
 9. Mishra R. Society and Social Policy: Theoretical Perspectives on Welfare. – London: Macmillan. Press Ltd., 1977. – 188 p.
 10. Titmuss R. Social Policy. – London: Allen&Unwin, 1974. – 218 p.
 11. Гошовська В. Соціальна держава: типи, сутність, зміст / В. Гошовська // Вісник НАДУ. – 2007. – № 3. – С. 259-265.
 12. Семигіна Т. Моделі соціальної політики економічно розвинутих країн: історія та сучасний розвиток / Т. Семигіна. – К: Наукова думка, 2007. – 20 с.
 13. Шевчук А. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері / А. Шевчук // Унів. наук. записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 310-317.

Чалюк Ю.А., аспірант кафедри міжнародного менеджмента ГВУЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Страновые модели социализации экономики. Аннотация. В статье исследуются теоретические модели социальной политики с точки зрения взаимодействия государственных и рыночных регуляторов социальных процессов, определяется специфика их практической реализации при развитии социальной сферы развитых стран мира. В современных условиях дивергенции глобального экономического развития особенности моделей социальных государств определяются не только объемом социальных расходов, но и их влиянием на жизнь общества. Об эффективности мер социальной политики свидетельствуют показатели материального положения населения и социально-демографические индикаторы. Кроме того, важны такие характеристики социальной среды, как участие населения в общественной жизни и его социальная сплоченность, отсутствие социальных конфликтов.

Ключевые слова: социальная политика, модели социальной политики, государственные социальные стандарты и гарантии, система социальной защиты

Chalyuk J. A., Post-graduate student of the Department of International Management, Kyiv National Economic University, named after Vadim Hetman

Country model of socialization of the economy. The article deals with theoretical models of social policy in terms of interaction between state and market regulators of social processes. It defines specificity for their practical application in the development of the social sector in developed countries. In the current conditions of the global economic divergence the features of models of social states are determined not only by the amount of social expenditure, but also by their impact on society. The effectiveness of social policies indicators shows the material conditions of the population and socio-demographic indicators. In addition, the following important characteristics of the social environment are defined: popular participation in public life and its social cohesion, lack of social conflicts.

Key words: social policy, social policy model, state social standards and guarantees, social security system.

УДК 331.101.262:[378:330.341.1](045)

Яцунь О.М.,

Голова Київської міської організації працівників освіти і науки України

Людський капітал як чинник економічного зростання

У статті розглядається проблема «людського капіталу» як найбільш цінного ресурсу суспільства в економічному контексті. Досліджується взаємозв'язок освіти й економіки в системі сучасного соціуму і культури творчого мислення. Визначається роль наукового потенціалу, інформації та знання в становленні інноваційної економіки як «економіки знань».

Ключові слова: людський капітал, інновація, економіка знань, інноваційна економіка, креативність, освіта, інформація.

Постановка проблеми. Сучасність є епохою гуманітарних технологій, які стають важливішими, ніж виробничі; це «світ інформації», який заміщає індустріальні організації й цінності, стверджуючи систему інтелектуального управління та інноваційного розвитку усіх сфер теоретичної і практичної діяльності людини. Масштабні соціальні трансформації знаходять своє відображення в сфері економіки, яка перетворюється на місце реалізації креативного та когнітивного потенціалу людини. Це зумовлює постійну актуалізацію проблеми «людського капіталу» в наукових розвідках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема «людського капіталу» стала класичною завдяки працям Нобелівських лауреатів Т.Шульца та Г.Беккера, які розробили основні концептуальні положення даної теорії. Вчені М.Хараєва, Р.Нуреев, І.Цапенко відображають проблему інвестицій в людський капітал та актуалізують питання його формування на основі фінансового. Вітчизняні дослідники Р.Яковенко, О.Левчук вказують на цінність людського капіталу як ресурсу. У контексті системи освіти тема «людського капіталу» постає у зв'язку із традиційними інтерпретаціями трансформації суспільства, формування у ньому «трикутника знань» та інших форм взаємодії науки та інновації, які в різних аспектах не можуть залишити поза увагою питання «людського капіталу». Зокрема, освітні концепції у дослідженні вказаної проблеми представлені роботами М.Кастельса, З.Баумана, Т.Каліновської, З.Косолапа та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Хоча тема «людського капіталу» в різних дискурсах і аспектах широко розглядається в різних сферах соціального пізнання, але в динаміці сучасних суспільних змін вона вимагає постійного переосмислення, в першу чергу в контексті розвитку освітнього простору, економіки знань та інноваційного середовища.

Формування завдань та цілей статті. Метою статті є виявлення основних знаннево-креативних факторів впливу на формування «людського капіталу» та способи і перспективи його інтеграції в простір інновацій, освіти та економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Формування «суспільства знань» та становлення інноваційно орієнтованої економіки приводить до зростання ролі особистості в усіх сферах людської життєдіяльності. В силу чого проблема «людського капіталу» набуває телеологічного значення в глобальних трансформаціях соціальних систем та інститутів. Дана ситуація обумовлює перспективи подальшого поступу суспільства в широких діапазонах сучасного цивілізаційного простору і часу.

Зазначимо, що сьогодні промислово-індустріальна та інформаційно-технологічні стадії доходять до свого завершення, а «третья стадія розвитку цивілізації, яка буде визначати майбутнє передових держав, може бути названа загальнокультурною або інтелектуально-духовною, – зауважує М.Хараєва. – Різке посилення значення людського потенціалу, суспільних інститутів і засобів масових комунікацій приведуть до того, що відбудеться інтеграція інтелекту, культури і духовного життя в єдиний фактор, який у вирішальній мірі буде визначати політичне й економічне життя розвинених держав» [8]. Внаслідок цього вже

сьогодні людина перетворюється на рушійний фактор економіки – її освіта, комунікативні компетенції, культурні особливості, а також психографічні характеристики впливають на економічний розвиток та його технологічне забезпечення.

Поняття «людського капіталу» в економічному знанні не нове, оскільки людина в ньому традиційно розглядається як носій творчого потенціалу, що зумовлює продуктивність раціональної діяльності економічної системи. Концепція «людського капіталу» зародилася вже в економічних дослідженнях класичного періоду. Визнаними авторитетами даної теорії є Т.Шульц та Г.Беккер, нагороджені за її розробку Нобелівською премією. Це свідчить про увагу до проблеми «людського капіталу», яка в першу чергу вказує на особистісну орієнтованість сучасної економіки. Сьогодні «людський капітал» виступає специфічною формою капіталу, втіленого у самій людині. Тобто це різновид капіталу, який є невідчужуваним від самої особистості та інтенцій її самореалізації.

Зміст «людського капіталу» включає в себе «природні здібності, загальну культуру, знання (загальні й спеціальні), набуті здібності, навички, досвід, уміння їх застосувати в потрібний момент у потрібному місці» [6, с. 9], – зазначає Р.М. Нуреев. Також це той запас здоров'я, мотивацій, умінь, які сприяють продуктивності праці людини. Відтак, у структурі людського капіталу виокремлюють: капітал здоров'я і здорового способу життя, капітал освіти (знання загальні й спеціальні), капітал підготовки на виробництві (кваліфікація, навички, професійність, виробничий досвід), науковий капітал (винаходи, інновації, ідеї, теорії, дослідження), капітал культури (виховання, мораль, самовиховання, саморозвиток), володіння економічно значимою інформацією (інформованість про ціни, збитки і прибутки); капітал міграції (мобільність працівників); мотивація і стимули економічної діяльності.

Важливо врахувати, що ринкова вартість капітальних активів в економіці визначається в значній мірі як кількістю, так і якістю знання, яке міститься в цих активах. В даний час набули розвитку теорії і складаються різного роду калькуляції, які стосуються ринкової вартості капіталу, який розкладається на багато компонентів. Так, «людський капітал» розділяється на компетентність, досвід і уміння; «структурний капітал» – на процеси, інформаційні системи і бази даних; «споживчий» (використовуваний) капітал – на відношення з клієнтами, бренди і торгові марки. В останній час набула популярності інша класифікація капіталу, яка більше відношення має до людини (індивіда), а не до організації, але поступово переноситься і на останню. Вона також починається з людського капіталу, потім виокремлюються інтелектуальний, соціальний, культурний і, нарешті, духовний капітал. Кожний з цих видів капіталу заснований на знаннях, має конкретні визначення, використовується в різних наукових дискурсах. Зокрема, ринок робочої сили враховує наявність величини того чи іншого капіталу при складанні договорів, визначенні рівня заробітної плати тощо.

Слід зазначити, що знання можуть зберігати й заміщати певні ресурси, зокрема матеріали (зниження відсотку браку), енергію (енергозберезувальні технології), робочий час (пришвидшення виробництва товарів і послуг, зниження рівня захворюваності працівників, простір (використання компактних засобів виробництва тощо). Таким чином, людський капітал – це потенціал переведення матеріального ресурсу в нематеріальний: знання і креативність мислення дозволяють ефективніше використовувати наявні блага й прогресивно створювати нові.

Не викликає заперечення, що людський капітал є єдиним активним капіталом, тоді як всі інші капітали є пасивними, оскільки вони всі без винятку підпорядковуються людині й діють відповідно до її волі. З огляду на цю позицію інвестування в інші види капіталу, минаючи людський, виявляються не досить результативними. Інвестиції в людський капітал – це джерело економічного зростання, не менш важливе, ніж капіталовкладення в матеріально-речові фактори виробництва та землю. Якщо українське суспільство не зуміє усвідомлено та цілеспрямовано вкладати інвестиції у розвиток людини, воно, безперечно, буде відставати в економічному розвитку від інших. У порівнянні з інвестиціями в інші різні форми капіталу, інвестиції в людський капітал є найбільше вигідними як із погляду окремої людини, так і з погляду всього суспільства, тому що дають досить значний за обсягом, тривалий за часом й інтегральний за характером економічний і соціальний ефект.

Як вказують Р.Яковенко та Р.Козенко, людський капітал – «найбільш цінний ресурс сучасного суспільства, важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. З трактування людини як основного капіталу безпосередньо витікала необхідність розробки кількісної оцінки людського капіталу. Правильна оцінка людського капіталу дає об'єктивну

оцінку всього капіталу компанії, а також добробуту суспільства в цілому» [11, с.446]. При цьому важливим фактором економічного росту стають люди, які мають високий рівень освіти та здатні практично застосовувати свої знання. Необхідно підкреслити, що колосальний об'єм накопичених людством знань існує в основному у формі величезних мас і потоків інформації, котра оброблюється і використовується за допомогою сучасних технологій. Крім того, існує немалий запас і неявих, тобто невіддільних від людини знань, які не підлягають відчуженню. Всі разом ці знання і відповідні їм інформаційні ресурси виступають лише важливою передумовою «суспільства знань», яке виникає з появою економіки нового типу – економіки, заснованої на знаннях або «економіки знань».

Теорія «людського капіталу», таким чином, передбачає, що вкладання ресурсу знання в людину рівнозначне вкладанню фінансового ресурсу в техніку, технології, виробництво, обладнання тощо. Відтак ресурсом економіки є не тільки традиційні «високі технології», але в першу чергу – гуманітарні технології. Адже в основі функціонування сучасного суспільства лежать інформаційні технології, об'єктом яких є окремий індивід, відносини між людьми, соціальні групи і спільноти. Тут і способи управління, і освітні системи, і алгоритми виховання і багато іншого. Вони і були названі гуманітарними технологіями. Більше того, з найдавніших часів і до сьогодні відповідь на вказані виклики суспільство даються, передусім, в сфері гуманітарних технологій. Розробка і реалізація політичних стратегій, боротьба елітних груп за владу, відбір, підготовка і залучення найбільш відповідних для вирішення поставлених завдань кадрів, методи психологічної підтримки і способи мобілізації суспільства нерозривно пов'язані з життям людини та соціуму є сферою гуманітарних технологій.

Не викликає заперечення, що сьогодні головним джерелом перетворення інвестицій на людський капітал, поряд з економічними практиками, виступає освіта. Як стверджує О.В.Левчук, «освіта є основою формування людського капіталу, а інвестиції в освіту – джерело майбутнього прибутку. В теорії людського капіталу існує думка, що найвища віддача відбувається при вкладенні коштів на перших стадіях навчання: дошкільній, початковій, середній освіті. Освіта відіграє вирішальну роль у розвитку людського капіталу, оскільки попереджає його моральне старіння та стимулює збагачення за рахунок освоєння нових знань, підвищення кваліфікації, умінь відповідно до викликів наукової прогресу» [5].

Дана ситуація ставить нові питання щодо завдань освіти. Сьогодні освіта не тільки передає накопичені знання, в першу чергу її завдання – створити креативну особистість. Більше того, на думку А. Гальчинського, «головним продуктом творчої діяльності, а отже і виробничого процесу в метаекономіці стає не просто певна сукупність матеріальних і духовних цінностей, а безпосередньо творча особистість» [2, с.511]. Що передбачає її активну діяльність у всіх сферах соціальності.

Будучи енергійно-продуктивним принципом сучасного суспільства, освіта орієнтується на «економіку знань», яка зосереджена на форматі часопростору креативних особистостей. Тому основним завданням сучасних підприємств є організація максимального використання творчої енергії своїх спеціалістів, які, маючи особистий, тобто власний інтелектуальний капітал, який набувається заздалегідь, або акумульованої творчої енергії, повинні «віддати» його, перевести у «власний інтелектуальний капітал організації». Це можливо реалізувати тільки через систему управління творчою енергією тих індивідів, які працюють на фірму, що об'єднує в собі соціальні, інтелектуальні, психологічні, технічні та інші механізми контролю і управління досягненнями заданих економічних результатів організації.

Врахуємо, що система вищої освіти ґрунтується на власному науково-дослідному потенціалі своїх кадрів, в силу чого менш вагомою стає концептуалізація наявних знань поряд з пошуком нових. Дана ситуація є закономірною, адже людські знання в 50-60-ті роки ХХ ст. подвоювались кожні 10 років, у 70-ті роки – кожні 5 років, а на початку ХХІ ст. подвоєння інформації відбувається кожні 2 роки. Причому ці терміни і далі скорочуються. Тому «області знань, які ще вчора відносилися до фундаментальної науки, сьогодні стали здобутком прикладних досліджень, і тоді негайно переходять в розряд нових технологій» [9, с. 39].

Безумовно, роль науково-дослідного потенціалу в освіті сьогодні, як ніколи, зумовлена її орієнтацією на науку та, власне, включення у сферу її діяльності. «В умовах економіки знань виграє той, хто ефективно використовує наявні навички і перетворює їх у доходи. Саме тому зростає увага до науки, яка перетворюється в продуктивну силу, базис розвитку НТП і зростання на його основі ефективності виробництва. Інвестиції у високотехнологічні

галузі забезпечують накопичення потенціалу висококваліфікованих працівників, підвищення їх продуктивності, зниження матеріало- й енергоємності, поліпшення якості продукції. Витрати на наукові дослідження та вищу освіту розглядаються як інвестиції у знання – вирішальний чинник розвитку людського капіталу, економічного прогресу, активізації професійної творчості, поліпшенні життєвих стандартів» [9, с. 41]. Причому як індивіда, так і суспільства в цілому.

Таким чином, не стільки трансляція знань, скільки креативність стає формуючим чинником людського капіталу. «Креативність, - вказує Р. Флорида, - має багато вимірів і проявляється у численних і взаємодоповнювальних формах. Згідно із широко поширеною та помилковою точкою зору, креативність обмежується технічними винаходами, розробкою нової продукції і створенням нових фірм. Навпаки, у сучасній економіці, що дістала назву «нової економіки», креативність – це масштабна і неперервна практика. Ми постійно модифікуємо і покращуємо різноманітні продукти, процеси і операції, по-новому підганяючи їх один до одного. Крім того, технічна й економічна креативність підживлюється взаємодією з культурною креативністю й художньою творчістю» [7, с.22]. Останнє свідчить про творчість як загальну домінуючу сучасного глобального процесу.

Слід вказати на тісний взаємозв'язок «людського капіталу» із сучасним «трикутником знань» - наукою, освітою та інновацією. Зазначимо, що інновація тісно вписана в сучасну соціальну систему, адже «наука, винахідництво, конструювання, підприємництво і менеджмент, культура і мистецтво, освіта, інноваційний бізнес - усі ці складові мають суттєві спільні ознаки, до яких можна віднести, по-перше, результати інтелектуальної, творчої діяльності, по-друге, наявність усвідомленої проблеми як предмета творчої праці, по-третє, інновації, а також системи їх поширення» [5].

Необхідно враховувати чинник «інноваційного середовища», факторами якого виступають економічна свобода, сукупність умов для бізнесу, конкурентноздатність, доступність венчурного капіталу, відношення суспільства до комерційного успіху, ступінь захисту від бюрократії, рівень виконання контрактів тощо. По всім перерахованим факторам розраховуються індекси різними суспільними, приватними або державними організаціями. Інноваційне середовище повинно бути конкурентним, що передбачає наявність механізмів аналізу і порівняння. Наукові працівники, дослідники, носії ідей повинні оцінюватися в ході проведення рейтингів на основі результатів справедливого змагання.

При цьому сама інновація залежить від трьох основних факторів, описаних М.Кастельсом. Перший з них – «генерування нових знань у сфері науки, техніки та управління. Це передбачає існування добре розвиненої системи наукових досліджень і досвідних розробок (державної і приватної), здатної закласти основи для інновації. Другий фактор – наявність високоосвіченої самопрограмованої робочої сили, здатної використати нові знання для підвищення продуктивності праці. Загалом і в цілому робоча сила такого типу є прямим результатом якості і кількості випускників вищих навчальних закладів. [...] Третій фактор – це наявність підприємців, які можуть і бажають ризикнути на терені перетворення інноваційних бізнес-проектів у реальний бізнес. Це умова частково співвідноситься з наявністю підприємницької культури» [4, с.212].

До цього можна додати, що «інститутам вищої освіти замість традиційного задоволення попиту на висококваліфіковані кадри доводиться орієнтуватися на вимоги провідних інноваційних підприємств, при цьому не на їх сьогоденні запити, а на стратегічні плани майбутнього. Випускниками замість простої інформованості потрібні знання, що розвиваються, творчі здібності й готовність до самореалізації. Для конкурентоспроможності абсолютно необхідні схильність до інновацій і здатність стало і безперечно нарощувати інтелектуальний потенціал» [3, с. 118]. Безумовно, це і складає основу сучасного «людського капіталу».

Нове значення креативності освіти постає у зв'язку із тим, що «філософія і теорія освіти зіштовхуються з незнайомим і кидаючим їм виклик завданням аналізу такого процесу формування особистості, який початково не орієнтується на заздалегідь визначену мету і надається моделюванням без чіткого бачення моделі (вона лише під кінець повинна виникнути і прояснитися); процесу, який в кращому випадку може бути явленим лише ескізно і ніколи не приводить до чітких результатів, який вибудовує це обмеження у власну структуру; коротко кажучи, відкритого процесу, спрямованого скоріше на те, щоб залишатися відкритим, ніж на створення якогось специфічного продукту; процесу, для

якого перспектива передчасного «закриття» більш небезпечна, ніж перспектива назавжди залишитися незавершеним» [1, с.175], - зазначає З.Бауман.

Освіта сьогодні ставить перед собою широкі завдання. «Підготовка до життя» як вічне і незмінне завдання будь-якої освіти повинна в першу чергу і перш за все означати «розвиток здатності існувати в сучасному світі з невизначеністю і двозначністю, з розмаїттям точок зору і відсутністю нездатних помилятися і гідних довіри авторитетів; прививання терпимості до відмінностей і готовності поважати право бути відмінними; зміцнення критичних і самокритичних здібностей і мужності, необхідних для прийняття відповідальності за свій вибір та його наслідки; вдосконалення здатності «змінювати рамки» і чинити опір спокусі втечі від свободи з причини цієї невизначеності, яку вона приносить разом з новими незвіданими радощами» [1, с. 174]. Це важливо у зв'язку з тим, що освіта сьогодні сама є капіталом, ключовою частиною людського капіталу. Саме у зв'язку із цим освіта в XXI столітті здобуває нові сфери і простори застосування: вона стає способом життя, інтегрується в нові сфери життєдіяльності людини. Так, неперервна освіта орієнтується на становлення особистості впродовж усього людського життя, на оновлення знань, які постійно застарівають, на пристосування до трансформацій.

Метою освіти сьогодні стають інтелектуальні ресурси особистості, які визначаються як сформовані в процесі формального і неформального знання, інформація і креативні здібності людини. Інтелектуально багатими є люди, які демонструють успішні риси, володіють високою загальною і професійною підготовкою, тактичними здібностями, вміють приймати правильні рішення, продуктивно вирішувати проблеми і забезпечувати виконання цих рішень. Необхідно враховувати, що ефективність використання людського капіталу у виробництві в значній мірі залежить від чинників суспільного середовища, одне з головних місць в якому належить знанню.

Висновки. Таким чином, сьогодні відбувається підвищення ролі й значення людини, котра виступає головним фактором сучасної епохи як «суспільства знань». В ньому наявність великої кількості мисленнєво-інтелектуальних ресурсів – інформаційних, когнітивних, креативних очікується від освіченої і знаючої особистості. Інноваційна економіка вимагає створювати нові освітні системи, які впроваджуються у виробництво й інтегруються разом з наукою та інновацією в єдину, орієнтовану на людину соціально-економічну модель. В силу чого, людський капітал виступає енергійно-креативним чинником економічного і цивілізаційного зростання в глобальних вимірах.

Перспективи подальшого дослідження. Розвиток людського капіталу конкретизується в його окремих аспектах – таких, як здоров'я, культура, науковий потенціал тощо. Кожен з цих соціальних факторів заслуговує на окреме вивчення і дослідження в контексті їх функціонування в сучасному просторі інформації і знання.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман. – М.:Логос, 2005. – 390 с.
2. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : Курс лекцій. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
3. Калиновская Т.Г. Треугольник знаний как фактор инновационного развития / Т.Г.Калиновская, С.А.Косолапова, А.В.Прокшин // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 10 – стр. 118-120
4. Кастельс М. Галактика Интернет : Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. - Екатеринбург. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии издательства Гуманитарного университета), 2004. – 328 с.
5. Левчук О. В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки [Електронний ресурс] / О.В.Левчук. – Ефективна економіка: [Електронне фахове видання]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1712>.
6. Нуреев Р. М. Человеческий капитал и проблемы его развития в современной России [Электронный ресурс] / Р. М. Нуреев. – Режим доступа: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/333.pdf>.
7. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М.: СИК, 2011. – 202 с.
8. Хараева М.С. Человеческий капитал - как фактор опережающего экономического развития // Креативная экономика. – 2009. – № 3 (27). – с. 20-27. – <http://www.creativeconomy.ru/articles/2199/>
9. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В.; под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.

10. Экономика знаний: Коллективная монография / Отв. ред. д-р экон.наук, проф. В.П. Колесов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
11. Яковенко Р. В. Проблеми та перспективи розвитку людського капіталу / Р.В.Яковенко, Р.О.Козенко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. - № 17. – С. 438-447.

Яцунь А.М., Председатель Киевской городской организации работников образования и науки Украины

Человеческий капитал как фактор экономического роста. В статье рассматривается проблема «человеческого капитала» как наиболее ценного ресурса общества в экономическом контексте. Исследуется взаимосвязь образования и экономики в системе современного социума и культуры творческого мышления. Определяется роль научного потенциала, информации и знания в становлении инновационной экономики как «экономики знаний».

Ключевые слова: человеческий капитал, инновация, экономика знаний, инновационная экономика, креативность, образование, информация.

Yatsun' A.M., The Chairman of the Kyiv city organization of workers of education and science of Ukraine

Human capital as the factor of economic development. The paper considers a problem of «human capital» as the most valuable resource in an economic context. The interrelation of education and economics in today's social system and creative culture is revealed. The role of scientific potential, information and knowledge in innovative economy as «knowledge economy» is identified.

Key words: human capital, innovation, knowledge economy, innovative economy, creativity, education, information.

Політика, історія, культура

УДК 930:331.105.44(477.83/.86-11)"1772/1919"[(045)

Берест І.Р.,

канд. істор. наук старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного аграрного університету

Сучасні погляди на розвиток історіографії щодо питання дослідження історії профспілкового руху Східної Галичини (1772–1919 рр.)

На основі принципу історизму, наукового та об'єктивного підходу у статті зроблено спробу комплексного висвітлення процесу зародження і розвитку профспілкового руху в Східній Галичині, досліджено сучасний стан та розвиток історіографії проблематики дослідження історії профспілкового руху, проаналізовано роботи присвячені даній тематиці та окреслено перспективу даного дослідження. Доведено, що профспілки стали дієвим засобом вирішення найбільш гострих проблем, які накопичувалися роками або таких, які виникають час від часу. А головне, стан розвитку історіографії показує, що дана тематика є практично не досліджена і потребує глибокого аналізу.

Ключові слова: профспілки, Східна Галичина, дослідники, історія, монографія, захист, сучасність.

У сучасних умовах, коли визначаються шляхи подальшого розвитку України на демократичних засадах, очевидним є інтерес до переосмислення деяких історичних фактів щодо виникнення перших професійних спілок в Україні, їхнього функціонування як організацій, покликаних захищати економічні і соціальні інтереси працівників найманої праці, а також особливостей становлення та розвитку профспілкового руху загалом.

Важливість різнобічного дослідження історії профспілкового руху в Україні пов'язана, по-перше, з відносно вузьким колом опрацьованих джерел. По-друге, тема профспілкового руху є різнобічною та багатоплановою й чимало з її аспектів потребують глибшого і ґрунтовнішого вивчення.

Методологічну основу даного дослідження складають принципи історизму, наукового та об'єктивного підходу до вивчення теми, які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку подій, розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного висвітлення процесу зародження і розвитку профспілкового руху в Східній Галичині в досліджуваний період на основі узагальнення доступної літератури. Досліджуваний період на основі узагальнення доступних джерельних матеріалів. Одержаний результат формує якісно новий науковий і пізнавальний погляд на роль профспілкового руху у суспільно-політичному житті на західноукраїнських землях у ХІХ – на початку ХХ ст.

Профспілковий рух України має багату і складну історію. Профспілки стали дієвим засобом вирішення найбільш гострих проблем, які накопичувалися роками або таких, які виникають час від часу.

У сучасних умовах, коли визначаються шляхи подальшого розвитку України на

демократичних засадах, очевидним є інтерес до переосмислення деяких історичних фактів щодо виникнення перших професійних спілок в Україні.

Актуальність різнобічного дослідження історії профспілкового руху в Україні пов'язана, по-перше, з відносно вузьким колом опрацьованих джерел. По-друге, тема профспілкового руху є різнобічною та багатоплановою й чимало з її аспектів потребують глибшого і ґрунтовнішого вивчення. По-третє, досліджувана тема дає значний матеріал для наукового опрацювання інших ключових проблем історії Галичини австрійського періоду, зокрема: системи управління в краї, економічного і соціального розвитку, піднесення українського національного руху тощо. По-четверте, в умовах розбудови демократичних інституцій незалежної Української держави аналіз і акумуляція історичного досвіду в ділянці розвитку профспілкового руху мають як суто наукове, так і прикладне, практичне значення.

Історія профспілкового руху за радянської доби висвітлювалась відповідно до канонів т. зв. марксистсько-ленінської методології. Виникнення профспілкового руху прив'язувалося до революційних подій 1905-1907 рр. Найбільше публікацій присвячено робітничому руху, що зумовлювалося принципом партійності, який домінував у радянській історичній науці.

У 20-ті роки було здійснено перші спроби узагальнити робітничий рух в Україні (Пажитнов А. Очерки по истории рабочего класса на Украине. – Х., 1927; Балабанів М. Нарис з історії робітничого руху на Україні. – Х., 1928 та ін.). Водночас радянські історики пішли шляхом поглибленого вивчення різних форм, а також результатів боротьби робітників за свої економічні та політичні права в окремі періоди (Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. (конец XIX ст. – 1904 г.). – К., 1955; Лось Ф. Е. Робітничий клас України в 1907–1913 роках. – К., 1962; Лавров П. А. Рабочее движение в период нового революционного подъема 1910–1914 гг. – К., 1968; Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1983. – 664 с. тощо).

Прагнучи до поглибленого вивчення історії робітництва України початку ХХ ст., історики намагаються узагальнити робітничий рух у межах окремих регіонів, а також здійснюють науковий аналіз процесу створення та діяльності робітничих організацій, насамперед рад, профспілок тощо. Зокрема, боротьбі пролетаріату Східної Галичини за свої економічні інтереси й права присвячена монографія К. Каковського (Каковський К. Г. На шляху до Великого Жовтня. Страйковий рух в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Л., 1970). Робітничий рух на західноукраїнських землях висвітлюється в окремому розділі узагальнювального видання, підготовленого з нагоди 75-річчя революційних подій 1905–1907 рр. (Революційна боротьба трудящих України в 1905–1907 рр. – К., 1980; Історія суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ ст. – 1920 рік). – Л., 1993). У працях наведено форми робітничого руху, найбільш масові виступи робітників, значна увага приділяється мітингам, демонстраціям, зборам, страйкам тощо. У першому томі двотомного видання з історії робітництва України зроблено спробу узагальнити його боротьбу за весь період з початку ХХ ст. і до 1917 р. (Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. – К., 1967. – Т. 1).

Своєрідним підсумком і, водночас, першою спробою історіографічного аналізу літератури дорадянського та радянського періоду, у тій чи іншій мірі присвяченій історії виникнення і розвитку профспілкового руху в Україні, можна вважати дисертаційне дослідження А. П. Шаблія «Історія профспілок України і її висвітлення в науковій літературі» (М., 1992) [1].

Висвітлення історії робітничого руху в Галичині знайшла в цей час і у зарубіжній науці. В. Найдус у «Нарисах з історії Галичини» (Варшава, 1958-1960) окреслила місце робітничого руху у суспільно-політичному житті регіону 1900–1907 рр. Ю.Бушко в низці монографій простежив розвиток польського соціалістичного руху в Західній Галичині тощо.

Наприкінці 70-х і особливо у 80-х роках ХХ ст. спостерігалось нове посилення наукового інтересу до робітничого та суспільно-політичного руху. Праця В. Найдус «Польська партія соціал-демократична Галичини і Сілезії, 1890–1919» (Варшава, 1983) детально й переважно об'єктивно висвітлює історію партії від витоків і до злиття з ППС. Робота Г.Пясецького «Єврейська секція ППСД і Єврейська партія соціал-демократична, 1892–1919/1920» (Вроцлав, 1983) розкриває боротьбу навколо «єврейського питання» в галицькому робітничому русі, проте в основному на матеріалах лише польських архівів і періодики.

Серед здобутків діаспорної науки вирізняється насамперед праця Дж.-П.Химки «Соціалізм у Галичині» (Кембридж, 1983), якій притаманні значна й різноманітна джерельна база,

нестандартність підходів і суджень. Глибокий загальний аналіз української суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст. здійснили І. Лисяк-Рудницький, Р. Шпорлюк та ін. Вагомий внесок у розробку проблем історії робітничого, профспілкового руху в Україні зробив О. Реєнт [2].

Першим вітчизняним виданням з історії профспілкового руху Галичини у період незалежності стало дослідження Романа Береста «Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817-1939 рр.)» [3]. У праці досліджуються проблеми становлення, еволюції, ролі, юридичного статусу та фактичного становища професійних спілок на західно-українських землях в системі суспільних відносин австро-угорського, російського та польського управління. Книжка написана на основі архівних джерел та матеріалів, спогадів учасників тих подій.

Автор наголошує, що розвиток профспілкового руху в Західній Україні з часу його зародження несе, насамперед, відбиток панування в регіоні Австрійської та Російської імперій, Польської держави. Шовіністична політика урядів цих країн передбачала проведення нестримного утиску етнічного українського населення, усіх національно-демократичних сил. Отже, і профспілки краю акумулювали в собі суперечності періоду, самі були важливим суб'єктом суспільного життя і політичної боротьби. На час свого виникнення і до кінця XIX століття профспілковий рух регіону залишався роздрібненим і розпорошеним. Діяльність малочисельних організацій, як і інших громадських товариств та об'єднань, була обмеженою і носила локальний характер. Проте вже на початковій стадії вони рішуче ставали на захист трудящих, нерідко переслідувались, а то й закривались урядом [3, с.106].

У 2009 р. Р. Я. Берест опублікував «Матеріали історії профспілкового руху (1817-1939)» [4], які містять цінні нормативні та інші джерела з теми дослідження.

Заслугове на особливу увагу фундаментальне дослідження «Нариси історії профспілок України» (К., 2002) [5], в якій висвітлюється історія професійних спілок України від часу заснування в Російській та Австро-Угорській імперіях і до сьогодення.

З огляду на актуальність та практичну значимість досліджуваної проблеми, історія профспілкового руху та різнобічні його аспекти є предметом осмислення у науковій періодиці.

Зокрема, заслугове на увагу стаття І. Р. Береста «Зародження та діяльність перших професійних спілок на українських землях у XIX ст.» [6]. У статті проаналізовано передумови, особливості становлення та діяльності профспілкових організацій на українських землях у 1817-1870 рр. Опираючись на аналіз архівних джерел та наукових досліджень, автор підкреслює, що перші робітничі професійні спілки утворилися як результат практичного пошуку робітників у вирішенні проблеми соціального захисту на виробництві чи в інших сферах.

Загалом, у статті розкрито роль професійних спілок у системі захисту економічних інтересів робітників краю, особливості розвитку професійного руху за умов поліетнічного суспільства Галичини XIX ст.

Запровадження 21 грудня 1867 р. в Австрії Конституційного закону, а також поширення народницьких та соціалістичних ідей, на думку автора, відкрило новий етап у становленні та розвитку профспілкового руху в Галичині, який набуває більш виразної та чіткої політичної (насамперед, соціалістичної) орієнтації.

Матеріали, вміщені у працях А. Бобера (Bober A. W. *Historja drukarnistowa rzyszen drukarskichwe Lwowie*. Lwow, 1926), Г. Тадеусевич (Tadeusiewicz H. «Czcionka» (1872-1876) – *pięrszeczaspismodrukarskie w Polsce // Roczniki biblioteczne*. 1977) та книзі А. Майковської-Алексеєвич (Majkowska-Aleksiewicz A. *Historia drukarstwa Galicji Wschodniej w latach 1815-1860*. Wroclaw, 1992) склали джерельну базу наукової розвідки О. Палюх «Освітня діяльність професійних спілок друкарів Львова у 70-х роках XIX століття» [7]. Зокрема, у статті проаналізовано конкретні форми підвищення освітнього й професійного рівня працівників поліграфічної галузі, відзначено значний вплив фахових товариств на друкарську спільноту 70-х років XIX ст., зростання загального професійного рівня фахівців завдяки пропаганді та дієвій реалізації освітніх ідей фахових громадських товариств, що виявилось у підвищенні якості друкованої продукції.

Ключові аспекти діяльності професійних спілок на основі документів, матеріалів та наукових досліджень висвітлюються у науковій статті керівника навчального центру департаменту з питань розвитку профспілкового руху апарату ФПУ Л.В. Ровчака «З історії розвитку та становлення профспілок у громадянському суспільстві» [8]. Автор, зокрема, акцентує увагу на специфіці висвітлення профспілкового руху у радянській історіографії – через призму взаємин профспілок з компартійно-радянською владою, та у контексті пере-

осмислення, насамперед профспілками, власної історії, особливо радянського та пострадянського періоду, рівня розвитку ринкових відносин, трудового законодавства, взаємин між робітниками і найманими працівниками.

У XIX ст., на думку автора, основними формами боротьби робітничих профспілкових організацій за підвищення зарплати та поліпшення умов праці були збори, мітинги, страйки, однак, стихійні виступи працівників різних галузей проти надмірної експлуатації та свавілля підприємців, як правило, закінчувалися придушенням. Найбільших успіхів трудящі домогалися тоді, коли проявилась висока самоорганізація та професійна солідарність. Водночас, ідеологічна невизначеність профспілкового руху у XIX – на початку XX ст. спричинила наявність широкого типового спектру профспілок – революційних, реформаторських, нелегальних тощо.

У статті М.Л. Головка «Проблеми сучасного профспілкового руху в Україні» [9] відзначається нагальна потреба визначити зміст і конструктивні фактори історичного досвіду профспілок, які протягом другої половини XIX та XX століть внесли значний вклад у формування умов праці, культури, виховання, побуту, відпочинку.

Аналізуючи ступінь вивченості історії профспілкового руху, автор підкреслює, що самі профспілки зацікавлені в тому, щоб їх роботу досліджували вчені, і готові вкладати кошти в цю важливу справу. Щодо історіографії профспілкового руху Галичини австрійського періоду, крім монографії радянської доби «Нариси історії професійних спілок Української РСР», виданої у 1983 р. авторським колективом під керівництвом Ю. В. Бабка, автор відзначає праці: Р. Береста «Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні 1817–1939 рр.» (Дрогобич, 1995); А. Русначенка «Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр.» (К., 1995). Водночас, відзначено зацікавленість дослідників новими, специфічними аспектами теорії та історії профспілкового руху, а саме: щодо проблеми національних меншин та окремих регіонів, соціального партнерства, молодіжного, в т.ч. студентського, руху, соціальної адаптації і підготовки кадрів, охорони навколишнього природного середовища та активізації профспілок, підвищення їх ролі в цьому процесі.

Звертаючись до періодизації власне історії профспілкового руху, автор визначає 4 етапи його розвитку: I етап – профспілковий рух на українських землях за часів Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії (1817–1917 рр.), умовно кажучи – від створення першого профспілкового осередку у м. Львові до проголошення Української Народної Республіки. II етап – профспілки доби Української Народної Республіки та національно-визвольних змагань (1917–1919 рр.). III етап – радянські профспілки в Україні (1919–1990 рр.) – від I Всеукраїнського з'їзду профспілок до створення Федерації незалежних профспілок України (ФНПУ). IV етап – профспілки в умовах незалежності України (з 1990 р. до сьогодні).

У статті Г.В. Гончарова «Виникнення преси профспілок у контексті становлення профспілкового руху на території сучасної України» [10] досліджуються ключові питання зародження преси профспілок на землях сучасної України, проблематику висвітлення в друкованих органах профспілок політичних, економічних та соціальних питань.

Аналізуючи історичну парадигму вивчення профспілкового руху України в кінці XIX – початку XX ст., автор зазначає, що українські дослідники, серед яких Ю. Бабко, М. Геккер, Є. Скіяренко, І. Зозуля, А. Суровий, П. Колесніков, А. Радченко, Д. Шлосберг, у своїх наукових працях визначили передумови виникнення профспілкового руху та виокремили основні завдання, що стояли перед першими професійними об'єднаннями. У фундаментальних наукових дослідженнях і публікаціях Б. Андрусишина, Р. Береста, П. Бондарука, А. Грищенка, В. Докашенка, К. Двірної, Є. Єременка, М. Зими, В. Мельника, О. Мовчана, О. Реєнта, А. Русначенка, О. Стояна, Г. Стоян та інших розкривається історія становлення профспілкового руху в Україні.

Окреслюючи практичне значення проведеного дослідження, зроблено висновок, що видання власного друкованого органу ставало нагальною життєвою необхідністю профспілок. Завдяки власним друкованим органам профспілки підтримували зв'язок з тими членами галузевих профспілок, які перебували в різних кутках міста та країни. Профспілкова преса того часу інформувала робітників не лише про спілковий рух, а й про політичні та економічні процеси загалом.

Важливі аспекти участі соціал-демократів у національно-політичному русі в Галичині показані в працях сучасних українських науковців М. Кугутяка, С. Адамовича, Ю. Лаврова, М. Литвина, І. Патера та ін. Рух студентства висвітлений В. Благим, І. Гураком, В. Качмаром,

Р. Ковалюком. Суттєво поглибити аналіз дає змогу врахування новітніх студій, присвячених розвитку суспільних процесів у Галичині й на Буковині кінця XIX – початку XX ст. (О. Аркуші, С. Качараби, М. Мудрого, В. Расевича, О. Сухого, І. Чорновола та ін.), польсько-українським стосункам (О. Красівського, Ю. Михальського та ін.), етнополітичним процесам у Центрально-Східній Європі (Ю. Макара, О. Сича, С. Трояна, В. Фісанова та ін.).

Окремо слід відзначити роботи доктора політичних наук В. Ф. Цвиха. Зокрема, у праці «Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика» [11] досліджено місце і роль профспілок у громадянському суспільстві як одного із ключових його інститутів на прикладі профспілок Заходу та України. Проаналізовано роботи зарубіжних та вітчизняних авторів з проблем профспілкового руху, розглянуто його еволюцію, історичні та соціально-економічні умови виникнення, засади функціонування, основні напрямки та особливості захисної функції.

У дисертаційному дослідженні «Профспілки і громадське суспільство: особливості парадигми відносин» [12], вперше досліджено значення профспілок як самоорганізованої та самоврядної структури, особливої групи інтересів/тиску у процесах виникнення, становлення, відновлення та модернізації громадянського суспільства. Показано, що особливу роль у функціонуванні громадянського суспільства виконують саме самоорганізовані групи інтересів, зокрема профспілки, які набувають одночасно значення посередників між найманими працівниками, економічною системою і державою та цехової корпоративної організації та суспільного громадсько-політичного руху.

Загалом стан розвитку історіографії показує, що дана тематика є практично не досліджена і потребує глибокого аналізу. Значна джерельна база, зокрема, архівні матеріали та матеріали тогочасної преси дають можливість ґрунтовніше показати розвиток профспілкового руху Східної Галичини періоду 1914-1919 рр.

Література:

1. Шаблій А. П. История профсоюзов Украины и ее освещение в научной литературе: Автореф... дис. канд. ист. наук. 07.00.02 «История СССР»; Академия труда и социальных отношений. – М., 1992. – 20 с.
2. Нариси історії професійних спілок України: перспективи наукового дослідження / О.П.Реєнт // Профспілкові вісті. – 2001. – 18 травня, № 19(69). – С. 5; Нариси історії професійних спілок України. Федерація профспілок України /Автор. кол.: О.П.Реєнт (кер.), Б.І.Андрусин, Д.М.Балан та ін.; Гол. ред. О.М.Стоян. – К., 2002. – 732 с. – (Розділ 1: Профспілковий рух в Україні за умов Російської імперії, с. 8-85).
3. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817-1939 рр.) / Р. Берест. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1995. – 126 с.
4. Берест Р. Матеріали історії профспілкового руху (1817-1939) / Р. Берест. – Львів: Вид-во об'єднання профспілок Львівщини, 2009. – 36 с.
5. Нариси історії професійних спілок України / Кер. авт. кол. О. П. Реєнт. – К.: Федер. спілок України, 2002. – 732 с.
6. Берест І. Р. Зародження та діяльність перших професійних спілок на українських землях у XIX ст. / І. Р. Берест // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2012. – № 4 [64]. – С. 76-82.
7. Палюх О. Освітня діяльність професійних спілок друкарів Львова у 70-х роках XIX століття / О. Палюх // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – 2004. – Вип.18. – С. 207-214.
8. Ровчак Л.В. З історії розвитку та становлення профспілок у громадянському суспільстві / Л.В. Ровчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2010. – № 3. – С. 98-103.
9. Головка М. Л. Проблеми сучасного профспілкового руху в Україні / М. Л. Головка // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 81-91.
10. Гончаров Г.В. Виникнення преси профспілок у контексті становлення профспілкового руху на території сучасної України / Г.В. Гончаров // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2011. – № 1. – С. 4-8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Dtr_sk/2011_1/index.html
11. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика / В. Ф. Цвих; Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 376 с.
12. Цвих В. Ф. Профспілки і громадське суспільство: особливості парадигми відносин: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / В. Ф. Цвих; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 36 с.

Берест І.Р., канд. истор. наук старший преподаватель кафедры украиноведства Львовского национального аграрного университета

Современные взгляды на развитие историографии по вопросу исследования истории профсоюзного движения Восточной Галиции (1772-1919 гг.). На основе принципа историзма, научного и объективного подхода в статье сделана попытка комплексного освещения процесса зарождения и развития профсоюзного движения в Восточной Галиции, исследовано современное состояние и развитие историографии проблематики, исследования истории профсоюзного движения, проанализированы работы посвященные данной тематике и очерчены перспективы данного исследования. Доказано, что профсоюзы стали эффективным средством решения наиболее острых проблем, которые накапливались годами или таких, которые возникают время от времени. А главное, состояние развития историографии показывает, что данная тематика практически не исследована и требует глубокого анализа.

Ключевые слова: профсоюзы, Восточная Галиция, исследователи, история, монография, защита, современность.

Berest I.P., Candidate of Historical Sciences, Senior lecturer of the Department of Ukrainian Studies, Lviv National Agricultural University

Modern views on the development of historiography on the issue of research into the history of the trade union movement of Eastern Galicia (1772-1919 years). On the basis of the principle of historicism, scientific and objective approach the author of the article made an attempt to describe the process of origin and development of the trade Union movement in Eastern Galicia, examined the current state and development of the historiography of the issues of the history study of the trade Union movement, analyzed the works devoted to this topic and outlined prospects of this study. It is proved that the trade unions have become an effective means of solving the most acute problems that have accumulated over the years or such that arise from time to time. And most importantly, the state of development of historiography shows that this theme hasn't been investigated and requires deep analysis.

Key words: trade unions, Eastern Galicia, researchers, history, monograph, protection, modernity.

УДК 930:[631.582:001.891]"191/195"(045)

Коваленко Н.П.,

канд. с.-г. наук, провідний науковий співробітник сектора наукознавства
Центру історії аграрної науки ННЦГБ НААН

Наукові досягнення вчених в удосконаленні сівозмін у системах світового землеробства першої половини ХХ століття

У статті досліджуються наукові досягнення видатних вітчизняних вчених-землеробів ХХ ст. і їхніх зарубіжних сучасників у розробленні сівозмін у світовому землеробстві, їхній класифікації та подальшому удосконаленні, що дозволило оцінити наукову спадщину перших і її значення для розвитку аграрної науки в Україні. Характерним для вчених було те, що вони нерозривно пов'язували свою теоретичну діяльність із власним досвідом практичного господарювання та об'єднували агрономічні знання з економічними.

Ключові слова: наукові досягнення, історичний розвиток, удосконалення, сівозміни, світове землеробство, сільськогосподарські культури, попередники.

У першій половині ХХ ст. на розвиток наукових знань про сівозміни у системах землеробства без сумніву значно вплинула сільськогосподарська дослідна справа. Варто згадати, що в Україні – колись всієї сільськогосподарської дослідної справи СРСР – аграрна наука досягла широкого розвитку ще до революції 1917 р. Тоді ж була вироблена певна система організації сільськогосподарської дослідної справи за принципом державного планування на основі фізико-географічного поділу країни на області і райони. Така система мала досить дієву організаційну структуру ведення дослідництва: 1) колективні досліді; 2) дослідні ділянки; 3) дослідні поля; 4) місцеві або внутрішньорайонні станції; 5) з 1908 р. – районні станції та 6) з 1912 р. – обласні станції. Аграрна наука, еволюціонуючи від показових і дослідних полів, дослідних станцій, почала організовуватись у більш вузько-

спеціалізовані структури у вигляді інститутів, згодом за радянської доби взагалі відбулось об'єднання у галузеву академію наук.

Серед послідовників розроблення та впровадження ефективних сівозмін першої половини ХХ ст. відмічено вчених Київщини, Одещини, Полтавщини, Харківщини, Чернігівщини та інших регіонів України. Агрономічна наука може гордитися цілою плеядою талановитих науковців, які своїми працями й ідеями створили те велике, що ми називаємо землеробською культурою, які йшли врівень з сучасною світовою сільськогосподарською наукою та практикою. Агрономічна наука збагатилася новими розробленнями науково обґрунтованих сівозмін у системах землеробства, які розширили у своїх працях провідні вчені: П.В. Будрін (1857–1939), В.Р. Вільямс (1863–1939), О.С. Єрмолов (1846–1910), С.П. Кулжинський (1880–1947), Д.М. Прянішніков (1865–1948), В.Г. Ротмістров (1866–1941), О.І. Скворцов (1848–1914), І.О. Стебут (1833–1923), А.Г. Терниченко (1882–1927), М.М. Тулайков (1875–1938) та багато ін.

Усі вони за широтою, глибиною і сміливістю постановки та вирішення агрономічних проблем багато в чому випереджали свій час. Не йдучи за науковими і технологічними розробленнями вчених Західної Європи, вони критично сприймали агрономічні досягнення у світі, перевіряючи їх в різних природно-кліматичних та суспільних умовах Росії та України, і тим самим збагачували світову агрономічну науку. Характерним для вчених було те, що вони нерозривно пов'язували свою теоретичну діяльність із власним досвідом практичного господарювання, об'єднували агрономічні знання з економічними.

Вагомий вклад у розвиток наукових основ сівозмін у системах сільського господарства вніс талановитий вчений І.О. Стебут [1]. Під системою сільського господарства він, як і його сучасники О.С. Єрмолов [2] та О.І. Скворцов [3], розумів три взаємопов'язаних між собою частин: виробничий напрям господарства; систему землеробства, яка відповідає напряму господарства та природним умовам; сівозміни, в яких знаходить своє відображення виробничий напрям господарства і які одночасно є основною ланкою системи землеробства.

О.С. Єрмолов вказав на першочергові завдання, виконання яких забезпечить правильну організацію сільського господарства країни: перехід від парових до багатопільно-трав'яних та плодозмінних сівозмін, з тим щоб зробити рільництво різноманітнішим і організувати його чітко у відповідності з умовами та вимогами ринку; застосовувати інтенсивні сівозміни для підвищення чистого прибутку та знизити собівартість виробництва сільськогосподарської продукції [2, с. 112].

Вагоме значення впровадженню сидеральних сівозмін надавав завідувач першою у світі кафедрою рослинництва (у той час «приватного землеробства»), видатний учений-аграрій і організатор сільськогосподарської дослідної справи в Росії та Україні – професор П.В. Будрін, який систематизував дослідження з використання люпину на зелене добриво в двокультурних сівозмінах на легких ґрунтах дослідного поля Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва: 1 поле – жито з пожнивним люпином, 2 поле – картопля [4]. Такі дослідження виконували упродовж декількох десятиліть і отримали їхню високу оцінку. Але незважаючи на широку пропаганду зеленого добрива на початку ХХ ст., його застосовували лише в окремих поміщицьких господарствах. Повільне впровадження зеленого добрива в землеробську практику було пов'язане з частими невдачами посівів люпину, які можна пояснити відсутністю знань особливостей агротехніки цієї рослини.

Талановитий вчений В.Г. Ротмістров у результаті тривалих досліджень на Одеському дослідному полі на основі врахування вмісту вологи в ґрунті зробив висновок про важливе значення чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, які мають різну кореневу систему [5, с. 2]. Усі польові культури за глибиною проникнення кореневої системи в ґрунт він розділив на три групи: з неглибокою кореневою системою – гречка, просо, картопля, льон, коноплі, горох, сочевиця та інші культури, в яких коріння проникає вглиб до 1,5 м; середньою кореневою системою, що проникає вглиб до 3 м, до якої належать жито, пшениця, ячмінь, вика та інші культури; глибокою кореневою системою, що сягає вглиб понад 3 м, до якої належать люцерна, люпин, цукрові буряки та інші культури [6, с. 25].

В.Г. Ротмістровим запропоновано теорію коренезміни, тобто такого чергування культур, в основі якої лежала диференціація сільськогосподарських культур за властивостями їхніх кореневих систем. Він виступав проти впровадження у сівозмінах південних районів

багаторічних трав, оскільки вони висушують ґрунт на велику глибину. Вчений вважав, що тільки із застосуванням парів можливо повернути сухому шару ґрунту потрібне зволоження.

Відомий український вчений А.Г. Терниченко стверджував, що для ефективного покращання ґрунту і підвищення врожайності потрібно впроваджувати сівозміни із встановленням правильного чергування культур, вчасного обробітку ґрунту, догляду за посівами та збирання врожаю [7, арк. 28]. Він надавав великого значення економічній доцільності розміщення сільськогосподарських культур в існуючих у той час сівозмінах [8, арк. 4], ефективному застосуванню парів та обробітку ґрунту у сівозмінах [9], негативно ставився до впровадження трипільних сівозмін (толока – озимі – ярі) та переконував переходити до плодозмінних сівозмін [10, арк. 4]. Важливу роль науковець відводив сівозмінам із просапними та овочевими культурами: буряками, картоплею, кукурудзою, морквою, соняшником та ін. Вчений визнавав, що крім хлібів потрібно вирощувати гречку, просо, трави, особливо просапні культури з обов'язковим чергуванням у сівозмінах.

Як одного з прихильників і пропагандистів інтенсивного ведення землеробства на початку ХХ ст. відмітимо талановитого українського вченого С.П. Кулжинського, дослідження якого були присвячені удосконаленню сівозмін та ефективному використанню парів. Окрім цього, він багато уваги приділяв встановленню дії мінеральних та органічних добрив у різних сівозмінах, перш за все з короткою ротацією. Основні наукові дослідження вченого, присвячені вирощуванню бобових рослин, особливо червоної конюшини, їхнього впливу на родючість ґрунту та підвищення врожайності наступних культур у сівозмінах, є актуальними і сьогодні [11].

Вчений відмічав, що існуючі в дореволюційний час парові трипільні сівозміни не відповідали вимогам прогресивного господарства, а тим більше вони виявились непридатними для товарно-капіталістичного виробництва, де набула розвитку плодозмінна система землеробства, в сівозмінах якої зернові культури чергувались з просапними культурами та конюшиною. Творчо сприймаючи все нове і прогресивне, С.П. Кулжинський розробляв і широко впроваджував у виробництво стосовно зонально-кліматичних умов агротехнічні заходи, пов'язані з інтенсивним веденням господарства, а такі високоврожайні культури, як кукурудза, картопля, морква, цукрові буряки і озима пшениця, він вважав найпродуктивнішими при вирощуванні у сівозмінах та раціональному використанні землі. Вчений приділяв увагу заміні пізнього чистого пару зайнятим конюшиновим, картопляним, вико-вівсяним та ін.

Академік В.Р. Вільямс [12] в основу сівозмін покладав структурну теорію, відповідно до якої безмінне вирощування культур призводило до деградації фізичних властивостей ґрунту, зокрема його структури. Всі рослини він поділив на ті, що відновлюють структуру ґрунту і підвищують його родючість (сумішки багаторічних бобових та злакових трав) і ті, що її руйнують (однорічні культури) [13]. Звідси і виникла необхідність періодичної зміни культур в одному місці вирощування для відновлення втраченої ґрунтової структури.

У 30–ті роки ХХ ст. в усіх районах колишнього СРСР почали широко впроваджувати травопільну систему землеробства, розроблену академіком В.Р. Вільямсом, який об'єднав поліпшену зернову і багатопільно-трав'яну сівозміни в одну систему з двома сівозмінами: польовою і кормовою. Така система мала на той час прогресивне значення, особливо у період організації великих колективних та державних господарств із значними площами сільськогосподарських угідь. Організація сівозмін з посівами багаторічних трав і однорічних рослин на луках у кілька разів підвищувала продуктивність кормових угідь. Розвиток тваринництва сприяв збільшенню виробництва гною і підвищував урожайність сільськогосподарських культур у сівозмінах.

Однак травопільна система землеробства мала і недоліки. Її визнавали універсальною, придатною для всіх районів країни незалежно від природних та економічних умов. Ця система передбачала відведення значних площ під сумішки бобових і злакових багаторічних трав, після яких висівали лише яру пшеницю. Ця особливість травопільної системи землеробства виявилася науково необґрунтованою. Необґрунтованою виявилася також обов'язковість вирощування тільки сумішок бобових і злакових багаторічних трав, тоді як академік Д.М. Прянішніков довів, що чисті посіви бобових не тільки поліпшують структуру ґрунту, а й збагачують його на азот.

З критикою травопільної системи землеробства виступив академік Д.М. Прянішніков, який підкреслював, що універсальної системи землеробства для всіх районів не може бути, що при її розробленні необхідно виходити з певних місцевих природних і економічних

умов [14, с. 12]. Більш перспективною вчений вважав плодозмінну систему землеробства з сівозмінами, насиченими високоврожайними просапними та бобовими культурами. Для одержання високих врожаїв сільськогосподарських культур і підвищення родючості ґрунту він рекомендував збільшувати виробництво із застосуванням органічних і мінеральних добрив, вирощувати бобові культури.

Цієї ж точки зору щодо критики повсюдного масового впровадження травопільної системи землеробства, що не мало вагомих наукових підстав та значного практичного досвіду, підтримується академік М.М. Тулайков. Він відмітив недоліки застосування травопільних сівозмін, які особливо посилено пропонували впроваджувати у зернових господарствах посушливих умов, де малопродуктивні багаторічні трави є невігідними для тваринництва та посередніми попередниками для зернових культур [15, с. 82–88]. Вчений передбачав значну роль просапних сівозмін і особливо вирощування кукурудзи в підвищенні сільськогосподарського виробництва [16, с. 7], адже беззмінні впродовж нетривалого періоду років посіви кукурудзи, є технічно і економічно цілком обґрунтованими.

У сучасній теорії науково обґрунтованих сівозмін враховують усю різноманітність чинників, які зумовлюють необхідність чергування сільськогосподарських культур. Різноманіття причин, за якими правильне чергування культурних рослин в сівозміні стає набагато продуктивнішим, ніж безперервний обробіток культур одного і того ж типу, академік Д.М. Прянїшніков об'єднав в чотири групи [14, с. 14]: по-перше, це причини хімічного порядку, пов'язані з неоднаковим використанням поживних речовин різними культурами з ґрунту; по-друге, це причини фізичного порядку, тобто відмінності в стані ґрунту і її вологості після прибирання різних культур; по-третє, це причини біологічного порядку, тобто різне відношення культур до хвороб, шкідників і бур'янів; по-четверте, це причини економічного порядку, що випливають з відмінностей в кількості та розподілі праці, потрібної різним культурам по сезонах, і різному їхньому значенні для організації сільськогосподарського виробництва.

Здобутки українських вчених з проблем впровадження новітніх технологічних систем землеробства та сівозмін знайшли своє втілення у практиці виробників, як поміщиків, так і окремих сільських господарів. У господарствах заможних селян, хуторян, фермерів спостерігали даліше зростання товарного виробництва, розширювалися посіви зернових та технічних культур – пшениці, жита, ячменю, цукрових буряків, тютюну, соняшника, широко застосовували передову агротехніку [17, арк. 19]. У районах виробництва високоприбуткових культур (особливо цукрових буряків) не лише землеволодіння, а й землекористування залишалось найбільшим, а у великих капіталістичних господарствах навіть розширювалось [18, арк. 7]. Існувало чимало поміщицьких господарств, площі яких сягали десятків тисяч десятин землі кожна: найбільшим господарствам, які впроваджували багатопільні сівозміни, належало близько 2 млн. десятин (володіння Браницьких, Галаганів, Потоцьких, Скоропадських, Терещенків, Харитоненків) [19–23].

Аналіз та порівняння результатів дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених підтверджують, що процес зародження наукових основ сівозмін у системах землеробства має багатовікову історію, що своєю основою базується як на народній агрономії, так і на природничих, гуманітарних й економічних науках.

З початку ХХ ст. наука про сівозміни у системах землеробства набула як самостійності наукових знань, так й інтегрованості наукової системи. Важливими в цьому відношенні стали здобутки українських агрономів та вчених інших сільськогосподарських галузей. Впровадження системи наукових розроблень на практиці відбувалось насамперед на дослідних полях, мережа яких у цей час була розповсюджена в Україні і своє остаточне втілення знайшла у сівозмінах різних форм господарювання, які затвердились в господарствах поміщиків та селян.

Усвідомлюючи первинний характер землеробської праці, історичні тенденції землеустрою та землекористування, можна стверджувати, що їхня роль у діяльності агросфери зростатиме. Необхідно усвідомити реальні тенденції подальшого розвитку українського суспільства, яке потребує: по-перше, визнання його сучасної сутності, як аграрно-промислової держави; по-друге, необхідність визначення типу і рівня культури землеробства, які притаманні цивілізації, в межах якої в історичних формах здійснюється українська державність.

Сучасний розвиток України потребує визначення в аграрній сфері реальної ситуації, усвідомлення природного, науково-технічного потенціалу, створення соціально сприятливих напрямів конструктивних зрушень, що потребує впровадження адаптованих аграрних технологій. Комплексний розгляд в історичному аспекті розвитку наукових основ

сівозмін у системах землеробства дає змогу на початку ХХІ ст. українській державі зробити цивілізований вибір. Усвідомлюючи важливість інформаційних ресурсів і виробничих комплексів слід визначити, що вагомим у процесі вибору стає аграрний потенціал.

Література:

1. Стебут И.А. Избранные сочинения / И.А. Стебут. – т. 2. Вопросы земледелия, растениеводства и сельскохозяйственного образования. – М.: Сельхозгиз, 1957. – 613с.
2. Ермолов А.С. Организация полевого хозяйства. Системы земледелия и севообороты / А.С. Ермолов. – СПб.: Изд-во Вольного экономического общества, 1901. – Изд. 4-е. – 590 с.
3. Скворцов А.И. Экономические основы земледелия / А.И. Скворцов. – М., 1902, ч. 1. – 314 с.
4. Будрин П.В. Результаты опытов по применению удобрений и изучению севооборотов на Горнонизовском опытном поле Института сельского хозяйства и лесоводства / П.В. Будрин. – СПб., 1907. – 236 с.
5. Ротмистров В.Г. Сущность засухи по данным Одесского опытного поля / В.Г. Ротмистров. – Одесса, 1913. – 28 с.
6. Ротмистров В.Г. Корневая система / В.Г. Ротмистров. – Харьков: Книжное издательство, 1927. – 64 с.
7. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 52, спр. 268, 84 арк.
8. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 52, спр. 152, 9 арк.
9. Терниченко А.Г. Курс хліборобства: підручник для середніх і нижчих сільськогосподарських шкіл і аграрних курсів / А.Г. Терниченко. – К.: Український агроном, 1918, ч. 2. Загальне хліборобство. – 152 с.
10. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 41 спр. 268, 22 арк.
11. Кулжинский С.П. Что дает на Черниговщине введение в севооборот красного клевера и удобрение суперфосфатом и томасшлаком. Без клевера бобового на Черниговщине не будет прогресса / С.П. Кулжинский. – Чернигов, 1922. – 16 с.
12. Вильямс В.Р. Почвоведение. Земледелие с основами почвоведения / В.Р. Вильямс. – М.: Сельхозгиз, 1938. – 447 с.
13. Вильямс В.Р. Травопольная система земледелия / В.Р. Вильямс. – М.: Сельхозиздат, 1949. – 495 с.
14. Прянишников Д.Н. Избранные сочинения. В 3-х т. / Д.Н. Прянишников. – М.: Сельхозиздат, 1963. – т. 2. Частное земледелие (Растения полевой культуры). – 712 с.
15. Тулайков Н.М. Критика травопольной системы земледелия / Н. М. Тулайков. – М.: Сельхозиздат, 1963. – 312 с.
16. Тулайков Н. М. За пропашные культуры против травополя / Н. М. Тулайков. – М.: Сельхозиздат, 1962. – 157 с.
17. Держархів Київської області, ф. 804, оп. 1, спр. 2521, 99 арк.
18. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 41, спр. 191, 25 арк.
19. ЦДА України, ф. 830, оп. 1, спр. 145, 12 арк.
20. ЦДА України, ф. 830, оп. 1, спр. 370, 48 арк.
21. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1533, 36 арк.
22. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1876, 2 арк.
23. ЦДА України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1979, 45 арк.

Коваленко Н.П., канд. с.-х. наук, ведущий научный сотрудник сектора наукознания Центра истории аграрной науки ННСХБ НААН

Научные достижения ученых в усовершенствовании севооборотов в системах мирового земледелия первой половины XX века. В статье исследуются научные достижения выдающихся отечественных ученых-земледельцев XX века и их зарубежных современников в разработке севооборотов в мировом земледелии, их классификации и дальнейшем усовершенствовании, что позволило оценить научное наследие первых и его значение для развития аграрной науки в Украине. Характерным для ученых было то, что они неразрывно связывали свою теоретическую деятельность с собственным опытом практического ведения хозяйства и объединяли агрономические знания с экономическими.

Ключевые слова: научные достижения, историческое развитие, усовершенствование, севообороты, мировое земледелие, сельскохозяйственные культуры, предшественники.

Kovalenko N.P., Candidate of Agricultural Sciences, Leading Research Scientist of Sector of Research Knowledge, Center of Agrarian History of NSAL NAAS

Scientific achievements of scientists in the improvement of crop rotations in the systems of world agriculture in the first half of XXth century. The article is devoted to the research of scientific achievements of prominent native scientists-farmers of the XXth century and their foreign contemporaries in the development of crop rotations in world agriculture, their classification and further improvement. The research allowed to estimate scientific heritage and its value for the development of agrarian science in Ukraine. It is proved the scientists connected their theoretical activity with their own experience of practical skillsmenage and united agronomical knowledge with economic.

Key words: scientific achievements, historical development, improvement, crop rotations, world agriculture, agricultural cultures, forecrops.

УДК 930.253:329.15]:061.2(477.72=411.16)(045)

Кузовова Н. М.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії України та методики викладання
Херсонського державного університету

*Єврейська община Херсонщини в 1944-1960 рр.
(за документами фондів партійного архіву
Херсонського обкому КП(б)У – КПУ)*

У статті описується життя єврейської общини міста Херсона та області, відображене у документах партійного архіву Херсонського обкому КП(б)У. Звертається увага на фонди, в яких відкриті документи з обраної теми, їх види та інформативність. За допомогою розсекречених архівних документів висвітлюються раніше невідомі сторінки з життя Херсонщини: проблеми реєвакації єврейського населення, вшанування пам'яті жертв Голокосту, життя єврейського релігійної общини, що концентрувалося навколо останньої синагоги міста. Детальне вивчення діяльності місцевої єврейської общини дозволяє проаналізувати вплив національної та антирелігійної політики Радянського Союзу на подальший розвиток суспільства.

Ключові слова: єврейська община, національна історія, партійний архів, обласний комітет КП(б)У, Голокост, антисемітизм, націоналізм, Херсонська область, Калініндорф.

Вивчення національної історії України набуло поширення із здобуттям нашою державою незалежності. За більш, ніж 20 років було опрацьовано значний архівний матеріал, за радянських часів засекречений. Чимало фактів отримали своє документальне підтвердження завдяки наполегливій праці істориків та архівістів. Вийшли друком нариси, статті, добірки документів, присвячені історії українців і росіян, євреїв, німців, поляків, татар України, які суттєво поглибили знання про національну історію [1]. Відображення діяльності єврейської общини Херсонщини дозволить розширити уявлення про суспільне життя окремих соціальних груп у повоєнний період, зробити висновки щодо національної та антирелігійної політики СРСР та її реалізації на місцях.

Хронологічні межі дослідження обумовлені важливими подіями в житті нашого краю: визволенням Херсонщини від нацистських окупантів, утворенням Херсонської області, відбудовою народного господарства, закладів освіти та культури, верхня межа – масштабним наступом на релігійні установи міста та області, одним з результатів якого стало закриття останньої херсонської синагоги.

У фондах колишнього партійного архіву Херсонського обкому КП(б)У – КПУ, знаходяться документи, що відкриті в діловодстві партійних органів: звернення громадян, звіти, листування. Вони містять інформацію про повернення населення з евакуації, результати роботи Херсонської обласної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників тощо.

Найбільшою інформативністю вирізняється фонд Херсонського обкому КП(б)У (з 1952 р. – КПУ). Обком створено у квітні 1944 р. у зв'язку з утворенням Херсонської області. У 1962 р. поділявся на промисловий та сільський. З 14 грудня 1964 р. його було знову зведено в одну установу. Ліквідований відповідно до Указу Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України від 26 серпня 1991 р. № 1435-ХІІ. Фонди партійного архіву передано до державного архіву Херсонської області [2].

Виконання функції партійного контролю зосередило в обкомах КП(б)У–КПУ усю повноту влади на місцях. Тому їх фонди зосереджують інформацію як про діяльність самих органів, так й про всі сторони життя суспільства, що потрапляли у їх сферу впливу.

Не менший інтерес представляють документи Калінінського (до 1944 р. – Калініндорфського, у 1926-1927 рр. – Великосейдеменухського) райкому КП(б)У – парткому

колишнього єврейського національного округу. Це списки партійної номенклатури, відомості про довоєнну кількість синагог в області, листи-звернення жителів Калінінського району в районний комітет КП(б)У про долю родичів, які залишилися на окупованій території або евакуювалися, запити до райкому про виклик з дозволом повернутися з евакуації на попереднє місце проживання [3].

Особливої уваги заслуговує листування з письменником і громадським діячем, членом Єврейського антифашистського комітету, І.Г.Еренбургом, з Калінінським райкомом КП(б)У за зверненням майора Оксенкруга, що відвідав с. Калінінське під час відпустки [4, арк. 1, 1 зв., 6, 6 зв.].

У цій справі знаходяться також відомості про довоєнний національний склад Калініндорфського району, де вказано, що з 38 населених пунктів – 14 відносилися національних єврейських [5, арк. 6].

Національну політику СРСР характеризує відношення місцевої влади до долі евакуйованих та реєвакуйованих калініндорфських євреїв. Політика коренізації залишилася у минулому, тому радянська влада не збиралася відбудувати національний округ, створений на базі колишніх єврейських колоній (засновані на початку XIX ст.) та відроджений у 1926 р. Він об'єднував с. Велика та Мала Сейдеменуха, Бобровий Кут та ін. [6, с. 68].

У 1948 р. на альтернативу утворенню Ізраїлю, радянською владою було реанімовано біробіданський проект, на реалізацію якого невелика частка єврейських родин, в тому числі з Херсонщини, виїхали на Далекий Схід до Єврейської автономної області РСФСР [7, с. 144-158].

Судячи зі листа І.Еренбурга та певної кількості звернень громадян, у 1944 р. на Херсонщині евакуйованим євреям відмовляли у праві на повернення до своїх домівок, таким чином прирівнюючи їх до інших, з погляду представників радянської влади, небажаних елементів. Ті ж кому вдалося повернутися, скаржилися на дії місцевої влади [8, арк. 1, 1 зв.].

У відповіді райкому негативне відношення до жителів, які повернулися з евакуації, пояснили нечуйним ставленням окремих представників райкому до скарг єврейського населення, в тому числі військовослужбовців Червоної Армії. Принаймні так прокоментовані слова голови райкому тов. Дружиніна до реєвакуйованих: «Чого ви прибули? Кому ви потрібні? Ніхто вас не звав» [9, арк. 1].

Після розслідування, проведеного райкомом, з'ясувалося, що всі факти скарг мають підтвердження [10, арк. 6, 6 зв.].

Найбільше обурення населення викликало ставлення влади до місць поховання жертв Голокосту. Могили загиблих знаходилися в тому ж стані, в якому їх залишила німецька окупаційна влада. Мова йдеться про 2,5 тис. чоловік, розстріляних у протитанковому рові поблизу Калініндорфа. Станом на 1944 р., за свідченнями очевидців, поховання були відкриті та без охорони [11, арк. 1]. Перші пам'ятники були встановлені лише в 1947 р., коштом населення, колгоспів та сільських рад. З 1991 р. почалася реставрація та встановлення пам'ятників, пам'ятних дошок та менор на вшанування жертв Голокосту з єврейською символікою, жалобними написами на їдиш та українською [12].

У 1944-1945 рр. проводилась робота обласної, міських та районних надзвичайних комісій з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області. У фонді Херсонського обкому КП(б)У зберігається доповідна записка про підсумки обліку збитків і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів в Херсонській області. У центрі – злочини, заподіяні проти єврейського населення: знущання над єврейським народом, його гідністю та вірою, тортури, створення Херсонського гетто, вбивства цивільного населення – 10 тис. чоловік. Потім, у 1967 р., ця цифра зростає, оскільки не всі злочини нацистських окупантів стали відомі станом на 1944 р. [13]

Серед документів партійних фондів важливе місце посідають питання релігійного життя. Документи про діяльність релігійних установ відклалися у секретному відділі. Хоча у ст. 123 Конституції УРСР 1937 р. зазначалося, що свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами, в дійсності, на території радянського Союзу розгорнулася масштабна війна, де духовна влада поступова втрачала позиції під тиском світської. Так, у довоєнний період більшість релігійних закладів «на прохання трудящих» були закриті, а ті, що залишилися, мали укласти угоди із місцевою владою про оренду приміщень і отримання дозволу на діяльність.

Приміщення, що надавалися громадам для відправлення релігійних культів, мали відповідати вимогам пожежної безпеки, санітарного режиму та відбиралися у разі ліквідації общини. Через це багато церков, молитовних будинків та синагог у період повоєнної

розрухи були зачинені через невідповідність нормам експлуатації. Та навіть відповідність таким нормам не гарантувала відновлення роботи релігійних установ, оскільки їхні приміщення могли затребувати на інші невідкладні потреби за рішенням місцевої влади. Відкриті без дозвільних документів релігійні заклади негайно зачинялися за порушення радянського законодавства [14].

Так, у листі Уповноваженого ради у справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по Херсонській області до завідуючого відділом пропаганди та агітації Калінінського райкому КП(б)У міститься інформація-попередження про роботу нелегальних синагог у с. Бобровий Кут і Мала Сейдеменуха (1948 р.). У повоєнний період віруючі не змогли відкрити у цьому районі жодної «легальної» синагоги. Тому, не вагаючись на атеїстичну агітацію та погрози з боку місцевої влади, іудеї Калініндорфа проводили моління під час свят у підпіллі. Про це свідчать інформація Уповноваженого у фонді обкому КПУ за 1952 р. [15, арк. 84].

У 1945 р. у Херсоні була зареєстрована єврейська релігійна община, яка в одному з напівзруйнованих приміщень синагоги спробувала відновити богослужіння. Виконавши усі вимоги радянського законодавства, община отримала своє ж приміщення по вул. Підпільна, 40 у «безоплатне та безстрокове користування» [16]. З цього часу по 1962 р. відновилася запекла боротьба за синагогу між херсонською єврейською общиною та радянською владою у складі: секретаря ЦК КП(б)У, Уповноваженого ради у справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по Херсонській області (далі – Уповноважений), голови облвиконкому депутатів трудящих та голови міськради.

Щоб закрити синагогу з ініціативи Уповноваженого та відділу пропаганди й агітації обкому був підготований відповідний проект рішення міськвиконкому, залучені парторганізації установ, де працювали родичі членів общини, не погребували замовними статтями у місцевій пресі [17], анонімками [18, арк. 9-11].

Представники Херсонської єврейської общини у відповідь висловили подяку комуністичній партії за постанову ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» щодо дій чиновників, які ображали почуття віруючих. Проте основний зміст цієї постанови полягав у необхідності посилити атеїстичну пропаганду через збільшення числа віруючих усіх конфесій.

Влада лицемірно звинувачувала віруючих у порушенні радянського законодавства: «3-го вересня 1952 р. було надіслане письмове повідомлення Херсонській міськраді про те, що з 20 вересня і по 12 жовтня ц.р. [1952 – Н.К.] будуть поводитися осінні єврейські релігійні свята і що у ці дні свят і, особливо, в канун свята «Судного дня» і в самий судний день може бути найбільше скупчення віруючих у синагозі, і що зі сторони єврейської релігійної общини, зазвичай, в ці свята збільшується кількість фактів порушення радянських законів про релігійні культу, а також зростає кількість релігійних груп, що діють у нелегальному порядку – у вигляді міньянів*, розширюють без дозволу органів влади приміщення синагоги, шляхом побудови тимчасового навісу; бувають факти націоналістичних проявів, порушення трудової дисципліни робітниками та службовцями підприємств, установ тощо», – звітував в обком Уповноважений В.Авраменко [19, арк. 83].

Ігноруючи чисельні прохання громади дати дозвіл на розширення приміщення синагоги, яка не вміщувала всіх віруючих, роками створюючи перешкоди для випічки та роздачі маці, і, нарешті – належного упорядкування єврейського кладовища, сплюндрованого нацистами, радянська влада свідомо ставила общину поза законом, ображаючи релігійні почуття та національну гідність приниженням єврейської культури та її невід'ємної складової – релігії.

Щоб мати уявлення про значення синагоги в житті міста та області, достатньо зазначити, що кожного року її відвідувало до 4 тис. осіб, у 1951 – 4350, у 1952 р. – 3730 [20, арк. 87], , 1953 р. – 3775 [21, арк. 65], 1954 р. – 3520 (у Йом Кіпур 1954 р. на денну молитву одночасно прийшло 670 чоловік) [22, арк. 69-73]. Уповноважені звітували, що синагогу відвідують тільки старі, однак у скрутні для синагоги часи різноманітну підтримку надавали люди молодого та середнього віку, в тому числі члени КПРС, працівники міськкому КП(б)У [23]. Усі виявлені факти допомоги тягли за собою звільнення з роботи та виключення з партії. «Іти в «двадцятку»** – псувати життя собі та своїм дітям», – говорили члени общини, життя яких влада робила нестерпним [24, арк. 52].

* Міньян – кворум з 10 чоловіків, необхідний для спільного богослужіння в іудаїзмі.

** «Двадцятка» – мінімальна кількість членів релігійної общини, необхідна для її реєстрації за радянським законодавством.

Тож не зважаючи на велику кількість віруючих, що бажали взяти участь у богослужінні та обрядах, у 1961 р. за допомогою штучного скандалу в пресі синагогу закрили, одразу передавши її приміщення під дитсадок, що працює там й понині [25, арк. 8]. Сьогодні в Херсоні діє синагога, відреставрована за рахунок єврейської громади Херсону, їхніх родичів і друзів з Ізраїлю. Єврейська община займається благодійництвом, має свій навчально-виховний комплекс [26].

Таким чином, національна політика СРСР, в основі якої знаходився інтернаціоналізм та атеїзм зовні ефективно провадилася в житті: стиралися відмінності між різними націями та національностями, атеїзм замінював духовні цінності. Однак внутрішні проблеми: націоналізм, антисемітизм, шовінізм насправді нікуди не зникали. Вони набули латентного характеру через цинічні методи партійного керівництва. Цінності, проголошені у радянській конституції, нівелювалися на практиці. Єврейська община, що до останнього боролася, але втратила свою синагогу, лише один з багатьох епізодів, які відображають політику тоталітарного режиму у галузі духовного життя.

Література:

1. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / [Ред. рада В. М. Литвин та ін.]. – Том 2. Радянський проєкт для України / [Гриневиц В. А., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є.]. – К.: Наук. думка, 2004. – 531 с.; Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / [под ред. М. Д. Гольденберга]. – Николаев: П. Н. Шамрай, 2013. – 408 с., илл.; Поляки і українці між двома тоталітарними системами / [Упорядн.: Б. Гронек та ін.]/ У 2-х кн. – Варшава; Київ, 2005. – 1512 с. - (Серія «Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст. Невідомі документи з архівів спецслужб». – Т.4); Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х - початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Зб. док. та матеріалів. / [Упоряд.: О.Г.Бажан, Ю.З.Данилюк, С.А.Кокін, О.А.Лошицький]. – К., 2004.
2. Указ Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України від 26 серпня 1991 р. № 1435-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 40, ст.532).
3. Державний архів Херсонської області. Ф. П-139 Калінінський районний комітет КП(б)У. Оп. 1 (1941, 1844-1946 рр.). Спр. 5 Листування з іншими парторганами та військовими частинами про висилку характеристик на осіб, що проживають на тимчасово-окупованих територіях. (Б-М). Червень-грудень 1944 р. 7 арк.; спр. 6 Листування з письменником Іллею Еренбергом та обкомом КП(б)У щодо благоустрою могил та пам'ятників загиблих воїнів та працевлаштування реєвакуйованих. 18 вересня – 12 жовтня 1944 р. 10 арк.; спр. 7 Заяви та листи трудящих і листування щодо них (А-Я). Березень-грудень 1944 р. 208 арк.
4. Там само. Спр. 6. Листування з письменником Іллею Еренбергом та обкомом КП(б)У щодо благоустрою могил та пам'ятників загиблих воїнів та працевлаштування реєвакуйованих. 18 вересня – 12 жовтня 1944 р. 10 арк.
5. Там само. Арк. 6.
6. Орлова З.С., Ратнер И.Д. Из истории заселения Херсонщины: Краткий справочник / З.С.Орлова, И.Д. Ратнер. – Херсон, Б.и., 128 с.
7. Столберг Ева-Мария. Биробиджан: несбывшаяся мечта о еврейской родине // Диаспоры. Независимый научный журнал. – 1999. – № 1. – С. 144-158.
8. Державний архів Херсонської області. Ф. П-139 Калінінський районний комітет. Оп. 1 (1941, 1844-1946 рр.). Спр. Листування з письменником Іллею Еренбергом та обкомом КП(б)У щодо благоустрою могил та пам'ятників загиблих воїнів та працевлаштування реєвакуйованих. 18 вересня – 12 жовтня 1944 р. – 10 арк.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Вайнер А. Поиски свидетелей. Проект «Камни и память». Шоа на Херсонщине / Яд Вашем. – Режим доступу до статті: http://www.yadvashem.org/YV/ru/remembrance/names/witnesses_kherson.asp
13. Державний архів Херсонської області. П-46 Херсонський обласний комітет КП(б)У. Оп. 1 (1944-1963 рр.). Спр. 208 Доповідна записка про підсумки обліку збитків і розслідування злодіянь німецько-фашистських окупантів в Херсонській області. 1944. 36 арк.
14. Там само. Ф.Р-3727 Уповноважені Ради у справах релігії при Раді народних комісарів СРСР по Херсонській області. Оп. 1. Реєстраційна справа № 28 Херсонської єврейської релігійної общини. 06.05.1945 – 21.10.1958. 212 арк.

15. Там само. Ф. П-46 Херсонський обласний комітет КП(б)У. Оп. 1 (1944-1963 рр.). Спр. 2124 Інформаційний звіт про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів в області. 12 квітня – грудень 1952 р. 134 арк.
16. Там само. Ф.Р-3727 Уповноважені Ради у справах релігії при Раді народних комісарів СРСР по Херсонській області. Оп. 1. Реєстраційна справа № 28 Херсонської єврейської релігійної общини. 06.05.1945 – 21.10.1958. 212 арк.
17. Коломієць В. Більшовицький інтернаціоналізм і боротьба з проявами буржуазного націоналізму // Наддніпрянська правда. – № 207 (1915). – 19 жовтня 1951 р. – С. 2; Дудкін А. «Судний день» // Наддніпрянська правда. – № 210 (1918). – 23 жовтня 1951 р. – С. 3; Ліпкін Г. Хапути з «божого дому» // Наддніпрянська правда. – № 71 (4089). – 10 квітня 1960 р. – арк. 3.
18. Державний архів Херсонської області. П-46 Херсонський обласний комітет КП(б)У. Оп. 1 (1944-1963 рр.). Спр. 3637 Інформації уповноважених рад у справах православної церкви та релігійних культів. 13 січня – 22 грудня 1961 р. 136 арк.
19. Там само. Спр. 2124 Інформаційний звіт про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів в області. 12 квітня – грудень 1952 р. 134 арк.
20. Там само.
21. Там само. Спр. 2344 Листування з ЦК КПРС, ЦК КПУ та інформаційні звіти про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів. 1953 р. 106 арк.
22. Там само. Спр. 2539 Інформаційний звіт про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів в області. 1954 р. 116 арк.
23. Там само. Спр. 2344 Листування з ЦК КПРС, ЦК КПУ та інформаційні звіти про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів. 1953 р. – арк. 12; Спр. 3637 Інформаційний звіт про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів в області. 1961 р. 136 арк. – арк. 89.
24. Там само. Спр. 3637 Інформаційний звіт про стан і діяльність православної церкви та релігійних культів в області. 1961 р. 136 арк.
25. Там само.
26. Херсонська іудейська община ХАБАД / Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.jewishkherson.com>.

Кузовова Н.Н., канд. истор. наук, доцент кафедры истории Украины и методики преподавания Херсонского государственного университета

Еврейская община Херсонщины в 1944-1960 гг. (за документами фондов партийного архива Херсонского обкома КП(б)У – КПУ). В статье описывается жизнь еврейской общины города Херсона и области, отраженная в документах партийного архива Херсонского обкома КП(б)У. Обращается внимание на фонды, в которых отложились документы по выбранной теме, их виды и информативность. С помощью рассекреченных архивных документов освещаются ранее неизвестные страницы из жизни Херсонщины: проблемы реэвакуации еврейского населения, почтения памяти жертв Холокоста, жизни еврейской религиозной общины, которая концентрировалась вокруг последней синагоги города. Детальное изучение деятельности местной еврейской общины позволяет проанализировать влияние национальной и антирелигиозной политики Советского Союза на дальнейшее развитие общества.

Ключевые слова: еврейская община, национальная история, партийный архив, областной комитет КП(б)У, Холокост, антисемитизм, национализм, Херсонская область, Калининдорф.

Kuzovova N. M., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of Ukraine and Teaching Methodology, Kherson State University.

Jewish community of Kherson region in 1944-1960 (according to documents of Communist Party Archives of Kherson region). The article describes the life of the Jewish community in Kherson region according to documents of Communist Party Archives of Kherson region. The author pays attention to funds and documents on chosen theme, their types and information. Previously unknown pages of Kherson life: problems of re-evacuation of the Jewish population, the commemoration of the Holocaust, the Jewish religious community life that was concentrated around the last synagogue of the city are revealed due to archival documents. A detailed study of the local Jewish community allows us to analyze the influence of national and anti-religious policy of the Soviet Union on the further development of society.

Key words: Jewish Community, national history, Party Archives, Regional Committee of the Communist Party (Bolsheviks), the Holocaust, anti-Semitism, nationalism, Kherson region, Kalinindorf.

УДК 930:327(477)"19"

Лебедєва Ю.О.,

канд. істор. наук, старший науковий співробітник відділу геополітики та глобалістики
Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

Українська геополітична думка перш. трет. ХХ ст.: історіографічний огляд

В статті аналізуються геополітичні орієнтації України в історичній літературі початку ХХ століття. З'ясовано геополітичні ідеї М.Грушевського, В.Липинського, Д.Дорошенка, С.То-машівського. Наголошується на відмінностях зовнішньополітичних орієнтацій та їхній пріоритетності. Підкреслюється, що окремі геополітичні положення і підходи зберігають прикладне значення у сучасних умовах. Визначено особливості формування геополітичних поглядів українських істориків. Обґрунтовано думку, що відправною точкою української геополітики може бути лише власна територія і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними.

Ключові слова: українська геополітика, українське самовизначення, західноєвропейська орієнтація.

Поява на міжнародній арені незалежної України – визначне явище в існуванні модерного суспільства. Наша держава стала відчутним фактором усєї міжнародної політики. Тому, в першу чергу, дипломатичні зносини України з іншими країнами спрямовані на утвердження її престижу і вагомості у світовому співтоваристві. Теперішні зовнішні відносини України ґрунтуються на власних історичних традиціях, оскільки створення наукової концепції державотворення України на сьогодні є важливим пріоритетом української історичної науки.

На протязі багатьох віків Україна як самостійна держава була відсутня на політичній мапі світу. В результаті чого її ігнорували вчені-геополітики зі світовим ім'ям в своїх наукових дослідженнях. Якщо ж Україна й привертала їх увагу, то тільки в складі зовнішньої політики царської Росії, а згодом як одна із республік Радянського Союзу.

Починаючи 1991 р. перед світом постає нова геополітична одиниця Україна і не як частина Російської Імперії чи Радянського Союзу, а як самостійний представник із власною геостратегією й власним геополітичним позиціонуванням на міжнародній арені.

Відродження і зміцнення української державності створило сприятливі умови для науково виваженого, неупередженого вивчення та переосмислення концептуальних питань історії України, передусім її місця і ролі в системі міжнародних відносин початку ХХІ ст. А саме: дослідження ролі і місця України в європейському геополітичному просторі, налагодженні дипломатичних взаємин, співпраці з іншими державами світу.

За висловом проф. В.Крисаченка, геополітика – це наука, яка «досліджує, передусім, державну приналежність тієї чи іншої землі. Це вчення про природно-історичне місце-розташування і роль країни та її народу в світовому співтоваристві, її вплив на світовий розвиток і світову політику. Геополітика – це напрям руху держав і народів відповідно до їх об'єктивних геополітичних положень».[9, с.56]

Окрім того, вчений наголошує, що «найбільш значущими елементами геополітичного розташування є:

- визначення місця країни на континенті та субконтиненті;
- доктринальне визначення доцільних меж (природних, культурних, історичних, політичних) країни;
- з'ясування відповідності географічно, етнічно, політично та економічно доцільних меж країни та кордонів реальної держави і визначення у зв'язку з цим політичних пріоритетів та інтересів держави;
- зорієнтованість культурно-політичних зв'язків та інтересів країни і держави у тому чи іншому політичному напрямі;
- бачення місця країни та держави у світі».[9, с.56]

Таким чином, В.Крисаченко констатує, що «геополітичне питання значною мірою є доктринальним, навіть – ідеологічним. Особливо це суттєво з огляду на важливість питання

про зовнішньополітичні пріоритети та орієнтації, що їх дотримуються у своїй політиці різні політичні та наукові сили держави».[9, с.56]

В радянську епоху зазначена проблематика опрацьовувалася локально, деякі аспекти приховувалися або висвітлювалися політизовано. Панувало міркування, що Україні невлас- тиві зовнішньополітичні амбіції.

Однак, в зв'язку з останніми подіями, надзвичайно зросла наукова заінтересованість, як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії, зовнішніми аспектами історії України. Декотрою мірою це також можна пояснити тим, що зростає роль України на міжнародній арені, зокрема у вирішенні глобалізаційних проблем, які виникають перед світовим співтовариством. І тому, неупереджене опрацьовування позиції, функції та внеску української нації в розвиток міжнародних відносин сприятиме утвердженню України як рівно- правного члена міжнародної спільноти.

Актуальність дослідження проблем міжнародних відносин і зовнішньої політики обумовлено ще й обов'язковою потребою поміркованого та раціоналістичного підходу української зовнішньої політики до врівноваження політичних та економічних відносин з іншими країнами в сьогоденній політичній ситуації. На щастя, в сучасному українському суспільстві існує абсолютне розуміння важливості представлення правдивих сторінок історії України ХХ – ХХІ ст., входження її в європейську складову та справжньої історичної оцінки катастрофічного геноциду українського народу протягом цих століть. До того ж актуальність статті окреслюється необхідністю опрацювання споконвічних традицій державно- соборного процесу на території України.

Усе це вкотре затверджує політичну і наукову важливість всебічного дослідження історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Як відомо, ХХ – ХХІ ст. – найскладніший та найбільш насичений драматичними і героїчними подіями етап в історії української нації, що завершиться, сподіваємося на це, збереженням та утвердженням незалежності України.

На наш погляд, на геополітичне становище України стосовно її європейської ідеї та зовнішньополітичних орієнтирів вплинули наступні фактори:

- розміщення земель України упродовж віків між різними етнічними групами, що безпосередньо мали вплив на менталітет українського народу;
- стала традиція українського державотворення, а саме теорія спадкоємиці Київської Русі, як колиски усіх східних слов'ян, в результаті чого Україна отримала історичний пріоритет та першість у формуванні державності;
- спроби врегулювання мирних відносин з сусідніми країнами, стремління співіснувати з ними на автономних засадах, які закінчувалися переважно втратою Україною самостійності.

На підтвердження одного з факторів наведемо вислів проф. Я.Дашкевича: «На формування української політичної думки про її геополітичне становище вплинуло розташування етнічних територій України на Великому кордоні, що протягом багатьох сторіч визначав історичну долю Русі-України та її геополітичну ситуацію».[2, с.109]

За словами ж одного з наших сучасників: «Кожна національна держава прагне реалізувати на міжнародній арені свій національний, а точніше свій національно-державний інтерес, що виступає, як правило, інструментом аналізу змісту, джерел та адекватності зовнішньої політики держави у конкретній історичній та політичній ситуації». [12, с.52] Загальновідомо, що Україна належить до числа державних утворень з довгою історією контактів та міжнародних відносин.

Своє бачення зовнішньополітичного вектору України окреслив правник В.Старосольський ще в минулому столітті: «У старі часи це набувало конкретної форми виразу: «Москва чи Варшава», як це існувало в ХVІ ст. На сьогодні це вибір – «Схід чи Захід», з Москвою, як синонімом Сходу, чи з Європою, як синонімом Заходу. Яка орієнтація перемаже?»[14, с.38]

Українські вчені здійснили максимальний внесок в розвиток геополітичної науки. Тенденції геополітичних орієнтацій зустрічаємо ще в державній діяльності київських та галицьких князів, що згодом були продубльовані і у козацьких гетьманів.

Питанню міжнародної співпраці України, аргументації її європейської спрямованості приурочили свої наукові дослідження такі українські вчені як М.Грушевський, В.Липинський, С.Тома- шівський та ін. Окрім дослідження різноманітних джерел вивчення проблеми геополітичного напрямку України, здійснювалася також спроба сформулювати власну геополітичну ідею у націо-

нально-державницькому напрямі української історіографії. На засадах їх наукових розвідок, в тому числі програмних документів українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. маємо можливість консолідувати джерельну базу у зазначеному напрямку.

Справжнім засновником української геополітики, на думку проф. Р.Ковалюк, слід вважати Михайла Сергійовича Грушевського: «У своїй багатотомній праці «Історія України-Русі» він постійно пов'язує її специфіку з такими географічними чинниками, як положення земель, напрямками колонізації, природними ресурсами. Він як і кирило-мефодіївці був причетний до характеристики слов'янофільсько орієнтованої геополітики, хоча також долучився і до розробки інших векторів. Близька до попередньої і чорноморсько-балканська орієнтація, що передбачала створення федерації чорноморських і балканських країн».[7]

Д.Донцов відзначав, що «все ясніше проступаюча провідна лінія польської, як також московської політики запанувати над Україною, робила вже заздалегідь безвиглядними всі спроби останньої зберегти свою незалежність в союзі з одною з цих держав проти другої». [3, с.4] Таким чином, «вагомим фактором вироблення зовнішньої політики України є її географічне положення. З позицій геополітики Україна займає на Євразійському континенті винятково важливе, багато в чому унікальне місце, яке часто визначається поняттями «географічний центр Європи», «перехрестя між Сходом і Заходом».[7]

Про бажання та цілі українського народу М.Грушевський влучно висловився у своїй праці «Хто такі українці і чого вони хочуть?». Для прикладу: «Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави була утворена одна область, одна національна територія». [1, с.125] Згодом погляди та переконання великого вченого еволюціонували і майбутню Україну він уже вбачав «...велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику соціально-моральними вартостями». [1, с.33]

Історіософські погляди М.Грушевського пов'язані з таким розумінням українського і світового історичного процесу, в якому поряд з народними масами не менш важливу роль відіграє держава. Це знайшло своє втілення в його працях, присвячених українській, європейській і світовій історії, а також в його політичних та ідеологічних трактатах. М.Грушевський в «Історії України-Руси» та в «Галичині і Україні» розкрив як генеалогію національного становлення українства, так і філософсько-політичні підвалини невідворотного руху України до національної ідеї, держави та перспектив самостійності. [8, с.227] М.Грушевський робив акцент на тих ідеалах держави, які пов'язані з демократією, свободою і людським поступом у всесвітньому вимірі.

За твердженням проф. Я.Калакури: «М.Грушевський дуже високо оцінював майбутнє Української Народної Республіки, вважаючи її єдиною у світі державою «трудящого люду, що має послужити взірцем, школою для інших демократій світу, які будуть посилати колись своїх дітей до неї – вчитись жити, працювати і правити державою з становища трудящого люду». [6, с.39]

Відносно історика В.Липинського то, вчений належав до тих представників геополітичної думки, які вважали, що українська держава має відродитися як незалежна і національна. Практично всі його твори написані якраз з цих позицій. Як зазначав Я.Пеленський, В.Липинський вважав побудову української держави центральною політичною проблемою. [13, с.16]

За теорією державності В.Липинського, людина, яка живе і працює на території України, платить українській державі податки, служить у її армії чи адміністрації та виконує суспільнокорисні функції, є громадянином України і політичним українцем незалежно від етнічної, релігійної чи расової належності.

Я.Калакура відмічає, що В.Липинський, на відміну від прибічників народницької школи, віддавав пріоритет державі, передусім національній в історичному процесі, оскільки вона виконує будівничу роль в організації та обороні інтересів суспільства. Інакше кажучи, його концепція історії держави подібна до тієї, що розвивалася в Англії, Німеччині, Росії, а також у польській історичній науці. Її особливість полягала в тому, що українська держава уявлялась як національна і незалежна. Наприклад, у неопублікованому трактаті «Меморіал до Українського Комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі» (грудень 1912 р.) він виклав теоретичні основи самостійної української держави, які ґрунтувалися на демократичних засадах, незалежно від конституційної форми. Пізніше, модернізуючи ці положення, він доводив, що без держави немає нації, а є лише народ в етнічному розумінні. У процесі історичного розвитку кожна нація пізнає і утверджує себе як самодостатня спільнота, визначає власне місце на землі, осмислює свої національні інтереси. [5, с.357]

У «Листах» В.Липинський порушив й інше, не менш важливе для української нації,

питання: на кого потрібно орієнтуватись у побудові власної незалежної української держави? Кого обрати собі в союзники, на яку країну спиратися? На той час український народ перебував у надзвичайно складній ситуації. Надія на те, що країни-переможниці допоможуть йому здобути державу, зазнали краху. Ніхто не бажав, щоб на Сході Європи утворилася міцна соборна самостійна Україна. Найбільше цього не хотіли російські більшовики, які прагнули відновити імперію у новій формі. Українські емігрантські політичні сили дискутували навколо питання: на кого орієнтуватись? Одні угруповання орієнтувалися на Антанту, інші – на Польщу, на Москву (білу чи червону), на Німеччину.

Історик наголошував, що Україна належить до західноєвропейського цивілізаційного світу, і підкреслював це в своїх наукових працях та політичній публіцистиці. Це був додатковий елемент, який зміцнював його переконання, що будь-який союз із Москвою – протиприродний. У статті «Наша орієнтація», надрукованій у збірнику «Листи до братів-хліборобів», учений зазначав: «Союз, а не федерація. Політичний союз з Білорусією і Великоросією – це категоричний імператив закордонної політики нашої будучої держави. Тільки активною політикою в справах «Руського Сходу» Україна зможе забезпечити собі здобуте її внутрішніми силами – незалежне державно-національне існування, і навіть всякі так звані «міжнародні комбінації» Україна зможе повернути собі на користь тільки тоді, коли вона в питаннях «Руського Сходу» буде чинником позитивним, будуючим, а не негативним і руйнуючим; коли органічне, класократичне і національне відродження трьох Русей зміцнить їх спільну союзну силу, а не ослабить тією минулою «всеросійською» формою їх «неділимої держави», яку вони були досі витворили».[10, с.329 – 330]

У державницькій концепції ВЛипинського поряд з політичними орієнтаціями важливе місце займають й інші питання зовнішньополітичної діяльності майбутньої соборної, суверенної української держави. Перш за все, це стосувалося відносин з сусідніми державами, зокрема з Росією і Польщею, вважаючи, що ці відносини мають будуватися на рівноправних партнерських взаєминах. Адже впродовж віків їх стосунки з Україною носили характер відносин метрополії з колонією. Тому, висуваючи завдання для уникнення в майбутньому такого становища, він вказував на необхідність «одсепаруватись» від Польщі, але не потрапити в залежність від Росії: «Відділитися від Польщі, але так, щоб не утопитися в російському морі – ось проблема, остаточне вирішення якої Україні не вдалося знайти протягом тисячоліть».[11, с.78]

Таким чином, в історії України ВЛипинський відводив ключове місце державності, її відновлення він ув'язував не з орієнтацією на Великоросію, а, навпаки, із здійсненням українською державою власної активної політики. За ВЛипинським, майбутня держава мала спиратися на три незалежні форми влади: законодавчу, виконавчу та судову, які врівноважували б одна одну. Така влада за своєю суттю уявлялась надпартійною, яка діє в інтересах всього українського суспільства. Необхідною умовою створення гетьманської влади вчений вважав формування в Україні і Росії конституційних монархічних інститутів, досягнення згоди самих українців з росіянами та іншими національними меншинами, які проживали на її території.

Натомість історик Д.Дорошенко особливу увагу звертав на висвітлення українсько-російських відносин. Своє розуміння ставлення росіян і Росії до України вчений подав у такій формулі: «Хоч Росія і дивилась на Україну як на «исконно русській край», заселений таким самим «руським» православним народом, але властиво ставилася вона до України як до колонії й визискувала її природні багатства, даючи їй взамін далеко менше, ніж забирала з неї безпосередніми й посередніми податками».[4, с.326]

Основними винуватцями втрати цілісності України, вчений С.Томашівський вважав не так Росію і Польщу, як українських провідників, тих представників української інтелігенції, які у переважній більшості прагнули захопити кермо влади і підняти свій рейтинг популярності.[17, с.26, 30]

Найбільш послідовно державницька концепція історії України висвітлена у праці С.Томашівського «Українська історія» (1919), де він описав ключові ідеї історичного життя українського народу. Ця концепція ґрунтувалася на теорії власної етнічної землі, висновку про те, що тільки «в географічній розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж усєї історії». Розглядаючи Україну як історико-географічне поняття, С.Томашівський основну увагу приділяв її планетарному положенню і його історичним наслідкам: «Планетарне положення України вирішене Чорним морем, яке сим способом стає географічною, політичною і господарською основою сеї землі».[19, с.12]

Характеризуючи ситуацію українського суспільства у статті «Чи є українська національна ідея?» (1921), С.Томашівський доводив, що реальне становище України має мало

спільного з географією, а ще менше з геополітикою, оскільки вона не може захистити свої національно-державницькі інтереси. Український народ відрізняється від інших європейських народів тим, що його багатоманітні політичні фракції приймали свою ідею завоювання і творення цілісно вірною і змагалися за її впровадження в життя з іншими українськими партіями ще задовго до завоювання і утворення держави, не маючи сукупних прикладів і загальної національної історичної ідеї. [17, с.42]

Дослідник доводив, що на Заході між містом і селом у культурному житті немає суттєвої відмінності і всі класи складають органічну національну цілісність, на протигагу їм, на Сході між містом і селом стоїть незмірна прірва. «Там Ви побачите на кожному ступні, що лорд, фабрикант, робітник і селянин – то члени однієї нації, натомість у Росії, а ще більше на Україні – що ж у дійсності в'яже і городського інтелігента з сільським мужиком? Дуже мало (мова у Московщині) або й нічого (на Україні)». [17, с.44 – 45] Порівнюючи рівень культури та освіти нової української та російської інтелігенції, історик стверджував, що хоча вона і відійшла від селянського класу, звідки здебільшого походила, але зовсім не відповідала стану дворянства.

Виходячи з конкретних умов, С.Томашівський прогнозував державне відродження на наступних постулатах: політична автономія західноукраїнських земель, особисте законодавство, адміністрація, освіта, армія. [16, с.83 – 84] Автономія мала б опиратися на історичні звичаї українського народу Галичини, для прикладу, на монархічні традиції Галицько-Волинського князівства, взірцем для організації політичного життя автономної галицької держави могла б бути англійська парламентська монархія.

Дослідник доводив, що західноукраїнські землі, завдяки своїй близькості до Заходу та опорі на церкву, спромоглися зберегти «український дух» в усіх історичних катастрофах. Визначальну роль у даному питанні він відводив Греко-католицькій церкві, яка після занепаду Галицько-Волинської держави була «єдиною церквою, окремою від польського латинства і московського православ'я», [18, с.52] налагодила підхід до західної культури і «зберегла західно-руські окраїни від винародовлення... На всіх інших землях давньої Русі право до національної церкви може мати тільки одна – уніатська». [18, с.80] Історик констатував, що українська державницька думка в Галичині зароджувалася під авторитетом європейської, насамперед польської: «Українці – то національна індивідуальність цілком не давньої дати, а поляки та москвини – то нації давньої дати і належать до народів старших і багатих під культурним або політичним оглядом проти української нації». [15, с.23] Опрацьовуючи даний матеріал, він визнавав, що необхідно виховувати галичан як українців європейського типу, оскільки в будь-якій політиці у Галичині варто зважати на те, що «засіб історико-політичних уявлень сучасного українця на 9/10 взятий з історії Польщі, є продуктом її розвитку». [15, с.32]

На думку С.Томашівського, Галичина, виступивши особливим посередником між Сходом і Заходом, завдяки церковній унії з Римом і своїм західноєвропейським кордонам, мала б бути ідеалом політичної незалежності для вихованого на візантійських переконаннях населення Східної України; візантійський вплив у Східній Європі виховав модель анархії та політичної пасивності. Ключовим моментом національного відродження українців мали б стати історичні зв'язки Галицької держави, включаючи католицьку церкву. Майбутню українську державу вчений представляв як характерне поєднання монархічної держави і греко-католицької церкви: «Династія фізичними засобами творить національну державу і дбає про матеріальне добро підданих, греко-католицька церква удержує міжнародний культурний зв'язок і формує народну душу». [18, с.63]

Цієї ж думки дотримувався і Б.Крупницький, який вважав, що Україна запозичила від Заходу все необхідне, зокрема Греко-католицьку церкву і латинську культуру. Він дійшов висновку, що Україна завжди була близькою до Європи.

В умовах масштабної глобалізації та євроінтеграції можна з впевненістю доводити, що сьогоденна Україна займає важливе за значенням, місцезнаходженням, природними ресурсами місце в геополітичному просторі світу. На жаль, є аутсайдером в геополітичній стратегії розвинених західних країн та США. І тільки з повною консолідацією всього українського народу, зміцненням суверенітету та збереженням незалежності, українська держава матиме можливість перетворитися в повноправний суб'єкт сучасної міжнародної політики з об'єкта чужоземного впливу.

Таким чином, геополітична спрямованість в українській історичній думці XIX – XX ст. має давню традицію і зв'язок з ідеєю державотворення, а відсутність державності обумов-

лена імперськими спогляданнями зі сторони сусідських країн. Окрім того, панував заклик заручитися підтримкою внутрішніх сил; українська нація розглядалася як стрижневий чинник самостійності і стабільності щодо зовнішнього оточення; спостерігалась відмінність відносно зовнішньополітичних орієнтацій і формулювання їхньої переваги, що пропонувались авторами геополітичних концепцій. Існування таких геополітичних теорій є віддзеркаленням довершеності геополітичної думки українського суспільства, що допомагало розширенню масштабів політичного мислення.

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М.Грушевський. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
2. Дашкевич Я. Лабіринти історії України / Я.Дашкевич // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Вип.31. – К., 2002. – С.109.
3. Донцов Д. Вибрані твори. Культурологічна та історіософська есеїстика (1911 – 1939 рр.) / Д.Донцов. – Дрогобич – Львів: «Відродження», 2012. – 47 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д.Дорошенко. – Варшава, 1933. – Т.2. – 359 с.
5. Калакура Я. Історичні засади українознавства / Я.Калакура. – К., 2007. – 381 с.
6. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Я.Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
7. Ковалюк Р. Проблеми геополітичної орієнтації в українській геополітичній думці (середина XIX – перша половина XX ст.) / Р.Ковалюк. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/kovaljuk.htm>
8. Кононенко П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів / П.Кононенко. – К.: Міленіум, 2006. – 384 с.
9. Крисаченко В., Мостяев О. Україна: природа і люди / В.Крисаченко, О.Мостяев. – К.: Ін-т філософії НАН України, 2000. – 492 с.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський. – К. – Філадельфія, 1995. – 470 с.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В.Липинський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10.
12. Медвідь Ф. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції / Ф.Медвідь // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2005. – №70 – 72. – С.52 – 54.
13. Пеленський Я. ВЛипинський – історико-політологічна спадщина / Я.Пеленський. – К. – Філадельфія, 1994. – 98 с.
14. Старосольський В. Теорія нації / В.Старосольський. – Нью-Йорк, 1998. – 153 с.
15. Томашівський С. 10 літ українського питання в Польщі / С.Томашівський. – Львів, 1929. – 48 с.
16. Томашівський С. Драгоманов і Галичина / С.Томашівський // Політика. – 1925. – №10. – 25 грудн. – С.83 – 84.
17. Томашівський С. Під колесами історії. Нариси і статті / С.Томашівський. – Берлін: Українське слово, 1922. – 102 с.
18. Томашівський С. Про Ідеї, героїв і політику / С.Томашівський. – Львів, 1929. – 112 с.
19. Томашівський С. Українська історія. Старинні і середні віки / С.Томашівський. – Львів: Вчора і нині, 1919. – Т.1. – 154 с.

Лебедева Ю.А., канд. истор. наук, ст. научный сотрудник отдела геополитики и глобалистики Национального научно-исследовательского института украиноведения и всемирной истории.

Украинская геополитическая мысль перв. трет. XX в.: историографический обзор. В статье анализируются геополитические ориентации Украины в исторической литературе начала XX века. Выявлены геополитические идеи М.Грушевского, В.Липинского, Д.Дорошенко, С.Томашевского. Отмечается различия внешнеполитических ориентаций и их приоритетности. Подчеркивается, что отдельные геополитические положения и подходы сохраняют прикладное значение в современных условиях. Определены особенности формирования геополитических взглядов украинских историков. Обосновано мнение, что отправной точкой украинской геополитики может быть только собственная территория и собственные интересы, которые являются приоритетными.

Ключевые слова: украинская геополитика, украинское самоопределение, западноевропейская ориентация.

Lebedeva J.A., Candidate of Historical Sciences, Senior Scientist of Geopolitics and Globalistics Department of National Research Institute of Ukrainian Studies and World History

Ukrainian geopolitical thought of the first third of the twentieth century: historyographical approach. This paper analyzes the geopolitical orientation of Ukraine in the historical literature of the early twentieth century. The geopolitical ideas of Grushevkyi, V.Lypynskiy, D.Doroshenko and S.Tomashevskiy are described. A special emphasis is put on the differences of their foreign policy orientations and its priorities. It is also underlined that nowadays some geopolitical positions and approaches still have its practical meaning. The peculiarities of some Ukrainian historians geopolitical views are stated. It is proved that the starting point of Ukrainian geopolitics can only be its own territory and its own interests, that is an absolute priority.

Key words: Ukrainian geopolitics, Ukrainian self-determination, west-european orientation.

УДК 930:61](092)(045)

Ступак Ф.Я.,

доктор історичних наук, професор кафедри соціальної медицини та охорони здоров'я
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Академік О.В. Корчак-Чепурківський

У статті показано внесок видатного ученого академіка О. Корчака-Чепурківського у соціальну гігієну як науку і предмет викладання. Зазначається, що на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира соціальна гігієна не входила до програми навчання, тому цей предмет вивчали у курсі епідеміології і санітарної статистики. Учений першим почав читати систематичний курс соціальної гігієни (медицини) як нової навчальної дисципліни. В уряді Директорії О. Корчак-Чепурківський був Міністром охорони здоров'я та опікування. Одним із перших медиків обраний академіком. Був Вченим секретарем Академії наук, членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Ключові слова: медицина, охорона здоров'я, соціальна гігієна, учений, наука, методи досліджень, викладання.

Персоналогічні студії посідають чільне місце в структурі сучасної науки. На першому плані таких досліджень – особистість і середовище її побутування. Серед них постать і науковий доробок відомого вченого, соціал-гігієніста, земського лікаря О. Корчака-Чепурківського, який працював у земствах Полтавської, Херсонської і Бессарабської губерній, санітарним лікарем у Києві, був надвірним радником, кавалером ордена св. Анни 3-го ступеня.

Найповніша праця про О. Корчака-Чепурківського вийшла у 1965 р. [1], В останні роки з'явилися ще деякі публікації про О. Корчака-Чепурківського і його сина Юрія, зокрема стаття у книжці Я. Ганіткевича [2], журнальна публікація [3], дисертаційне дослідження Л. П. Товкун «Академік О. В. Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр.» (Переяслав-Хмельницький, 2010) тощо.

Однак слід торкнутися внеску О. Корчака-Чепурківського у соціально-медичну сферу, чому ми й присвятили дану статтю. Автори поставили за мету окреслити цей напрям як самостійний вид діяльності видатного ученого і підкреслити його значення для соціальної медицини як науки та предмету викладання. Соціально-гігієнічну діяльність О. Корчака-Чепурківського розглядають як педагогічну і наукову.

Викладання соціально-гігієнічних питань і статистики розпочалося зі створенням у 1871 р. першої в Україні кафедри гігієни, медичної поліції, медичної географії та статистики в Київському університеті св. Володимира.

Керівник кафедри професор В. Субботін вважав одним з основних методів гігієнічних досліджень статистичний, адже без статистики гігієна ніколи не зростає до рівня громадської гігієни у широкому значенні цього слова.

Важливою тенденцією на початку ХХ ст. була прагнення до диференціації, формуванню окремих гігієнічних дисциплін. Важливим етапом на цьому шляху було введення приват-доцентського курсу з епідеміології та медичної статистики. У 1903 р. приват-доцентом з епідеміології та медичної статистики став доктор медицини О. Корчак-Чепурківський, відомий своїми соціально-гігієнічними і статистичними дослідженнями. Курс його лекцій на медичному факультеті Київського університету відразу ж набув медико-соціальної спрямованості. Особливе місце в його роботі посідали питання санітарної статистики «як одного з методів, що сприяє виходу гігієни на шлях поглибленого вивчення проблем громадської медицини» [4, с. 191]. В курс санітарної статистики він включив також окремі глави з соціальної гігієни. Одночасно з викладацькою діяльністю О. Корчак-Чепурківський деякий час очолював санітарне бюро Київської міської управи, що дозволяло упроваджувати в життя розроблені ним санітарно-гігієнічні заходи.

Слід зазначити, що викладання таких курсів у Києві, як і в Петербурзі (1908) та Москві (1910), було розпочате у вищих навчальних закладах немедичного профілю. У Києві його

викладали в 1906–1913 рр. у Комерційному інституті, який відзначався певною демократичністю навчального процесу. Для цього ще в 1905 р. О. Корчак-Чепурківський опублікував програму курсу соціальної гігієни в «Трудах Общества киевских врачей». З 1909 р. він читав громадську гігієну також у Київському політехнічному інституті майбутнім інженерам. Розпочавши читати (1906) в Києві курс «Основи соціальної гігієни і громадської медицини», О. Корчак-Чепурківський започаткував викладання предмета як в Україні, так і загалом у Російській імперії.

На медичному факультеті Київського університету соціальна гігієна у той час не входила до програми навчання, тому доводилося включати цей предмет у курс епідеміології та санітарної статистики. У плані, складеному О. Корчак-Чепурківським на 1906–1907 навчальний рік, новий курс називався «Санітарна статистика і громадська медицина», а в 1907–1908 навчальному році – «Громадська медицина і санітарна статистика». Як бачимо, на перше місце уже поставлена громадська медицина. При цьому в програму викладання вперше включені «Окремі глави з курсу соціальної гігієни, поняття про соціальну гігієну, її завдання». В основу опублікованої програми курсу соціальної гігієни було покладено вивчення захворюваності населення, її обумовленості чинниками зовнішнього середовища; окремо виділено соціальні хвороби, методи боротьби з ними.

О. Корчак-Чепурківський прагнув наблизитися до спеціалізації студентів. Промислову гігієну він читав студентам, які мали працювати на промислових підприємствах, залізничну гігієну – студентам, які вивчали експлуатацію залізничних доріг, на педагогічному відділенні – гігієну виховання, на комерційному відділенні (товарознавство) він прагнув запровадити курс гігієни харчування з практичними заняттями по дослідженню найважливіших харчових продуктів. Диференційованість матеріалу викладання свідчить про універсальний гігієнічний підхід до проблем громадського здоров'я при підкресленому збереженні соціальної спрямованості.

Питання про викладання соціальної гігієни на медичних факультетах обговорювалося на Пироговських з'їздах, де викликало велику зацікавленість. Мали місце різні думки стосовно назви предмету. Дехто вважав, що поняття «громадська медицина» близьке, але неоднорідне поняттю «соціальна медицина». Громадська медицина окреслюється діяльністю органів самоврядування головним чином в галузі лікувальної медицини, а соціальна медицина стосується діяльності держави переважно в галузі запобіжної медицини. Інші учасники дискусії не бачили суттєвих відмінностей між цими поняттями, вважаючи, що в обох випадках вивчаються закони охорони здоров'я народних мас. Була й думка, яка вважала, що вважала найбільш точно суть нової науки відображає поняття «соціальна гігієна».

Отже, О. Корчак-Чепурківський першим почав читати систематичний курс соціальної гігієни (медицини), як нової навчальної дисципліни.

У період української державності під час правління гетьмана П. Скоропадського уперше в історії України на початку травня 1918 р. було засновано власний національний орган централізованого управління медичною справою на рівні міністерства – Міністерство народного здоров'я та державного опікування. Функції Міністерства формувалися за першочерговими вимогами того часу: організація охорони здоров'я цивільного населення, допомога полоненим, придбання за кордоном лікувальних засобів для України тощо. Директором санітарного департаменту Міністерства був О. Корчак-Чепурківський. Він же очолював медичний факультет Українського державного університету (1918) і одночасно кафедру загальної і соціальної гігієни. В уряді Директорії О. Корчак-Чепурківський деякий час був Міністром охорони здоров'я.

У перші радянські роки соціальну медицину викладали на об'єднаній кафедрі загальної та соціальної гігієни, яку очолив О. Корчак-Чепурківський.

Учений вважав, що епідеміологи повинні працювати над статистикою захворюваності, руху населення; епідеміологію його слід розглядати як «соціально-гігієнічну» [1, с. 34].

На початку своєї трудової діяльності О. Корчак-Чепурківський, як завідувач Костянтинівської міської земської лікарні, не обмежувався лише організаційною та практичною роботою. Він виявляв глибоку зацікавленість до санітарно-статистичного дослідження і відповідного узагальнення, наслідком чого стали перші друквані наукові праці «Сулема при переважаючій лихорадці» і «Организация земско-медицинской помощи в Константиновском уезде в 1884 г.».

Підсумком наступного продуктивного Херсонського періоду діяльності стала праця «Отчет о состоянии врачебной помощи и народного здоровья в Херсонском уезде за 1889

год» [5] і наступний звіт за 1890 рік, доповідь 12-му Петербурзькому з'їздові лікарів тощо. Із вказаних звітів видно, що автор ознайомився зі станом дільничної медицини, лікарнями за даними документації повітового земства і шляхом особистого об'їзду дільниць і лікарень Херсонського повіту. Через відсутність достатнього медико-статистичного матеріалу він звернувся до метричних даних про рух населення (народжуваності та смертності). Звіти характеризують О. Корчака-Чепурківського як компетентного лікаря з усіх галузей медицини, організатора земської медицини.

У працях Херсонського періоду розглядаються різні соціально-гігієнічні та санітарно-статистичні питання, зокрема санітарна статистика Херсонського повіту. Під час роботи у повіті Овксентій Васильович використовував метричні дані про смертність і реєстрацію випадків захворювань медичним персоналом, зокрема на дифтерію. Для реєстрації дифтерійних хворих О. Корчак-Чепурківський розробив особову картку захворювання. Звернення до метричних записів із метою вивчення стану здоров'я населення було важливим за відсутності державного демографічного обліку. О. Корчак-Чепурківський наголошував на необхідності санітарно-статистичних досліджень, без яких неможливо упроваджувати медико-санітарні заходи.

Соціально-гігієнічну спрямованість мають його наукові праці «Материалы для изучения эпидемий дифтерии (эпидемиологии) в России», за яку він отримав у Київському університеті заслужений науковий ступінь доктора медицини, «Изменение смертности в г. Киеве со времени введения в нем канализации», «Войны и эпидемии», «Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии» [6].

Із значних методологічних питань О. Корчак-Чепурківський порушував питання про дослідження відомостей метричних записів народжень і смерті для розуміння санітарно-демографічних процесів. Він дослідив і статистично довів вплив рівня міграції населення на епідемічний процес при дифтерії, що було на той час особливо актуальним. Навіть часткове проведення розроблених на той час санітарних заходів виявило їх ефективність у зниженні захворюваності і смертності населення.

О. Корчак-Чепурківський у Херсонський період роботи спільно з М. Уваровим розробляв основи організації санітарної справи, питання громадської медицини і санітарії, обґрунтовував використання статистичних методів для вивчення стану здоров'я населення.

Досліджуючи санітарний стан населення, О. Корчак-Чепурківський встановив тісний зв'язок епідемії з голодом, алкоголізмом, незадовільними умовами, перевагою при тривалому робочому дні. Прогресивні ідеї, справи, публікації, виступи на Пироговських з'їздах зробили його відомим у Російській імперії.

На VI Пироговському з'їзді у Києві О. Корчак-Чепурківський, як секретар з'їзду, в секції громадської медицини зробив доповідь «О пригодности метрических данных о смертности для целей изучения эпидемий сельского населения России».

У 1905 р. О. Корчак-Чепурківський виступив на засіданні Київського товариства лікарів з доповіддю «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени», де майстерно показав відсталість санітарних умов життя народу і шкоду здоров'ю людей. У доповіді було сказано: «Санітарний стан населення...зобов'язує уряд, суспільство і нас, лікарів, до вжиття заходів для боротьби з жорстокими ворогами здоров'я: передчасним вимиранням, або жалюгідним хворобливим існуванням» [7, с. 292]. Автор закликав «дослідити причини стану здоров'я (населення) і вказати шляхи для досягнення свого ідеалу ...» [8, с. 120] і показав, що смертність, інвалідність і захворюваність зростають зі зменшенням добробуту населення.

Доповідь О. Корчака-Чепурківського «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени», через яку він був звільнений за «неблагонадійність», була результатом поглибленого аналізу соціально-гігієнічних досліджень загальної та дитячої смертності, захворюваності на інфекційні хвороби, залежності цих показників стану здоров'я населення від соціально-економічних, культурних і політичних умов життя.

О. Корчак-Чепурківський широко застосовував медико-географічні дослідження, а розроблені ним оригінальні методи вивчення руху населення застосовуються у практичній і науковій діяльності соціальних медиків дотепер.

У 1908 р. О. Корчак-Чепурківський виступив на засіданні природничо-лікарської секції Українського наукового товариства з науковою доповіддю українською мовою «Мальтузіанство і неомальтузіанство з погляду соціальної гігієни».

О. Корчак-Чепурківський розробив номенклатуру хвороб українською мовою [9], де у передмові було сказано, що вона «починала собою серію публікацій матеріалів, що стосуються української статистичної та економічної термінології» [7, с. 297]; уклав (разом з М. Галиним) перший російсько-український медичний словник.

У становленні О. Корчака-Чепурківського як фахівця, дослідника, науковця суттєве значення мала його участь у з'їздах Російського товариства лікарів імені М. І. Пирогова, що сприяло формуванню його наукового світогляду. О. Корчак-Чепурківський зробив суттєвий внесок у розробку нових форм медико-санітарного забезпечення населення, організував санітарно-статистичні дослідження, удосконалив медико-топографічні дослідження тощо.

Громадські санітарні діячі, такі як О. Корчак-Чепурківський, блискуче володіли методами соціально-гігієнічного аналізу, удосконалювали, науково розробляли і узагальнювали «нормативну» соціально-гігієнічну діяльність.

Серед теоретичних «нормативних» питань, які розробляли передові соціальні гігієністи, важливе місце посідали питання влаштування санітарної організації, за висловом О. Корчака-Чепурківського, «санітарної медицини». Під влаштуванням «санітарної медицини» учений розумів заснування органів із завданнями медико-статистичних досліджень, визначення організацій для боротьби з епідеміями, організацію санітарних закладів для спеціального дослідження санітарного стану населення, нагляду за санітарним станом місцевостей і вжиття заходів для усунення шкідливостей.

Розвиток функцій громадської медицини призвело до утворення постійних санітарних організацій у губерніях, заснування посад повітових санітарних лікарів, що своєчасно було теоретично обґрунтовано для упровадження в практику.

Соціальний гігієніст О. Корчак-Чепурківський – висококваліфікований гігієніст-пропагандист. Обтяжений численними і різноманітними обов'язками, академік О. Корчак-Чепурківський займався популяризацією наукових знань, написав працю «Іжа та здоров'я людини» [10], де дохідливо і на високому науковому рівні висвітлив важливі питання гігієни і здоров'я.

У 1930 р. з ініціативи ученого вийшла праця Кабінету санітарної статистики при керованій ним кафедрі «Смертність у чотирьох найбільших містах УРСР у 1923–1929 рр. (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ)», яку підготував його син Юрій Корчак-Чепурківський.

Академік О. Корчак-Чепурківський ретельно розробляв методику досліджень, використовувач записи священнослужителів, показав, за яких умов ці записи стають вірогідними показниками санітарного стану. О. Корчак-Чепурківський принципово підвищив роль санітарної статистики у науковій соціально-гігієнічній і практичній санітарній діяльності.

Удосконаленню соціально-гігієнічного аналізу сприяв метод історичного розгляду медико-санітарних питань у взаємозв'язку з динамікою здоров'я населення.

Сьомого березня 1921 р. одним з перших із медиків учений був обраний академіком (народне здоров'я) Української академії наук (з 14 червня – ВУАН).

В Академії О. Корчак-Чепурківський був головою Науково-педагогічної комісії, яка існувала з червня 1921 р. Комісії підпорядковувався Інститут фізичної культури, при якому було засновано музей, антропометричний кабінет і фізіологічна лабораторія. Інститут фізичної культури разом із секцією охорони здоров'я дітей розробляли термінологію фізичної культури, збирали й опрацьовували матеріали про народні ігри, брали участь в організації Всеукраїнської наукової конференції фізичної культури.

У листопаді 1921 р. розпочав роботу Інститут експериментальної медицини та епідеміології, директором якого був призначений О. Корчак-Чепурківський. Одним з найголовніших завдань Інституту стало вивчення санітарного стану України. Для цього збирався та оброблявся санітарно-статистичний матеріал із офіційних даних.

В Академії наук О. Корчак-Чепурківський організував і очолив кафедру народного здоров'я, на яку остаточно перейшов у 1923 р. Головним завданням кафедри було наукове вивчення характеру, масштабів і причин виникнення хвороб і смертності в Україні, розроблення української медичної термінології. Відсутність приміщення і штатних працівників не давала змогу як слід розгорнути роботу протягом перших п'яти років існування кафедри.

У 1928–1934 рр. О. Корчак-Чепурківський був Вченим секретарем Академії наук.

Учений написав праці з історії земської медицини, епідеміології та профілактики інфекційних захворювань; демографії і санітарної статистики, був редактором медичних журналів, рецензентом численних робіт і дисертацій.

О. Корчак-Чепурківський активно займався громадською діяльністю, був активним учасником створення Всеукраїнського лікарського товариства, у 1926–1934 рр. – членом Київської міської ради, у 1927–1934 рр. – членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Нагороджений орденом «Знак пошани» (1944), медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» (1945).

Видатний учений соціал-гігієніст О. Корчак-Чепурківський завжди був нерозривно пов'язаний з практичною охороною здоров'я, був прихильником і пропагандистом санітарної організації. Соціально-гігієнічна діяльність О. Корчака-Чепурківського, педагогічна і наукова, нерозривно пов'язана з джерелами вітчизняної соціальної медицини. Він є фундатором цієї науки в Україні та увійшов до перших соціальних гігієністів у Російській імперії та в СРСР. У подальшому необхідно належної уваги приділити радянському періоду діяльності ученого в Академії наук, що й, сподіваємося, викличе інтерес у науковців.

Література

1. Каган С. С. Видатний санітарний діяч України – академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський. – К.: Здоров'я, 1965. – 78 с.
2. Ганіткевич Я. Овксентій Корчак-Чепурківський – перший український вчений-гігієніст, засновник національної вищої медичної школи і медичної науки // Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія. – Л., 2002. – С. 11–37.
3. Ступак Ф. Я. Академік О. В. Корчак-Чепурківський – фундатор соціальної медицини як науки та предмету викладання (до 155-річчя від дня народження) // Україна. Здоров'я нації. – 2012. – № 2–3. – С. 13–21.
4. 150 лет Киевскому медицинскому институту. – К.: Здоров'я, 1991. – 264 с.
5. Корчак-Чепурковскій А. В. Отчет о состоянии врачебной помощи и народного здоровья в Херсонском уезде за 1889 год. – Херсон, 1890.
6. Корчак-Чепурковскій А. В. Материалы для изучения эпидемий дифтерии (эпидемиологии) в России. – Херсон, 1898; Изменение смертности в г. Киеве со времени введения в нем канализации: Доклад 5-му водопроводному съезду. – К., 1901; Войны и эпидемии // Русский врач. – 1904. – № 16. – С. 561–566; Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии. – Кишинев, 1893.
7. Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине. – К.: Гос. мед. изд. УССР, 1962.
8. Синяк К. М., Рудиченко В. Ф. Авксентий Васильевич Корчак-Чепурковскій // Врачебное дело. – 1983. – № 4. – С. 118–121.
9. Корчак-Чепурковскій А. В. Номенклатура хвороб. – К., 1927. – 50 с.
10. Їжа та здоров'я людини. – Х., 1927. – 66 с.

Ступак Ф. Я., докт. истор.х наук, профессор кафедры социальной медицины и здравоохранения Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца

Академик А. В. Корчак-Чепурковскій. В статье показан вклад выдающегося ученого академика О. Корчака-Чепурковского в социальную гигиену как науку и предмет преподавания. Указывается, что на медицинском факультете Киевского университета Св. Владимира социальная гигиена не входила в программу обучения, поэтому этот предмет изучали в курсе эпидемиологии и санитарной статистики. Ученый первым начал читать систематический курс социальной гигиены как новой учебной дисциплины. В правительстве Директории О. Корчак-Чепурковскій был Министром здравоохранения и призрения. Одним из первых медиков избран академиком. Был Ученым секретарем Академии наук, членом Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета.

Ключевые слова: медицина, здравоохранение, социальная гигиена, ученый, наука, методы исследований, преподавание.

Stupak F. Y., Doctor of Historical Studies, Professor of the Department of Social Medicine and Healthcare of the O. O. Bogomolets National Medical University

Academician O. Korchak-Chepurkivskiy. The article shows the contribution of the outstanding scientist and academician O. Korchak-Chepurkivskiy to social hygiene as a science and studying discipline. It is mentioned that social hygiene was not included into the educational course at the medical faculty of St. Volodymyr Kyiv University; therefore this discipline was a part of epidemiology and sanitation statistics. He was the first to start holding a systematic course of social hygiene (medicine) as an educational course. O. Korchak-Chepurkivskiy was the minister of healthcare and wardship (1919) in the government of the Directory. He was the Scientific Secretary of the Academy of Sciences, member of the Ukrainian Central Executive Committee.

Key words: medicine, healthcare, social hygiene, scientist, science, research methods, teaching.

Автори номера

Берест
Ігор Романович,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного аграрного університету

Вайнштейн Майкл,

магістр бізнес-адміністрування, викладач Бруклінського коледжу університету м. Нью-Йорка

Величко
Оксана Василівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України

Гуляєва
Людмила Петрівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Академії праці, соціальних відносин і туризму (далі – АПСВТ)

Жесткова
Марія Сергіївна,

соціолог

Карпенко
Наталія
Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та менеджменту АПСВТ

Коваленко
Наталія Петрівна,

кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектора наукознавства Центру історії аграрної науки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Красільник
Олександр
Володимирович,

аспірант кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кузовова
Наталія Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Кузьмін
Віктор
Володимирович,

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету

Лавриненко
Володимир
Максимович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Лебедева
Юлія Олександрівна,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу геополітики та глобалістики Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

Логінов
М.М.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

- Маслов Д.О.,**
аспірант Інституту соціології НАН України
- Петрушина
Тетяна Олегівна,**
*доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу економічної соціології Інституту соціології НАН
України*
- Піронкова
Ольга Федорівна,**
*кандидат соціологічних наук, докторант Класичного приватного
університету*
- Садовська
Альона Олегівна,**
*аспірант кафедри соціології та політології Національний тех-
нічний університет «Харківський політехнічний інститут»*
- Ступак
Федір Якович,**
*доктор історичних наук, професор кафедри соціальної медицини та
охорони здоров'я Національного медичного університету імені
О. О. Богомольця*
- Ткаченко
Яніна Станіславівна,**
*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту
АПСВТ*
- Точиліна
Ірина Валентинівна,**
*молодший науковий співробітник відділу фіскальної політики,
податкових та митних платежів Державної навчально-наукової
установи «Академія фінансового управління»*
- Туголуков
Сергій Іванович,**
*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту
АПСВТ*
- Чалюк
Юлія Олексіївна,**
*аспірант, кафедри міжнародного менеджменту, ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*
- Яцуць
Олександр
Михайлович,**
*Голова Київської міської організації працівників освіти і науки
України*

Вимоги до статей

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик збірника:

- 1) Соціальне управління і профспілковий рух;
- 2) Економіка. Проблеми економічного дослідження;
- 3) Політика, історія, культура
- 4) Наукові рецензії.

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто.

Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

Стаття повинна вміщувати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язування даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі (витяг з постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України». – Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Текст статті друкується на папері стандартного формату (**A4**) через 1,5 інтервала з дотриманням таких розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 2 см, правого – 1 см.

Весь текст повинен бути набраний шрифтом **Times New Roman 14 pt** в одну колонку без застосування будь-якого форматування. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти окремі частини тексту курсивом або напівжирним шрифтом. Формули обов'язково повинні розмічатися. Посилання на літературу розміщується наприкінці тексту.

Ілюстрований матеріал виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у тексті статті – обов'язкове.

Разом із друкованою статтею (2 прим.) подається електронний варіант на дискеті, або CD-R диску. Файл статті повинен бути збережений у форматі RTF або у форматі MSWord. Екранні копії, схеми, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими графічними файлами форматів TIFF, BMP, GIF, JPG, в імені яких повинен вказуватись номер малюнка в статті, наприклад, pict_10. tif. На дискеті обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці дискети необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів.

Структура статті: прізвище і ініціали автора, назва статті, анотації (рос., англ.), ключові слова, текст статті, бібліографія.

Наприклад:

Рубрика 5

Іванов Іван Іванович

Підготовка військових кадрів...:

1944–1950 рр.

...отримали вказівку партійних органів спрямувати першочергові удари на ліквідацію терористичних угруповань ОУН у містах і райцентрах [1, арк.10; 37, арк.27]. Найбільш уражені диверсіями стали райони Полісся та наближені до державного кордону залізничні відтинки Прикарпаття [2, с. 213].

Література

1. Військове виховання підрозділів СБ у 1941–1943 рр. див.: Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки ОУН (Б) у 1940–1943 рр. /Валерій Огороднік //Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2008. – № 4. – С. 64–70.
2. Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Моногр. /Г. Биструхін, Д. Веденєєв. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

До статті додаються:

1) УДК;

2) реферативна база (прізвище та ініціали автора (рів), назва статті, анотація (не менше 500 симв.), ключові слова (укр., рос., англ. мовами);

3) дві рецензії:

2. одна з них може бути затверджена кафедрою або науково-дослідним відділом, де працює автор;

3. друга – зовнішня;

3) відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, повністю звання, посада, контактні телефони.

Наприклад:

Іванов Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин ФПУ.

Телефон: 526 – 15 – 45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів.

До рубрики «**Наукові рецензії**» подаються матеріали українською мовою (обсягом від 3 до 6 стор.) у двох варіантах:

роздрукований за підписом автора рецензії і печаткою;

електронний на дискеті 3,5 дюйма.

Після подання матеріалу редколегія журналу в місячний термін розглядає доцільність розміщення рецензії, а науковий редактор вносить правки редакційного характеру (якщо це потрібно) та письмово погоджує їх з автором рецензованої роботи, або рецензентом. Поданий матеріал відображає точку зору рецензента, яка може не збігатися з позицією редколегії журналу.

Роздруковані матеріали і диски автором не повертаються